

การศึกษาเชิงวิเคราะห์ความจริงเรื่องจิตในปรัชญาของวิลเลียม เจมส์
A CRITICAL STUDY OF REALITY OF MIND
IN WILLIAM JAMES' PHILOSOPHY

พระมหามงคลกานต์ จิตธมฺโม (กลางพนม)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาปรัชญา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พ.ศ. ๒๕๔๘
ISBN : 974-364-343-5

การศึกษาเชิงวิเคราะห์ความจริงเรื่องจิตของวิลเลียม เจมส์
A CRITICAL STUDY OF REALITY OF MIND
IN WILLIAM JAMES' PHILOSOPHY

พระมหามงคลกานต์ จิตธมฺโม (กลางพนม)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาปรัชญา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๔๘

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

A CRITICAL STUDY OF REALITY OF MIND
IN WILLIAM JAMES' PHILOSOPHY

PHRAMAHA MONGKOLKAN THITATHAMMO (KLANGPHANOM)

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement For The Degree of
Master of Arts
(Philosophy)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Bangkok, Thailand

2005

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับ
วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชา ปรัชญา

.....
(พระมหาสมจินต์ สมมาปญฺโญ)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์.....ประธานกรรมการ

(พระมหาไพรัชญ์ ธมฺมทีโป)

.....กรรมการ
(พระมหาต่วน สีริธฺมโม)

.....กรรมการ
(รศ. ดร. สมภาร พรมทา)

.....กรรมการ
(ผศ.ดร.ประเวศ อินทองปาน)

.....กรรมการ
(ดร. วีรชาติ นิ่มอนงค์)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์	ดร. พระมหาต่วน สีริธฺมโม	ประธานกรรมการ
	ดร. วีรชาติ นิ่มอนงค์	กรรมการ
	ผศ.ดร. ประเวศ อินทองปาน	กรรมการ

ชื่อวิทยานิพนธ์ : การศึกษาเชิงวิเคราะห์ความจริงเรื่องจิตของวิลเลียม เจมส์

ผู้วิจัย : พระมหามงคลกานต์ จิตธมฺโม (กลางพนม)

ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (สาขาปรัชญา)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

: ดร. พระมหาต่วน สิริธมฺโม ป.ธ.๕, พธ.บ., B.Ed., M.A.(Phi.), Ph.D.(Phil.)

: อาจารย์. ดร. วีระชาติ นิมอนงค์ ป.ธ.๖, พธ.บ. (เกียรติคุณอันดับหนึ่ง),
ศษ.บ., M.Phil., M.A., Ph.D.

: ผศ.ดร. ประเวศ อินทองปาน ป.ธ.๕, พธ.บ., M.A., (Phi.), Ph.D.

วันสำเร็จการศึกษา 6 / สิงหาคม / 2548

บทคัดย่อ

ปรัชญาถือว่าเป็นแม่ของศาสตร์ทั้งปวง และเกี่ยวเนื่องกับวิถีชีวิตของมนุษย์อย่างแยกไม่ออก วิธีคิดในทางปรัชญาสามารถตอบปัญหาชีวิตได้ ในขณะที่เดียวกันก็กระตุ้นให้มนุษย์สร้างระบบและวิธีคิดของตนเอง หลังจากที่ได้ศึกษาจากนักปรัชญารุ่นก่อน กาลเวลาได้บ่มเพาะให้เกิดทฤษฎีทางปรัชญามากมาย เพื่อแสวงหาความรู้ และตอบสนองความอยากรู้อยากเห็นของมวลมนุษย์ ขณะเดียวกันก็ช่วยให้มนุษย์ผ่อนคลายจากสถานการณ์อันตึงเครียดทางเศรษฐกิจ หันมาตรวจสอบการดำเนินชีวิต ด้วยวิถีแห่งปรัชญาชีวิตมากขึ้น แนวคิดที่ว่าด้วยค่าของคนและการกระทำถูกหยิบมากล่าวถึงเสมอในการดำรงชีวิตว่า ควรที่จะปฏิบัติอย่างไรชีวิตถึงจะมีค่าและมีความสุข ประเด็นที่แตกออกมาพอสรุปได้เป็น ๒ ประเด็น คือ

๑. การดำเนินชีวิตโดยคำนึงถึงจิตใจอย่างเดียว ไม่จำเป็นที่จะต้องมีการปฏิบัติให้เกิดผลตามทฤษฎีที่ได้เล่าเรียนมา หรือตามที่จิตใจต้องการแสวงหา เน้นที่ความมีคุณธรรมภายใน ตัวอย่างเดียวกันก็เพียงพอ

๒. การดำเนินชีวิตที่ถือว่าดีและมีคุณภาพจำเป็นต้องมีความดีในจิตใจ มีคุณธรรมและสิ่งสำคัญที่สุดคือ การนำมันออกมาสู่การปฏิบัติให้ได้ผล อย่างที่ดำรงอยู่ในใจด้วย การปฏิบัติเป็นการยืนยันถึงความมีอยู่แห่งคุณธรรมของบุคคลนั้น ๆ อย่างดีเยี่ยม

งานวิจัยเล่มนี้ได้นำหลักปรัชญาของวิลเลียม เจมส์ ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับทฤษฎีเรื่องจิต และการนำแนวคิดเรื่องความมีอยู่แห่งจิตไปสู่การปฏิบัติ (จิตนิยมเชิงประสบการณ์) ในหนังสือ

ของวิลเลียม เจมส์ และหนังสือเล่มอื่นที่เกี่ยวข้องตามที่ได้อ่านผู้พิมพ์ไว้ นำมาเสนอเป็นประเด็นหลัก แล้วนำทฤษฎีเรื่องจิตของพุทธปรัชญาเถรวาท ที่ปรากฏเป็นหลักฐานในคัมภีร์พระไตรปิฎก มาเปรียบเทียบกับบางประเด็น เพื่อให้เห็นแนวความคิดเรื่องจิตหรือวิญญาณว่ามีความคล้ายคลึงกัน หรือแตกต่างกันเพียงใด รวมทั้งวิธีการปฏิบัติเพื่อมุ่งสู่ความหลุดพ้นด้วย

เมื่อผู้วิจัยได้ศึกษาแนวความคิดเรื่องจิตของเจมส์ทั้งในหนังสือว่าด้วย “ระเบียนแห่งจิตวิทยา” ซึ่งเป็นงานเขียนเกี่ยวกับจิตโดยตรงของเจมส์แล้ว พบว่า นิยามคำว่า “จิต” ของเจมส์ นั้นไม่ได้หมายถึงจิตที่เป็นวิญญาณอย่างเดียว แต่มีคำที่เป็นไวพจน์อยู่หลายคำ เช่น คำว่า เจตจำนง เจตนา และเพทนาการ เป็นต้น และภาวะของจิตก็เป็นผลให้เกิดการกระทำที่ สมเหตุสมผล เป็นสิ่งที่ยืนยันความมีอยู่แห่งจิตได้เป็นอย่างดี ประเด็นเรื่องลักษณะและการดำรง อยู่ของจิตนั้น จิตดำเนินต่อไปเป็นกระแสแห่งพฤติกรรม มีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป เป็นวัฏจักร ในประเด็นเรื่องการหลุดพ้นของเจมส์นั้น ผู้วิจัยพบว่า เจมส์เน้นเรื่องการปฏิบัติที่สมเหตุสมผลใน ชีวิตประจำวัน โดยเน้นที่การทำลายความเห็นแก่ตัว มากกว่าการบำเพ็ญเพียรทางจิตเพื่อหลุดพ้น จากกิเลส และเข้าสู่พระนิพพานเหมือนศาสนาพุทธ แต่เจมส์เน้นความสุข การทำลายทิฐิและความเห็นแก่ตัว เพื่อให้เกิดสันติสุขที่แท้จริงในโลกนี้

ทางด้านคำสอนของพุทธปรัชญามีมากมายที่กล่าวถึงเรื่องจิต แต่ผู้วิจัยเลือกมาบาง ประเด็นที่สมควรเปรียบเทียบให้เห็นความต่างบ้าง และการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยก็ไม่ได้มีความประสงค์ ที่จะตีความว่าแนวความคิด เรื่องจิตของวิลเลียม เจมส์ ผิดจากพระพุทธานุศาสน หรือดีกว่านัก ปรัชญาตะวันตกสมัยโบราณ เพียงแต่นำข้อเท็จจริงที่ปรากฏอยู่ในหนังสือ “ระเบียนแห่งจิตวิทยา” และตำราที่เกี่ยวข้องเล่มอื่นๆ มานำเสนอเท่านั้น

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า ทศนะว่าด้วยเรื่องจิตของเจมส์ มีอิทธิพลต่อนักปฏิบัตินิยมในยุค ร่วมสมัยของเรา อีกทั้งแนวคิดเรื่องหน้าที่นิยม (Functionalism) หรือหน้าที่ทางจิตของเจมส์ที่หัน มาสนใจเรื่องจิตผ่านพฤติกรรมของมนุษย์ โดยเฉพาะการเรียนรู้และเน้นการศึกษาการทำหน้าที่ อวัยวะต่างๆ ที่เกิดขึ้นจากประสบการณ์ของมนุษย์นั้น ได้นำไปสู่การเรียนรู้และพัฒนาตนเองไปได้ อย่างกว้างขวาง เป็นปัญหาท้าทายให้ศึกษาค้นคว้ากันต่อไป การศึกษาข้อมูล และการค้นคว้าด้วย วิธีการวิจัย เป็นอีกแนวทางที่จะให้เราเข้าถึงข้อเท็จจริงได้พอสมควร จึงหวังว่าความจริงเรื่องจิตที่ นำเสนอเรื่องนี้จะแสงสว่างและเป็นประเด็นทางปรัชญาในการศึกษาอย่างกว้างขวางต่อไป

Thesis Title : A Critical Study of Reality of Mind in William James' Philosophy

Researcher : Phramaha Mongkolkan Thitathammo (Klangphanom)

Degree : Master of Arts (Philosophy)

Thesis Supervisory Committee

: Phramaha Tuan Siridhammo Pali V, B.A., B.Ed., M.A.(Phi.), Ph.D.(Phil.)

: Dr. Veerachat Nimanong Pali VI, B.A. (Ed). M.Phil., M.A., Ph.D.

: Assistant Professor Dr.Praves Intongpan Pali V, B.A., M.A., Ph.D.

Date of Graduation : August / 6 / 2005.

ABSTRACT

Philosophy deems the master of all sciences and concerns with the human's way of life, which cannot be divided. Philosophical thinking method can answer the life's question meanwhile it can stimulate human beings to create their system and their thinking methods. After learning from the ancient philosophers, the period of time has initiate many philosophical theories in order to seek for knowledge and response to human's curiousness. Meanwhile, it helps human relaxing from serious economic situation and turning back to verify more life style in the means of philosophy. The concept of human's valuable and human's act is often raised to discuss on how we practice for the valuable life and happiness for living. For these matter two issues have been concluded:

1. Having a lifestyle by focusing only on spirit is not necessary to practice for the result according to the theory, which we have learnt through the mind by emphasizing only intrinsic virtue.

2. Good quality lifestyle should have merit in mind and virtue. The most important thing is to apply it efficiently as it exists in mind. Practicing confirms the possessor of virtue of such a person remarkably.

This thesis uses William James' principles of philosophy referring to the theory of mind, the concept of mind existing to practicing (Empirical or Idealism) in the book by William James, and the relevant book to present the principal issue. In addition, the thesis also brings in some issues with the attitude of mind of Theravada Buddhist Philosophy in which appear as the evidences in consisting of the Buddha's teaching in three parts, and a comparison the concept of mind and soul are made to see whether they are similar or different from each other including practical method for freedom.

The researcher studied the concept of mind by James in the book "The Principles of Psychology" which directly reflected James' mind and found that the definition of "mind" by James does not only means only soul spirit, but also there are other synonym exist mind is result in act which cannot completely present in all issues. There are will, intention, sensation atc. The condition of mind or soul spirit has been a effect for really action. It is truly confirmation that existence of mind. The subject of characteristic and mind's capacity, The mind will being into action's stream and behavior's stream which it is arising, persisting, subsidence and it is a circle. In James' issues of his practical cessation. The researcher has found he will be focus to really practice in daily life which he has referred to destroy defilement as much as that he said to mental development for practical freedom from the all defilement and cessation of defilement such in the Buddhism but he referred each happiness, destruction defilement and selfish for truly peace for in the world.

For the teaching of Buddhist philosophy, the research has selected some proper issues to compare the difference. In this research, the researcher has no intention to interpret whether the concept of mind by William James is different from Buddhism or better than the ancient western philosophers, but it is only to present the fact, which exist in "The Principle of Philosophy" books and others relevant books.

The researcher would opine that the view of mind by James has influenced on contemporary pragmatist, including the concept of functionalism or duty of mind, which changed James interest through human's behavior, especially learning and

emphasizing in the study of the duty of any organ, which occurs from human's experiences and is leads to extensive learning and self development. It is a challenging problem for further research. The study and research will make us reach the appropriate fact. I hope that the fact of mind, which I have presented in this research, should be the light and philosophical issue for further wider research.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์นี้เล่มนี้สำเร็จไปได้ด้วยดี เพราะอาศัยความช่วยเหลือเกื้อกูลของคณะอาจารย์ที่ปรึกษามีอาจารย์ ดร.พระมหาต่วน สิริธมฺโม ดร.วีรชาติ นิมนงค์ และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ประเวศ อินทองปาน ที่ได้กรุณาตรวจแก้ตัดทอนเนื้อหาทำให้สำนวนน่าอ่าน และได้กรุณาแนะนำในการเขียนด้วยดีตลอดมา ถ้าไม่ได้ท่านทั้งสามนี้ช่วยแล้ว วิทยานิพนธ์เล่มนี้คงไม่มีโอกาสสำเร็จได้อย่างแน่นอน ผู้วิจัยจึงขอขอบพระคุณและอนุโมทนาไว้ ณ ที่นี้เป็นอย่างยิ่ง

กราบขอบพระคุณดร.พระมหาสมจินต์ สมมาปญฺโญ คณบดีบัณฑิตวิทยาลัยจนถึงอาจารย์อธิการบดี พระเทพโสภณ ที่อนุญาติให้เข้าศึกษา พระครูจันทสุทธีวัฒน์ ซึ่งเป็นเจ้าอาวาสวัดยางสุทธาราม ที่อนุญาติให้เข้าศึกษาต่อได้หลังจากสอบเข้าเป็นที่เรียบร้อยแล้ว โดยทำหน้าที่สอนธรรมศึกษาในโรงเรียนควบด้วย หากท่านไม่เปิดโอกาส ผู้วิจัยเองก็คงไม่สามารถวิจัยเรื่องจิตของวิลเลียม เจมส์เป็นแน่แท้

ขอขอบคุณพระอานาจ พลปญฺโญ และขออนุโมทนาแด่คุณศิริวรรณ ศรีนุต คุณบุญส่ง ยมคุปต์แห่งชุมชนวัดเทพนารี ที่ให้กำลังใจแก่ผู้วิจัยเสมอมา ตลอดถึงคุณพรเพชร ว่างตาลและคุณภารดี จิตรประพัทธ์ ที่ได้ช่วยแปลภาษาอังกฤษให้บางส่วน และผู้เกี่ยวข้องทั้งทางตรงและทางอ้อม โดยเฉพาะ หอสมุดของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และหอสมุดแห่งชาติ ที่ได้ให้ยืมหนังสือค้นคว้าตั้งแต่ต้นจนสำเร็จ

อีกส่วนหนึ่งที่ผู้วิจัยจะลืมไม่ได้เลย คือผู้ที่ให้กำเนิดทั้งสองท่าน ที่ได้ให้ทั้งร่างกายและวิญญาณ พลั้งสติปัญญาที่ดีพอจะศึกษาเล่าเรียนมาได้ถึงขนาดนี้ ที่สุดคือพระปลัดเสริม จนฺทวโร ที่มีเมตตาสั่งสอนตั้งแต่เยาว์วัย โนมน้ำวอุบนิสัยใจคอยให้โน้มเอียงเข้าหาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา และมีจิตใจอ่อนโยนต่อสรรพสัตว์

ขออุทิศส่วนกุศลที่เกิดจากวิทยานิพนธ์นี้ บูชาคุณ บิดา มารดา ครูอาจารย์ และผู้ที่มีพระคุณทั้งหลาย จงเป็นผู้มีส่วนแห่งบุญ มีสมบัติปัญญาทั่วกันทุกท่านเทอญ.

พระมหามงคลกานต์ จิตธมฺโม (กลางพนม)

คำอธิบายคำย่อ

๑. การใช้อักษรย่อ

อักษรย่อในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ใช้ข้อมูลอ้างอิงจากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง พ.ศ. ๒๕๒๕ และมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ฉบับภาษาบาลี พ.ศ. ๒๕๐๐ โดยใช้ระบบย่อคำดังนี้

การใช้อักษรย่อ และเครื่องหมายต่าง ๆ

ม.ม.	: สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์
ม.อ.	: สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุมวิปัณณาสก์
ส.นิ	: สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค
อง. ปญจก	: สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ปญจกนิบาต
ช. อิติ.	: สุตตันตปิฎก ชุตตทกนิกาย อิติวุตตกะ
ช. ชา.	: สุตตันตปิฎก ชุตตทกนิกาย ชาดก
ช. ม.	: สุตตันตปิฎก ชุตตทกนิกาย มหานิเทศ
ส.นิ	: สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค
อภิ.สง	: อภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณี
อภิ.วิ	: อภิธรรมปิฎก วิภังค์

๒. การระบุหมายเลข

การระบุหมายเลขคัมภีร์ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ใช้ของพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง พ.ศ. ๒๕๒๕ และมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ฉบับภาษาบาลี พ.ศ. ๒๕๐๐ พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๕ โดยการใช้ระบุหมายเลขเป็นเล่ม/ข้อ/หน้า เช่น ส. สฟ.(ไทย) ๑๘/๒๐๙/๒๑๑ หมายความว่า การอ้างอิงนี้จะไปถึงคัมภีร์ สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๘ ข้อที่ ๒๐๙ หน้า ๒๑๑ เป็นต้น

สารบัญ

	หน้า
เรื่อง การศึกษาเชิงวิเคราะห์ความจริงเรื่องจิตในปรัชญาของวิลเลียม เจมส์	
บทคัดย่อภาษาไทย	1
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	3
กิตติกรรมประกาศ	6
คำอธิบายคำย่อ	7
สารบัญ	8
บทที่ ๑ บทนำ	
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๔
๑.๓ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย	๔
๑.๔ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๕
๑.๕ วิธีดำเนินการวิจัย	๖
๑.๖ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการวิจัย	๗
บทที่ ๒ ปรัชญาทั่วไปของวิลเลียม เจมส์	๘
บทนำ	๘
๒.๑ แนวความคิดทางอภิปรัชญาของวิลเลียม เจมส์	๙
๒.๒ แนวความคิดทางญาณวิทยาของวิลเลียม เจมส์	๑๔
๒.๓ แนวความคิดทางจริยศาสตร์ของวิลเลียม เจมส์	๑๙
๒.๓.๑ เจตจำนงที่จะเชื่อ	๒๐
๒.๓.๒ ค่าทางจริยะ	๒๐
๒.๔ หลักปฏิบัตินิยมของวิลเลียม เจมส์	๒๓
๒.๕ ประจักษ์นิยมแบบสุดโต่งของวิลเลียม เจมส์	๒๗
๒.๖ การเทียบเคียงเรื่องปัญญากับหลักปฏิบัตินิยม	๒๙
๒.๗ เจตสนิยมของวิลเลียม เจมส์	๓๐
๒.๘ ความสัมพันธ์กันของเจตจำนงนำไปสู่ความเชื่อ	๓๑
๒.๙ อิทธิพลของโปรทาการอสที่มีต่อแนวคิดเรื่องจิตของวิลเลียม เจมส์	๓๔

๒.๑๐ เจตจำนงของโฆเปนฮาวเออร์ที่มีอิทธิพลต่อแนวคิดเรื่องจิตของ วิลเลียม เจมส์	๓๘
๒.๑๑ สรุปรวเคราะห์	๔๐
บทที่ ๓ ทฤษฎีว่าด้วยความจริงเรื่องจิตในปรัชญาของวิลเลียม เจมส์	๔๒
บทนำ	๔๒
๓.๑ ทรรศนะเรื่องจิตของนักปรัชญาตะวันตกสมัยใหม่ที่มีอิทธิพลต่อจิตของ วิลเลียม เจมส์	๔๕
๓.๒ แนวความคิดหลัก ๆ เรื่องจิตของวิลเลียม เจมส์	๔๘
๓.๒.๑ ลักษณะและประเภทของจิต	๔๙
๓.๒.๒ ระดับขั้นของจิต	๕๕
๑. จิตขั้นผัสสะ	๕๕
๒. จิตขั้นประจักษ์	๕๖
๓. จิตขั้นมโนคติ	๕๗
๓.๒.๓ ธรรมชาติและการทำงานของจิต	๕๗
๓.๒.๔ แนวคิดเรื่อง “ความสำนึกแห่งจิต”	๕๘
๓.๒.๕ การทำงานของจิตหรือ “กิจกรรมของจิต”	๖๐
๓.๒.๖ เกี่ยวกับมโนภาพหรือจิตภาพหรือความคิด	๖๒
๓.๒.๗ กระแสแห่งความคิด	๖๒
๓.๒.๘ ความสัมพันธ์ระหว่างจิตกับหลักปฏิบัตินิยมของวิลเลียม เจมส์ อันเป็นเครื่องมือนำมามนุษย์ไปสู่จุดหมายปลายทางคือความสุข	๖๓
๓.๓ สรุปรวเคราะห์	๖๖
บทที่ ๔ วิเคราะห์อิทธิพลทางปรัชญาเรื่องจิตของวิลเลียม เจมส์ที่มีต่อปฏิบัตินิยม ปัจจุบันและประเมินค่าปรัชญาเรื่องจิตของเจมส์ตามนัย แห่งพุทธปรัชญา	๖๘
บทนำ	๖๘

๔.๑	วิเคราะห์อิทธิพลทางปรัชญาเรื่องจิตของวิลเลียม เจมส์ที่มีต่อจิตแบบปฏิบัตินิยมในยุคปัจจุบัน	๖๙
๔.๑.๑	ความจริงเรื่องจิตของวิลเลียม เจมส์ที่มีผลต่อลัทธิปฏิบัตินิยมในสหรัฐอเมริกา	๗๒
๔.๑.๒	อิทธิพลเรื่องจิตของวิลเลียม เจมส์ที่มีต่อปรัชญาตะวันตกร่วมสมัย	๗๗
๔.๒	แนวความคิดเรื่องจิต มโน วิญญาณ ทางพระพุทธศาสนา	๗๙
๔.๓	เปรียบเทียบแนวคิดเรื่องจิตของวิลเลียม เจมส์กับจิตในพุทธปรัชญา	๘๓
๔.๓.๑	ประเด็นเรื่องลักษณะของจิต	๘๕
๔.๓.๒	ประเด็นเรื่องกระแสแห่งความคิดของมนุษย์	๘๗
๔.๓.๓	ประเด็นเรื่องการหลุดพ้นของจิต	๙๑
๔.๔	ประเมินค่าปรัชญาเรื่องจิตของวิลเลียม เจมส์ตามนัยพุทธปรัชญา	๙๔
๔.๕	สรุปและวิจารณ์	๙๗

บทที่ ๕	สรุปผลการวิจัย วิจารณ์และข้อเสนอแนะ	๑๐๐
๕.๑	สรุปผลการวิจัย	๑๐๐
๕.๒	วิจารณ์	๑๐๕
๕.๓	ข้อเสนอแนะ	๑๐๖

บรรณานุกรม
ประวัติผู้เขียน

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ความจริงเรื่องจิตถือว่าเป็นพื้นฐานของการทำความเข้าใจโลกและชีวิต เป็นฐานทางความคิดที่นำมาซึ่งความรู้ของมวลมนุษย์ที่ได้พยายามทำความเข้าใจ เป็นแหล่งสั่งสมความรู้ วิทยาการต่างๆ ผ่านการเรียนรู้ ถ้าหากปราศจากจิตเสียแล้ว การแสดงออกทางพฤติกรรมก็หาเป็นไปได้ไม่ เพราะรากฐานการกระทำอยู่ที่ความคิด การศึกษาเรื่องจิตก็เพื่อทำความเข้าใจว่าจิตเกิดขึ้นได้อย่างไร มีสภาพอย่างไร เป็นไปอย่างไร แล้วอานุภาพของจิตทำให้เราประสบกับความสุขและความร่าเริงอย่างไร เพื่อแก้ปัญหาชีวิตของคนเรา เพื่อสนองความอยากของตัวเอง โดยความจริง เรื่องจิตของแต่ละฝ่ายไม่ว่าจะเป็นตะวันออกหรือตะวันตก ที่ได้สร้างสรรค์เป็นผลผลิตทางความคิดมาเป็นสมบัติของมนุษยชาติ ย่อมมีความแตกต่างกันไปตามบริบททางสังคมที่แวดล้อมอยู่ขณะนั้น ซึ่งทำให้วัตถุประสงค์ของการทำความเข้าใจเรื่องจิตแตกต่างกันไปด้วย แม้ว่าจะมีความแตกต่างกันอย่างไร ก็ยังมีจุดหมายร่วมกันประการหนึ่งคือ เพื่อทำให้เกิดความเข้าใจในความคิดและการกระทำ หล่อหลอมให้เกิดสมดุลในชีวิตประจำวันแก่มวลมนุษย์ เพื่อให้มนุษย์สามารถดำรงอยู่ได้อย่างปกติสุข และเพื่อพบความแท้จริงสูงสุดของชีวิต

ฉะนั้นจิตเป็นสิ่งสำคัญที่สุดสำหรับมนุษย์ เพราะจิตเป็นสิ่งที่คิด และเราก็ยอมรับว่าจิตเป็นจุดเริ่มต้นของความรู้ และเป็นจุดกำเนิดของวิชาการต่างๆ ทุกแขนง รวมทั้งการพัฒนาความรู้ต่างๆที่กำลังจะเกิดขึ้นใหม่ก็เป็นผลจากการทำงานของจิต แม้แต่ปรัชญาที่ถือกันว่าเป็นความรู้เริ่มแรกของมนุษยชาติก็เกิดขึ้นจากความคิดและความสงสัยของจิต

“ในทางตะวันตกนั้นก็มีแนวคิดที่หลากหลายแตกต่างกันไป แนวคิดที่ว่าด้วยเรื่องจิตที่สำคัญอีกแนวคิดหนึ่งที่น่าศึกษา คือ จิตของวิลเลียม เจมส์ ในปรัชญาของเขาโดยเฉพาะในเรื่องจิตวิทยาของเจมส์ ได้ย้ำถึงความสำคัญของกัมมันตภาพแห่งพิชาน”^๑ คือพฤติกรรมที่สะท้อนจากจิตอย่างชัดเจน ซึ่งเมื่อมนุษย์ตกอยู่ใต้อิทธิพลของความสนใจทางอารมณ์และทางปฏิบัติ ก็ทำการ

^๑ James, William, The Principle of Psychology, Vol. I, (U.S.A Dover Publication, Inc., 1918) p.225.

กัมมันตภาพแห่งพิชาน คือ พฤติกรรมหรือการกระทำที่สะท้อนออกมาจากจิต เป็นผลพวงของจิตโดยตรง

เลือกเฟ้นในสิ่งที่สนใจจากโลกภายนอก แล้วสร้างโลกของตัวเองขึ้นจากการติดต่อกฎสัมผัสพันธ์ให้เป็นหนึ่งเดียว ซึ่งมีกลุ่มปรมาณูวิ่งวนไปมาและเคลื่อนไหวอยู่ในนั้น เมื่อพิจารณาความรู้ของมนุษย์จิตของวิลเลียม เจมส์ นั้นคือมโนภาพ (Ideas) หรือความคิดซึ่งมีไว้เพื่อการปฏิบัติตั้งแต่ต้นจนจบและตลอดเวลา จิตที่เราถอดออกจากความแจ่มแจ้งชัดเจนที่ได้รับมาจากความรู้สึกชุดหนึ่งนั้นที่แท้แล้วก็ไม่ได้เป็นอะไรมากไปกว่าเป็นเครื่องมืออันจะนำเราไปสู่จุดหมายปลายทาง เราจึงทราบว่า จะต้องทดสอบความคิดโดยการรอให้เห็นผลของการลองใช้มันดูเสียก่อน หรือรอดูปฏิบัติการที่เตรียมรับว่าสำเร็จแค่ไหน สิ่งที่จริงเป็นเพียงสิ่งที่บ่มเพาะไว้ในวิถีทางแห่งจิต เสมือนหนึ่งความชอบธรรมเป็นสิ่งที่เหมาะสมในความประพฤติของเรา ฉะนั้นหากความคิดใดผ่านการทดสอบได้ผลไม่เป็นที่พอใจ เราก็ยังมีเจตจำนงที่จะเชื่อได้อยู่อย่างชอบด้วยเหตุผล “หากความคิดนั้นต้องกับความสนใจทางอารมณ์และทางการปฏิบัติ ก็แสดงว่าจิตหรือความคิดคือกระแสแห่งความรู้สึกนึกคิดที่แสดงความชัดเจนออกมาทางพฤติกรรมของมนุษย์”^๒

ฉะนั้นแนวความคิดเรื่องจิตของวิลเลียม เจมส์ แสดงให้เห็นถึงการปรับปรุงจุดยืนที่ทำให้เราสามารถดำเนินต่อไปได้ในกรกระทำ และดำรงชีวิตในวันหนึ่งๆ ให้ดูราวกับว่า เราเข้าใจความหมายของชีวิต และเราสามารถขยายแต่งเติมความหมายของชีวิตได้ เมื่อเราเผชิญข้อมูลใหม่ และมีการพัฒนาการหยั่งเห็นภายใน (Insight) ของจิตที่สามารถสร้างสรรค์สิ่งต่างๆ ได้อย่างแจ่มแจ้งชัดเจนอยู่ตลอดเวลา^๓

แนวคิดเกี่ยวกับจิตวิทยาของเจมส์ตอนหนึ่งกล่าวไว้ว่า “เจมส์ปล่อยศรัทธาซึ่งเขาเตรียมพิสูจน์ความจริงของมันไว้ออกมาทันที เขากล่าวว่า ความคิดเกี่ยวกับพระเจ้าเป็นเจ้าเป็นเรื่องของความศรัทธา เจตจำนงที่จะเชื่อ (The Will to Believe) ต่อพระเจ้าเป็นเจ้านี้ เขาได้แนวความคิดมาจากเจตจำนงที่จะมีชีวิตอยู่ของไซเปนเฮาเออร์ ซึ่งเจมส์ปฏิเสธความจริงในโลกภายนอกจิต เหตุผลและการสร้างอารยธรรมของมนุษย์ได้มาจากจิต หรือความคิด จิตคือกระแสแห่งความรู้สึกนึกคิดทั้งหมดที่เป็นผลรวมของมนุษย์”^๔ “และเอาแน่ได้ด้วยการทดสอบความคิดเท่านั้น ฉะนั้นเขาจึงถือความคิดหรือเจตจำนงเป็นความแท้จริงเหนืออื่นใด”^๕

^๒ James William, *The Principle of Psychology*, p.227.

^๓ ดร.นภาเดช กาญจนนะ, *ปรัชญาชีวิตยุค IMF 2000 : วิถีแห่งอิสรภาพของมนุษย์*, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สร้อยทอง, ๒๕๔๑), หน้า ๔๔.

^๔ James William, *The Will to Believe*, (New York : Dover Publication Inc, 1956) p.48.

^๕ James William, *Ibid.*, p.224.

โลกทรรศน์ (World View) ของเจมส์ สร้างขึ้นจากจิตวิทยาเป็นส่วนใหญ่ ถือความชัดเจนแจ่มแจ้งเป็นใหญ่ในการศึกษาความจริง นักจิตนิยมส่วนมากมักพากันเชื่อว่าความเกี่ยวข้องระหว่างสรรพสิ่งเป็นโครงกรอบของความคิด และจำต้องอ้างว่ามีเจตภูตอันยิ่งใหญ่ กำหนดความเกี่ยวข้องโยงสรรพสิ่งในสากลโลกให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน แต่เจมส์สอนว่า ความเกี่ยวข้องเป็นสิ่งที่คนเรารู้สึกได้โดยตรง ทั้งนี้เหมือนกับที่รู้สึกสิ่งต่างๆ ได้เหมือนกัน ความจริงแล้วจิตของเราเองก็เป็นความเกี่ยวข้องอย่างหนึ่งในบรรดาความเกี่ยวข้องทั้งหลาย คือเป็นความเกี่ยวข้องระหว่างตัวเรากับโลกภายนอก เรามีความชัดเจนแจ่มแจ้งในความคิดของเรา เหมือนกับที่มีความชัดเจนต่อโลกภายนอก จิตหรือความคิดเป็นเครื่องมืออันสำคัญยิ่งของชีวิต ตราบใดที่ชีวิตดำเนินไปอย่างเรียบง่าย คนเราจะไม่คิด ต่อเมื่อมีอะไรมาขัดขวางความตั้งใจที่จะกระทำการของเรานั้นแหละคนเราจึงจะเริ่มคิด ความคิดในการนี้เป็นไปในทางวางแผนการกระทำไว้เพื่อตอบสนองสถานการณ์อันยากลำบากอย่างดีที่สุด ความผิดถุกของความคิดเหล่านี้เขาวัดได้ด้วยความสำเร็จ

ความคิดได้นำเราไปยังผลที่สมหวัง ความคิดนั้นก็ความจริง วิชาวิทยาศาสตร์ต่างๆ ที่มีอยู่ในปัจจุบัน อาจปรากฏต่อเราว่าสนใจในความรู้เพื่อประโยชน์ต่อการมีความรู้เท่านั้นเอง ความคิดในนามธรรมอย่างสูงซึ่งวิทยาศาสตร์ได้รวบรวมไว้ ดูจะห่างไกลต่อความจำเป็นต่อการปฏิบัติในชีวิตมากนัก การหมกมุ่นหาความจริงทุกประการไว้นั้น เป็นเพียงแต่วิธีการอันเข้มแข็งซับซ้อนสำหรับสร้างความคิดไว้เป็นเครื่องมือที่ใช้ประโยชน์ได้ดี ทั้งนี้เพื่อความต้องการในอนาคตแห่งชีวิตทางการปฏิบัติของเรา ดังนั้นจุดหมายปลายทางของความคิดจึงถูกถือเป็นอุดมคติหรือแบบแผนสำหรับทำการอยู่นั่นเอง^๖

“หลักจิตนิยมของเจมส์ทำให้เขาเชื่อมั่นในความแท้จริงของพิชานต่อสิ่งที่มีสภาพเหนือมวลมนุษยอันประกอบด้วยจิตที่จำกัดทั้งปวงด้วย”^๗ ซึ่งถ้าได้มีการศึกษาวิจัยอย่างละเอียดลึกซึ้ง ก็จะทำให้มีความรู้ความเข้าใจที่ชนะเรื่องจิตของวิลเลียม เจมส์ ที่มีผลต่อหลักปฏิบัตินิยมได้ชัดเจนยิ่งขึ้น ทั้งจะเป็นประโยชน์ในการพัฒนาความรู้ทางวิชาการให้มีความก้าวหน้า มีแบบมีแนวทางที่ชัดเจนแน่นอนต่อไปในอนาคต

^๖James, Willam. *Essays in Pragmatism*, (New York : A Division of Macmillan publishing Co,1948),p.32.

^๗James, William. *The Principle of Psychology*, vol.I, (U.S.A. Dover Publication, Inc.,1918) p.724.

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาถึงหลักอภิปรัชญา ญาณวิทยา และจริยศาสตร์ของวิลเลียม เจมส์
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาถึงแนวความคิดว่าด้วยความจริงเรื่องจิตของวิลเลียม เจมส์
- ๑.๒.๓ เพื่อศึกษาถึงทฤษฎีว่าด้วยความจริงเรื่องจิตของวิลเลียม เจมส์ ในฐานะเป็นแนวคิดที่มีผลต่อลัทธิปฏิบัตินิยมและนำทฤษฎีเรื่องจิตในพระไตรปิฎกมาเปรียบเทียบบางประเด็น

๑.๓ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

กัมมันตภาพแห่งพิชาน หมายถึง พฤติกรรมของมนุษย์หลายๆ พฤติกรรมที่เป็นผลสะท้อนการทำงานออกมาของจิต

ความเป็นจริง (Reality)

๑. ความเป็นจริง ภาวะที่มีอยู่จริง
๒. สิ่งที่เป็นจริง สิ่งที่มีอยู่จริง เป็นอยู่จริง ซึ่งอาจรู้ได้หรือไม่อาจรู้ได้ทางประสาทสัมผัส^๕

ความจริงเรื่องจิต หมายถึง แนวความคิดว่าด้วยความจริงแห่งสภาพการดำรงอยู่ของจิต

ภววิสัย หมายถึง แนวคิดที่ว่าด้วยความมีอยู่ของโลก ที่มีอยู่ภายนอกจิต

ประสบการณ์ทางศาสนา หมายถึง กำลังความคิดเกี่ยวกับสิ่งซึ่งสามารถสร้างความเชื่อมโยงให้ติดต่อกันตามเวลาที่มีวิกฤติการณ์ทางจิตวิญญาณ

ปฏิบัตินิยม หมายถึง ปรัชญาที่สอนว่าความจริงของโลกนั้นไม่มีโดยตัวมันเอง ความจริงเกิดขึ้นระหว่างการกระทำของคนเราเท่านั้น เป็นโอกาสที่จะได้ทดสอบความรู้หรือทฤษฎีของเรา หากความรู้หรือทฤษฎีใดนำไปปฏิบัติแล้วได้ผล ความรู้หรือทฤษฎีนั้นก็จะเป็นความจริง

^๕ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์ปรัชญา อังกฤษ-ไทย, (กรุงเทพมหานคร : (บริษัท อมรินทร์ พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๒), หน้า ๙๘.

ประจักษ์นิยมสุดโต่ง หมายถึง ความคิดคำนึงถึงความสัมพันธ์และความเกี่ยวข้องระหว่างตัวเรากับโลกที่มีอย่างชัดเจน ปราศจากความคลุมเครือ นำไปสู่การปฏิบัติอย่างถูกต้องชัดเจน

มโนภาพ หมายถึง ภาพของความคิดที่มีต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งหรือที่เคยมีประสบการณ์มาแล้ว อีกนัยหนึ่ง หมายถึง ตัวความคิด

เพทนาการ หมายถึง ความรู้ที่เกิดจากประสาทสัมผัสของมนุษย์ที่มีต่อสิ่งแวดล้อมหรือปรากฏการณ์ต่างๆ

๑.๔ ทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง

มีหนังสือและเอกสารงานวิจัยที่มีความเกี่ยวข้องกับงานวิจัยเรื่องนี้อย่างต่อเนื่อง

๑. ดร. สุธรรม ชูสัตย์สกุล เขียนหนังสือเรื่อง “ปรัชญาเปรียบเทียบ” ได้กล่าวถึงทฤษฎีจิตของวิลเลียม เจมส์ ในหลักจิตวิทยาสรุปได้ว่า กำลังความคิดของมนุษย์เราสามารถจะสร้างความเชื่อมโยงให้ติดต่อกัน ตามเวลาที่มีวิกฤติการณ์ทางวิญญาณ ในการสืบสวน ค้นคว้า เป็นหลักที่มีเหตุผลที่สุดของยุควิทยาศาสตร์ เพราะจะทำให้เรามีหลักฐานในการปฏิบัติที่ถาวรเกี่ยวกับประสบการณ์ทางศาสนาเพื่อพิสูจน์ภาวะจิตของคนเรา ทำความคิดให้ปรากฏเป็นรูปธรรมขึ้นได้^๙

๒. สมพิศ ศรีประไพ ได้เขียนวิทยานิพนธ์เรื่อง “ประจักษ์นิยมแบบจัด” ของวิลเลียม เจมส์ โดยพูดถึงเกี่ยวกับจิตว่า นักประจักษ์นิยมส่วนมากเชื่อว่า ความมีอยู่แห่งจิตหรือการทำงานของจิตเกิดจากการลอกเลียนแบบวัตถุ วัตถุนั้นเป็นต้นเหตุทำให้เกิดผัสสะขึ้นในตัวเรา จิตภาพต้องอ้างถึงสิ่งที่ผ่านมาแล้วเสมอ เพราะมันต้องเกิดจากประสบการณ์เท่านั้น แต่เจมส์กลับเชื่อว่า จิตภาพไม่ได้ลอกแบบวัตถุหรือความเป็นจริงแต่อย่างใด แต่ความหมายของจิตภาพคือ “ความคิด” ซึ่งคำนี้ยังขยายไปถึงการอ้างถึงความเป็นจริงในอนาคตได้ด้วย ซึ่งจะเห็นได้ในความรู้แบบมโนคติ ที่เราอาจสร้างความคิดขึ้นก่อน แล้วนำเราไปสู่ความจริงที่ประจักษ์ได้^{๑๐}

^๙ สุธรรม ชูสัตย์สกุล, **ปรัชญาเปรียบเทียบ**, (กรุงเทพมหานคร : จงเจริญการพิมพ์, ๒๕๔๕), หน้า ๑๐๐.

^{๑๐} สมพิศ ศรีประไพ, **วิเคราะห์ปรัชญา “ประจักษ์นิยมแบบจัดของวิลเลียม เจมส์, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต**, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๑), หน้า ๕๖.

๓.นางลักษณวีดิ ปาละรัตน์ ได้เขียนวิทยานิพนธ์เรื่อง “ญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาทเป็นประสบการณ์นิยมหรือไม่” งานวิจัยนี้มีจุดมุ่งหมายในการพิจารณาหลักปรัชญาของ วิลเลียม เจมส์ว่า เป็นประสบการณ์นิยมหรือไม่ ซึ่งได้พูดถึงเรื่องจิตไว้ด้วยว่า ทฤษฎีหรือจิต หรือความคิดของมนุษย์นั้น มีไว้เพื่อแก้ปัญหา มนุษย์คิดทฤษฎีต่างๆ ไว้เพื่อที่จะแก้ปัญหาในชีวิตประจำวันที่ประสบอยู่ การคิดแบบนี้เป็นการคิดตีความโดยมุ่งหมายที่ผลหรือความสำเร็จอันจะเกิดขึ้นจากการนำความคิดไปปฏิบัติให้เกิดผลจริงขึ้นมา เพราะฉะนั้นการนำไปปฏิบัติก็คือ กระแสหรือสายธารของความคิดที่จับต้องและพิสูจน์ได้นั่นเอง^{๑๑}

๔.พระมหาราเชนทร์ ธมฺมกาโม (ธาคูเงิน) ได้เขียนวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาเปรียบเทียบความจริงเรื่องจิตในพระพุทธศาสนากับจิตในปรัชญาตะวันตกสมัยโบราณ” งานวิจัยนี้มีจุดมุ่งหมายในการนำหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาส่วนที่เป็นความจริงสูงสุดหรือปรมาตถธรรม โดยเฉพาะเรื่องวิญญาณที่แบ่งออกเป็น อกุศลจิต (จิตที่ชั่ว) กุศลจิต (จิตที่ดี) วิปากจิต (จิตที่เป็นผลของอกุศลจิตและกุศลจิต) และโลกุตตรจิต (จิตที่พัฒนาแล้ว)^{๑๒} ที่พระพุทธเจ้าได้สอนไว้ที่ปรากฏเป็นหลักฐานในคัมภีร์พระไตรปิฎก นำมาเสนอเป็นตัวหลัก แล้วนำทศนะเรื่องจิตของนักปรัชญาตะวันตกสมัยโบราณมาเปรียบเทียบ ตามที่มีผู้บันทึกหรือนิพนธ์ไว้ ซึ่งทำให้เห็นจุดเริ่มต้นของความคิดเรื่องจิตทางตะวันตกและตะวันออกที่มีความคล้ายคลึงกันเพียงใด รวมทั้งกระบวนการพัฒนาสู่ความสูงสุดด้วย โดยเฉพาะแนวคิดเรื่องจิตของตะวันตก มักจะเป็นไปในด้านอติวิสัยมากกว่าปรีวิสัย ซึ่งนำไปสู่การตอบปัญหาทางชีวิตและพฤติกรรมของมนุษย์ได้.

๑.๕ วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ เป็นการศึกษาวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยมีขั้นตอนดังต่อไปนี้

๑.รวบรวมและศึกษาข้อมูลจากเอกสารปฐมภูมิและทุติยภูมิที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดทางด้านอภิปรัชญา ญาณวิทยา จริยศาสตร์ในปรัชญาของวิลเลียม เจมส์และจิตในพระไตรปิฎก

^{๑๑} ลักษณวีดิ ปาละรัตน์, ญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาทเป็นประสบการณ์นิยมหรือไม่, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์ดุสิต, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๒๙.

^{๑๒} พระมหาราเชนทร์ ธมฺมกาโม, การศึกษาเปรียบเทียบความจริงเรื่องจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับจิตในปรัชญาตะวันตกสมัยโบราณ, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๑๒๐.

๒. ศึกษาเชิงวิเคราะห์ข้อมูลแนวคิดความจริงเรื่องจิตในปรัชญาของวิลเลียม เจมส์
๓. สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

๑.๖ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการวิจัย

๑. ทำให้ทราบแนวคิดทางด้านอภิปรัชญา ญาณวิทยา และจริยศาสตร์ของวิลเลียม เจมส์
๒. ทำให้ทราบแนวคิดว่าด้วยความจริงเรื่องจิตของวิลเลียม เจมส์
๓. ทำให้เกิดความรู้และความเข้าใจในทฤษฎีเรื่องจิตของวิลเลียม เจมส์ในฐานะเป็นแนวคิดที่มีผลต่อลัทธิปฏิบัตินิยมมากขึ้น และนำทรรศนะเรื่องจิตในพระไตรปิฎกมาเปรียบเทียบบางประเด็น

บทที่ ๒

ปรัชญาทั่วไปของวิลเลียม เจมส์

บทนำ

นักปรัชญาตะวันตกส่วนมากล้วนสร้างทฤษฎีทางปรัชญาโดยมีอภิปรัชญาเป็นพื้นฐานในการคิดกว้างๆก่อนจะแตกประเด็นออกไปเป็นญาณวิทยา จริยศาสตร์หรือสุนทรียศาสตร์ แม้ในยุคแรกเริ่มเอง ระบบคิดของนักปรัชญากรีกโบราณอย่างธาเลส อานักซิแมนเดอร์ และลูกศิษย์อย่างอานักซิเมเนส ล้วนตั้งข้อสงสัยจากปัญหาทางอภิปรัชญา ก่อนที่ปัญหาที่เขาตั้งไว้คือ อะไรคือปฐมธาตุของโลก เพราะเขาเชื่อว่า หากเรารู้ว่าโลกมีแหล่งกำเนิดมาจากไหน มีความเป็นมาอย่างไรแล้ว ย่อมจะทำให้เข้าใจเรื่องราวของมนุษย์ได้ง่ายขึ้น เขาเลยพยายามศึกษาเรื่องที่อยู่เบื้องหลังโลกและจักรวาลก่อนที่จะหันมาสู่วิถีชีวิตของมนุษย์

“ฉะนั้นประเด็นปัญหาที่ว่าอะไรคือเนื้อหาของจักรวาลนั้นจึงเป็นประเด็นใหญ่และเรื่องจักรวาลดำเนินไปอย่างไรจึงเป็นประเด็นรองลงมา”^๑ เช่นเดียวกันในปรัชญาของวิลเลียมเจมส์ นั้นแนวคิดเรื่องจิตนิยมเชิงประสบการณ์ หรือ “ปฏิบัตินิยม” ของเขาก็มีผลจากการบ่มเพาะความคิดทางอภิปรัชญา ญาณวิทยา และจริยศาสตร์อย่างแยกกันไม่ได้

“อนึ่งความคิดของนักปรัชญายุคก่อนอย่างโปรทาโกรัสในกลุ่มไซพิสต์ก็มีอิทธิพลต่องานเขียนทางจิตวิทยาของเจมส์โดยส่งผ่านยุคกลางมาถึงสมัยใหม่จนถึงสมัยปัจจุบัน”^๒ เพราะฉะนั้นความคิดทางปรัชญาของเจมส์ก่อนจะหลอมรวมเป็นจิตนิยมเชิงประสบการณ์นั้น ล้วนมีการประยุกต์ทฤษฎีต่างๆ มากมายจากศาสตร์หลายสาขา และหลากหลายนักปรัชญา ซึ่งในบทนี้ ผู้วิจัยจะเริ่มต้นที่แนวคิดทางอภิปรัชญาเป็นลำดับแรก

^๑ ศ.ดร. วิทย์ วิชาเวทย์, ปรัชญาทั่วไป : มนุษย์ โลก และความหมายของชีวิต, (กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๔๒), หน้า ๗.

^๒ จำนงค์ ทองประเสริฐ, ปรัชญาประยุกต์ชุดตะวันตก, (กรุงเทพมหานคร : ต้นอ่อนแถมมี จำกัด, ๒๕๓๙), หน้า ๑๐๒.

๒.๑ แนวความคิดทางอภิปรัชญาของ วิลเลียม เจมส์

ทัศนะทางอภิปรัชญาที่ปรากฏของวิลเลียม เจมส์ นั้น ท่านยืนยันว่าความจริงเป็นสิ่งที่บุคคลสามารถรับรู้ได้โดยตรง เพราะเป็นสิ่งที่มีอยู่ในขอบเขตของประสบการณ์นั่นเอง มิใช่เป็นความแท้จริงชนิดที่มีอยู่เหนือประสบการณ์อย่างที่นักปรัชญาฝ่ายจิตนิยมส่วนใหญ่ยืนยัน เจมส์ได้แบ่งความแท้จริงตามทัศนะของท่านออกเป็น ๓ ส่วน คือ

๑. ความแท้จริงที่มีอยู่ในกระบวนการเปลี่ยนแปลงติดต่อกันของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นอยู่ทุกขณะ ไม่มีความแท้จริงที่เกิดขึ้นอย่างเพียวๆ เช่นเวลาที่เราเห็นสี ความแท้จริงของสีนั้นไม่มี เพียงแต่มันเกิดขึ้นเพราะว่าสายตาระทบกับวัตถุคือสีโดยมีแสงเป็นตัวกลาง ทำให้เห็นได้ แสงจึงเป็นตัวแปรระหว่างสายตากับวัตถุ ไม่มีความแท้จริงสำหรับอย่างใดอย่างหนึ่ง แต่เป็นความแท้จริงของทุกอย่างสัมพันธ์กัน

๒. ความแท้จริงที่มีอยู่ในความสัมพันธ์ระหว่างเหตุการณ์ต่างๆ หรือระหว่างภาพเลียนแบบ (Copies) ของเหตุการณ์เหล่านั้นในจิตของบุคคล ซึ่งหมายถึงจิตใจของเราสามารถโยนโยความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งภายนอกและสามารถตีค่าสิ่งภายนอกนั้นได้

๓. ความแท้จริงที่มีอยู่ในประสบการณ์ก่อนเกิดเหตุการณ์ใหม่แต่ละครั้ง^๓

ผู้วิจัยเห็นว่าเจมส์ได้ยืนยันความเป็นจริงว่าเป็นสิ่งที่ขึ้นอยู่กับจิต มิใช่เป็นสิ่งที่มีอยู่อิสระต่างหากจากจิตเลย เพราะเหตุการณ์หรือความรู้สึก แม้เราจะไม่รู้สึกว่าจะเกิดจากอะไรแน่ แต่มันก็อาศัยจิตเกิดขึ้น จิตทำหน้าที่รวมเหตุการณ์เหล่านั้น จิตจะให้ความสนใจตลอดจนจัดระเบียบและกำหนดทิศทางของเหตุการณ์แม้ในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างเหตุการณ์ชนิดต่างๆ ก็ขึ้นอยู่กับจิต ประการสุดท้าย เจมส์ชี้ว่าประสบการณ์หรือความแท้จริงที่จิตรับรู้มาก่อนจะเป็นตัวทำหน้าที่แปลความหมาย และให้ค่านิยมแก่เหตุการณ์ที่กำลังเกิดขึ้น

เจมส์ได้เสนอหลักการเปรียบเทียบอุปมาว่า ในการเกิดเหตุการณ์นั้น จิตรับมันมาทั้งกลุ่ม เหตุการณ์เลยคล้ายๆ กับเรารับรู้ก้อนหินทั้งก้อน แต่การแปลความหมายต้องขึ้นอยู่กับจิตเทียบได้กับการที่เรานำเอาหินนั้นมาสลักเป็นรูปสิ่งต่างๆ ฉะนั้น นอกจากนี้ เจมส์ยังได้แสดงรูปตัวอย่างที่เขียนเป็นรูปสามเหลี่ยมซ้อนกัน ๒ รูป ซึ่งท่านอธิบายว่า รูปนี้บางคนอาจจะเห็นว่า เป็นรูปดวงดาว บางคนอาจจะยืนยันว่าเป็นรูปสามเหลี่ยมซ้อนกัน ๒ รูป แต่บางคนอาจจะค้านว่า เป็นรูปสามเหลี่ยมด้านเท่า ๖ รูป เป็นต้น นั่นคือรูปดังกล่าวเทียบได้กับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น แม้จะ

^๓ James, Willam. *Essays in Pragmatism*, (New York : A Division of Macmillan publishing Co, 1948), pp. 224-225.

เหมือนกัน แต่การแปลความหมายหรือให้ความแท้งจริงของแต่ละบุคคลย่อมแตกต่างกันออกไป โดยนัยนี้ จึงสรุปทัศนคติของเจมส์ในประเด็นนี้ได้ว่า ความแท้งจริงเป็นสิ่งที่รู้สึกได้ เพราะเป็นสิ่งที่มีความอยู่ภายในขอบข่ายของประสบการณ์สามัญของบุคคล ไม่ได้อยู่เกินเลยวิสัยของมนุษย์ไป

ความจริงดังกล่าว เมื่อถือเอาความสนใจและความมีประโยชน์เป็นหลักย่อมจะมีอยู่เป็นจำนวนมาก ไม่ใช่มีความจริงเพียงอย่างเดียวหรือสองอย่างเท่านั้น เพราะทุกสิ่งทุกอย่างในโลกนี้ไม่ใช่มีเฉพาะมนุษย์กับสัตว์ หากแต่มีความเจริญแห่งอารยธรรมทั้งหลายที่ร่ายล้อมตัวมนุษย์อยู่ และมีประโยชน์เกื้อกูลแก่มนุษย์ทั้งสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิต ซึ่งเป็นเครื่องยืนยันถึงความทะเยอทะยานและความสามารถของมนุษย์อย่างแท้จริง

มนุษย์คือผู้สร้างความจริงขึ้นมา เหมือนกับมนุษย์สร้างรูปสลักของสิ่งต่างๆ จากหินหรือจากดินเหนียว เพราะมนุษย์เป็นผู้มีจินตนาการที่สูงส่ง มีมันสมองที่สลับซับซ้อนและมีอารมณ์ความรู้สึกที่ละเอียดละไมมากกว่าสัตว์ จึงได้ชื่อว่าเป็นผู้สร้างความจริงขึ้นมา แม้ว่าสัตว์จะสามารถสร้างสิ่งต่างๆ ได้บ้าง แต่ก็ไม่จัดว่าเป็นการสร้างความจริงที่มีค่าสูงส่ง เพราะไม่สามารถคงทนอยู่ได้นานและสิ่งที่สัตว์สร้างขึ้นมานั้นล้วนเกิดจากสัญชาตญาณล้วนๆ

ไม่มีความแท้งจริง ชนิดที่มีอยู่แบบสำเร็จรูปแล้ว และมีอยู่เป็นอิสระจากการแปลความหมายของจิต ทุกสิ่งทุกอย่างจะมีความหมายได้อยู่ที่การแปลความหมายของมนุษย์ ซึ่งสิ่งสำคัญที่สุดในการแปลความหมายก็คือใช้จิต ผู้วิจัยขอยกตัวอย่างเรื่องของความงามของดอกไม้ในทัศนคติของเจมส์นั้นแม้ดอกไม้จะเกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ แต่ความงามของดอกไม้หาได้มีไม่หากมนุษย์มิได้สัมผัสและไม่ได้มีประสบการณ์ถึงขั้นแปลความงดงามแห่งดอกไม้ นั้นออกมาได้

ความแท้งจริงที่มีอยู่ในโลกใบนี้ สามารถเพิ่มศักดิ์ศรีและความรับผิดชอบให้แก่ชีวิตของบุคคล ถ้าหากมนุษย์สามารถนำสิ่งที่อยู่ในโลกนี้มาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน ไม่ว่าจะเป็นสิ่งที่มีชีวิต และไม่ชีวิตก็ตาม มนุษย์ก็ได้ชื่อว่ามีความสามารถที่จะเอาตัวรอดและอยู่ได้อย่างมีความสุข

เจมส์ได้เน้นสรุปว่า ความจริงแท้ในทัศนคติของท่านขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์และความพอใจที่เกิดตามมาเมื่อเรานำสิ่งที่ถือว่าเป็นความจริงเข้าสู่ภาคปฏิบัติ อีกอย่างหนึ่ง ความแท้งจริงทั้งหลายตามนัยนี้จึงมีลักษณะเป็นสัมพัทธ์สัจจะจะไม่มีความจริงแท้สูงสุดหรือปรมาตถสัจจะนั้นหมายถึงว่ามนุษย์แต่ละคนมีแนวความคิดความเชื่อต่างๆ อยู่มากมาย เมื่อเขามีประสบการณ์ใหม่เพิ่มขึ้น ในบางครั้งอาจทำให้เกิดความสับสนวุ่นวายใจเกิดความขัดแย้งกับความคิดเดิมของตน ทั้งนี้เพราะประสบการณ์ใหม่ไม่สามารถเข้ากับประสบการณ์เก่าได้ บางครั้งความยุ่งยากที่เกิดขึ้นในใจทำให้เขากลายเป็นคนแปลกหน้าสำหรับตัวเองไป มนุษย์จึงพยายามหาทางเลี่ยงหนี

จากความยุ่งยากเหล่านี้โดยการหาทางดัดแปลงปรับปรุงความคิดเดิมของตนให้เข้ากับ
ประสบการณ์ใหม่ การกระทำเช่นนี้ในที่สุดจะทำให้เขาลดความกลัวลงไป

ประเด็นที่ว่าความเป็นจริง (Reality) นั้นอยู่ที่ใด ในโลกภายนอกหรือภายในจิตนั้น
เจมส์เห็นว่าความเป็นจริงอยู่ในทั้งสองแห่ง ดังเช่นในกรณีที่เส้น ๒ เส้นตัดกัน จุดที่เกิดขึ้น ณ ที่เส้น
ทั้งสองตัดกันนั้นจะถือได้ว่าอยู่บนเส้นทั้งสองในขณะเดียวกัน ในทำนองเดียวกัน เจมส์บอกว่าสิ่ง
เดียวกันก็สามารถอยู่ภายในทั้งสองแห่งในเวลาเดียวกันได้ เหมือนกับกรณีของจุดนี้ ในแง่หนึ่งจุดที่
เส้น ๒ เส้นตัดกันนี้คือที่เดียวกัน แต่ในอีกแง่หนึ่งมันก็เป็นคนละสถานที่กัน นับเป็นการมองสิ่ง
เดียวกันสองครั้งในสองความหมาย ในทำนองเดียวกัน ประสบการณ์ของเราก็เป็นสิ่งที่ตั้งอยู่ใน
แนว ๒ แนว คือแนวของผู้รู้ กับแนวของสิ่งที่ถูกรู้ โดยทั้งสองแนวนี้มีลักษณะตรงข้ามกัน แต่ก็อยู่ใน
สิ่งเดียวกันโดยไม่ขัดแย้งกัน และในเมื่อเรานับมัน ๒ ครั้งในบทบาทที่ต่างกัน ๒ บทบาท คือเป็น
การคิดถึงวัตถุ กับการเป็นวัตถุที่ถูกคิด ประสบการณ์จริงเป็นทั้งปรนัยและอัตนัยในเวลาเดียวกัน
โดยไม่มีทวิภาพ^๔

ผู้วิจัยเห็นว่า เจมส์ไม่ยอมรับความเป็นจริงแบบทวินิยม คือไม่เชื่อว่ามีความจริง ๒
อย่างประกอบไปด้วยจิตกับวัตถุ เพราะเขามองว่า ทั้งสองสิ่งถูกสร้างขึ้นมาจากสิ่งเดียวกันคือ
ประสบการณ์ แต่เราพิจารณามันสองครั้งในความหมายต่างกัน คือเป็นเนื้อหาทางจิต กับเนื้อ
หาทางกายภาพ เจมส์ไม่เห็นด้วยกับนักประสบการณ์นิยมเดิมที่เชื่อว่า ประสบการณ์มีการแยก
ออกเป็นกลุ่มๆ แบบต่างคนต่างอยู่อย่างไม่ขึ้นแก่กัน สำหรับเขาประสบการณ์เป็นการต่อเนื่องกัน
ของสิ่งที่มีอยู่ ซึ่งยังไม่ถูกกำหนดระหว่างความคิดกับวัตถุ ระหว่างผู้รู้กับสิ่งที่ถูกรู้มีสิ่งเดียวคือ
ประสบการณ์เท่านั้น เจมส์เห็นว่า “การไม่แบ่งสิ่งที่เราได้รับรู้ออกเป็นตัวผู้รู้ กับวัตถุหรือสิ่งที่ถูกรู้
นั้นจะทำให้ปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างผู้รู้กับสิ่งที่ถูกรู้ เช่น ปัญหาที่เกิดจากทฤษฎีตัวแทน
(Representative Theory) ที่ว่าสิ่งที่จิตรู้นั้นเป็นตัวแทนของวัตถุแต่ไม่ใช่วัตถุโดยตรง ซึ่งเป็นสิ่งที่
ขัดแย้งกับความรู้สึกของคนโดยทั่วไปว่าเรารับรู้วัตถุจริงๆ นั้นหมดไป”^๕

แนวความคิดที่มาเชื่อมประสบการณ์เก่ากับประสบการณ์ใหม่ให้เข้ากันได้นี้ถือว่าเป็น
เป็นความคิดที่จริง (True Idea) หรือเป็นความจริงนั่นเอง ความคิดที่เข้ามาเป็นตัวเชื่อมนี้จะ
พยายามรักษาความคิดเดิมไว้ ให้มีการเปลี่ยนแปลงน้อยที่สุด แต่ในขณะเดียวกันก็ต้องปรับให้เข้า

^๔ ลักษณะวิบัติ ปาละรัตน์, ญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาทเป็นประสบการณ์นิยมหรือไม่,
(กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๓๕.

^๕ Ralph Barton Perry, *The Thought and Character of William James*, Vol. I
(New York : Little Brown and Company, 1939), p. 559.

กับประสบการณ์ใหม่ ทำให้เกิดความกลมกลืนกันมากที่สุด ทั้งนี้เพราะเจมส์เชื่อว่าอย่างน้อย ประสบการณ์เก่าย่อมเป็นสิ่งที่เราเลือกแล้วว่าเป็นสิ่งที่มีคุณค่าแก่ชีวิต เราจึงรับมาไว้เป็นส่วนหนึ่งของตัวเรา ความจริงที่ปรากฏขึ้นใหม่นี้จะเป็นสะพานหรือตัวกลางเชื่อมรอยต่อของประสบการณ์เก่ากับประสบการณ์ใหม่^๖

ผู้วิจัยสรุปว่าในปรัชญาของเจมส์นั้น สมมติฐานที่ว่าความจริงเป็นสิ่งที่ไม่ถูกกำหนดลงไปตายตัว แต่ขึ้นอยู่กับผลของการนำไปปฏิบัติ โดยถือว่า สิ่งใดที่นำไปใช้ปฏิบัติให้เป็นประโยชน์ มันก็จริงนั้น ทำให้เจมส์ไม่กังวลกับความแน่นอนของความรู้ และไม่สนใจว่าจะมีความรู้ที่แน่นอนตายตัวหรือไม่ เพราะสิ่งที่สำคัญสำหรับเขานั้นคือ คุณค่าหรือประสิทธิภาพในทางปฏิบัติ สำหรับเจมส์ ความรู้จึงไม่ได้เป็นสิ่งที่มีความในตัวมันเอง กล่าวคือเราไม่ได้แสวงหาความรู้เพื่อความรู้ แต่ความรู้เป็นเหมือนเครื่องนำทางที่เราใช้เพื่อให้บังเกิดผลในทางปฏิบัติ และใช้เป็นเครื่องมือในการแก้ปัญหาให้มนุษย์ “ทหรศนะเช่นนั้น นอกจากจะทำให้ปรัชญาของเจมส์ได้ชื่อว่าเป็นปฏิบัตินิยมแล้ว มันยังทำให้ปรัชญาของเขาเป็นแบบสัมพัทธนิยม (Relativism) ไปในขณะเดียวกันด้วย”^๗

เกี่ยวกับทัศนะเรื่องพระเจ้า ผู้วิจัยเห็นว่า เจมส์มักยืนยันว่ามนุษย์มีประสบการณ์เกี่ยวกับพระเจ้าได้โดยตรงและเป็นการส่วนตัว ไม่ได้มาจากการคิดด้วยเหตุผล พระเจ้าเป็นวัตถุแห่งความเชื่อของประสบการณ์ทางศาสนา เมื่อผู้เชื่อมีความรู้สึกในความเป็นจริง แม้เป็นสิ่งที่มองไม่เห็นด้วยตาเปล่าก็จะมีการสนองตอบ การเป็นนักปฏิบัตินิยมของเจมส์ทำให้เขาเสนอแนวความคิดเกี่ยวกับการเข้าใจพระเจ้าในแง่ที่ว่า พระเจ้ามีอยู่ในฐานะที่มนุษย์ระลึกถึงได้ในความคิด และจำเป็นต้องเชื่อในวิถีชีวิตโดยปราศจากการอธิบายใดๆ

มนุษย์โดยทั่วไปคิดถึงพระเจ้าในลักษณะที่เป็นสิ่งสมบูรณ์ สถิตอยู่ ณ สรวงสวรรค์ แต่วิลเลียม เจมส์เห็นว่าเราควรแสวงหาแนวทางเพื่อให้เกิดประสบการณ์ทางศาสนาเกี่ยวกับพระเจ้าให้มากที่สุด อาณาจักรของสิ่งที่มองไม่เห็นนี้ไม่จำเป็นต้องอยู่ในรูปของสิ่งที่เป็นอุดมคติอันสูงส่ง แต่เป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดผลบางอย่างในโลกนี้ พระเจ้าและมนุษย์มีภาระกิจต้องกระทำร่วมกันเพื่อทำให้ชีวิตของเราสมปรารถนา ความคิดเรื่องการมีอยู่ของพระเจ้าจะเป็นจริงก็ต่อเมื่อสามารถพิสูจน์ได้ว่ามีคุณค่าสำหรับชีวิตในโลกนี้

ในความคิดของเจมส์ พระเจ้าอาจจะไม่ใช่สิ่งสมบูรณ์และทรงไว้ซึ่งพละานุภาพ เจมส์ไม่ต้องการพิสูจน์หรือปฏิเสธการมีอยู่ของพระเจ้าในฐานะสิ่งสมบูรณ์ แต่เห็นว่าสมมติฐานเรื่อง

^๖รศ. สถิต วงศ์สุวรรณ, **ปรัชญาเบื้องต้น**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทรวมสาส์นจำกัด, ๒๕๔๐),

^๗Ralph Barton Perry, *The Thought and Character of William James*, p.560.

พระเจ้าไม่ว่าจะเป็นแบบใดต่างก็มีประโยชน์ ถ้ามันทำให้มนุษย์ในโลกนี้มีพฤติกรรมที่ดีขึ้น มีคุณธรรม จริยธรรมที่ดี มนุษย์ก็สามารถใช้ประโยชน์จากความเชื่อนั้นในการช่วยให้ตนเองมีกำลังใจต่อสู้กับความทุกข์ยากที่กำลังประสบอยู่

เท่าที่ผู้วิจัยได้ศึกษามา เมื่อพูดถึงประเด็นเรื่องอภิปรัชญา ในปรัชญาของวิลเลียม เจมส์ไม่มีระบบอภิปรัชญาที่แน่นอนอันใดเป็นของตัวเอง ความรู้ทั้งหมดมีความสัมพันธ์กันกับจุดประสงค์ของการกระทำ ความรู้เกี่ยวกับความจริงใดๆ ของเรา หมายถึงการกระทำของเราที่ขึ้นอยู่กับความจริง จิตใจนั่นเองที่กำหนดลักษณะของความจริง คือ จิตใจนั่นเองสร้างสรรค์ความจริงขึ้นมา

ทัศนะทางอภิปรัชญาพอสรุปได้โดยมีกรอบดังนี้

ในแง่ประสบการณ์นิยมขั้นพื้นฐานนั้น เจมส์เชื่อว่าความจริงมีอยู่และเกิดขึ้นในชีวิตประจำวันของมนุษย์ ซึ่งสามารถประสบได้ทางประสาทสัมผัสทั้งห้า เมื่อมนุษย์ได้รู้ได้เห็นว่ามีสิ่งใดเกิดขึ้นในโลก สิ่งนั้นก็ย่อมต้องมีอยู่เพราะเราเห็นมันเอง อยู่ในวิสัยที่จะรับทราบด้วยตัวของเราไม่ต้องอาศัยใครมาบอกกล่าว

นอกจากนั้นเจมส์เชื่อเรื่องพหุนิยม คือมีความจริงหลายอย่างในโลก ไม่มีอะไรที่มีอยู่อย่างเป็นอิสระจากสิ่งอื่น ทุกสิ่งต้องพึ่งพาอาศัยกันและกันจึงสามารถจะเกิดขึ้นได้ ความจริงมิได้มีอยู่ในกายหรือในจิตแต่เพียงอย่างเดียว แต่มีอยู่รอบๆ ตัวของมนุษย์

ทัศนะทางอภิปรัชญาที่สำคัญประการหนึ่งคือเจมส์ให้ความสำคัญกับเจตจำนงที่จะเชื่อ หน้าที่ของความเชื่อของเรามีส่วนทำให้เกิดความพอใจและความสัมพันธ์ที่กลมกลืนกันระหว่างตัวเรากับสิ่งแวดล้อม ถ้าข้อสมมติฐานเรื่องพระเจ้ายังบังเกิดผลเป็นที่พอใจแล้วความเชื่อก็เป็นจริง มิฉะนั้นก็ไม่ใช่จริง ความรู้ทั้งหมดมีความสัมพันธ์กับการกระทำ ไม่มีความจริงหรือข้อเท็จจริง และไม่มีเหตุการณ์ที่ปราศจากความรู้ไปได้ ความรู้ของเราเปิดเผยถึงการกระทำ ที่ต้องอาศัยความเชื่ออย่างขาดเสียมิได้ ยิ่งไปกว่านั้นความรู้ของเราได้แยกแยะความจริงออกไป ซึ่งก่อให้เกิดความสะดวกสบายแก่เรา

เมื่อว่าตามความหมายนี้แล้วเราเองเป็นผู้สร้างความจริงขึ้นมา ไม่มีความจริงสำเร็จรูป คือว่า ความจริงนั่นเองเป็นสิ่งที่ทำให้จุดประสงค์ของเราเต็มบริบูรณ์ และถ้าจุดประสงค์ของเราไม่เต็มบริบูรณ์มันก็ไม่เป็นความจริงสำหรับเราแต่อย่างใด

ตามทัศนะของวิลเลียม เจมส์ “ปัญหาทั้งหมดเกี่ยวกับธรรมชาติหรือจุดเริ่มต้นของโลกเป็นสิ่งที่ไร้ความหมาย เพราะว่าความเชื่อเช่นนั้นไม่ได้อำนวยความสะดวกแก่ชีวิตเราเลย”^๔ เพราะว่ามันไม่ได้ทำให้มนุษย์ดีขึ้นหรือเลวลง ทั้งไม่ทำให้เกิดประโยชน์ต่อชีวิตในปัจจุบันของมนุษย์

๒.๒ แนวความคิดทางญาณวิทยาของวิลเลียม เจมส์

สาระสำคัญของทฤษฎีความรู้ของวิลเลียม เจมส์มีลักษณะที่น่าสนใจทั้งในแง่ที่ปฏิเสธทฤษฎีอื่น และในแง่การเสนอแนะใหม่ๆ ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความรู้ ดังที่ผู้วิจัยนำมาเสนอไว้ดังนี้คือ

วิลเลียม เจมส์ปฏิเสธญาณวิทยาแบบปัญญานิยม เนื่องจากท่านมีหลักการเน้นในเรื่องทฤษฎีความรู้ ลักษณะความหมาย และหน้าที่ของกระบวนการของความรู้ ที่ขึ้นอยู่กับประสบการณ์ทางประสาทสัมผัส ท่านจึงไม่เห็นด้วยกับหลักญาณวิทยาแบบปัญญานิยม หรือเหตุผลนิยมของกลุ่มนักปรัชญาสายจิตนิยมสัมบูรณ์ เช่นปรัชญาของอังรี แบร์กซอง ของบริดเลย์ และของท่านเฮเกล เป็นต้น ซึ่งมีหลักการร่วมกันว่า เหตุผลซึ่งมีอยู่แล้วในจิตก่อนมีประสบการณ์ เป็นบ่อเกิดของความรู้

วิลเลียม เจมส์ไม่เห็นด้วยกับหลักการที่ว่า ถ้าพึงการหยั่งรู้แบบลัทธินิยมความลึกลับ (Mysticism) และการรู้ด้วยอาศัยปัญญาหรือความมีเหตุผลทางทฤษฎีหรือทางนามธรรมล้วนๆ จะทำให้บุคคลสามารถเข้าใจลักษณะที่แท้จริงของประสบการณ์ได้ทั้งยังไม่สัมพันธ์กับชีวิตจริงในภาคปฏิบัติด้วย ท่านจึงเห็นว่าปัญญาหรือความมีเหตุผล ถ้ามองในแง่ชีวิตวิทยาควรจะเป็นเพียงเครื่องมือเพื่อบุคคลจะได้นำไปประยุกต์ใช้ในภาคปฏิบัติ ฉะนั้นเราจึงไม่ควรตีคุณค่าของปัญญาเพื่อประโยชน์ของปัญญาเอง นั่นคือความรู้เป็นเพียงแผนงานหรือแผนเตรียมเพื่อการกระทำมากกว่าจะเป็นตัวเปิดเผยความจริงแท้ ในความหมายหนึ่ง ปัญญาเป็นเพียงเครื่องใช้อาศัยนำทางของเจตจำนงเท่านั้น

นอกจากนั้นวิลเลียม เจมส์ยังปฏิเสธหลักการทางอภิปรัชญาที่มีลักษณะหยุดนิ่งคงที่ ท่านจึงไม่เห็นด้วยกับทัศนะที่ว่า ปัญญาเป็นลักษณะพื้นฐานประจำของจิต เพราะท่านยืนยันว่าโดยแท้จริงแล้วจิตเป็นเพียงกระบวนการที่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ซึ่งในกระบวนการนั้นบุคคลพยายามปรับตัวเองให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมหรือเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อมให้เข้ากับวัตถุประสงค์ของ

^๔ ร.ศ. ชัยวัฒน์ อุตพัฒน์, ปรัชญาตะวันตกร่วมสมัย, หน้า ๑๑๓.

ตนเอง ประการที่สองท่านเห็นว่า แม้สิ่งที่เรียกว่า “ความจริง” ก็เป็นเพียงกระบวนการที่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาเช่นเดียวกัน ไม่ใช่ความจริงแท้เป็นสิ่งที่มีความเป็นธรรมชาติแท้ดั้งเดิม ดังที่ปรัชญาจิตนิยมสมบูรณของเฮเกลยืนยันว่า จักรวาลเป็นระบบที่เป็นไปหรือถูกควบคุมโดยกฎเหตุผล คือลักษณะเป็นอยู่โดยทั่วไป เป็นลักษณะของสภาวะพื้นฐานหรือเรียกว่าบทตั้ง (Thesis) ความไม่สมบูรณของมันทำให้เกิดบทแย้ง (Antithesis) และเพื่อจะพ้นจากสภาวะขัดแย้งไปได้ เราจำต้องหามโนคติใหม่ที่สมบูรณกว่าเก่า อันจะประนีประนอมสภาวะพื้นฐาน (Thesis) และสภาวะขัดแย้งเข้าเป็นอันเดียวกัน มโนคติใหม่นี้เรียกว่าบทสรุปหรือสภาวะสังเคราะห์ (Synthesis)”^๙

จากหลักการศึกษาวិเคราะห์ทั้ง ๒ แง่ดังกล่าวผู้วิจัยเห็นว่าญาณวิทยาของวิลเลียม เจมส์มีแนวทฤษฎีเป็นหลักกึ่งกลางระหว่างเหตุผลนิยม (Rationalism) และอนัยนิยม (Agnosticism) คือไม่เห็นด้วยกับเหตุผลนิยมตามที่กล่าวแล้ว แต่ก็ไม่ปฏิเสธว่าความรู้ที่แท้จริงเป็นไปได้ เพราะอย่างน้อยที่สุดก็สามารถจะมีความรู้ที่จะนำมาใช้เป็นเครื่องมือได้ “และความรู้ทั้งหมดที่มนุษย์มีล้วนปรากฏอยู่ในขอบข่ายของประสบการณ์ทั้งสิ้น”^{๑๐}

ในเรื่องลักษณะและหน้าที่ของความรู้ เจมส์ถือว่าความรู้ทุกชนิดล้วนมีแหล่งเกิดจากประสบการณ์ทางประสาทสัมผัส ซึ่งเจมส์เห็นว่าเป็นที่มาเพียงแหล่งเดียวของความรู้ และสิ่งที่ประสาทสัมผัสรับรู้ได้ก็คือความจริงแท้ที่รับรู้โดยตรง เพราะประสบการณ์นอกจากจะหมายถึงบ่อเกิดทางประสาทสัมผัส คือ ตา หู จมูก ลิ้น และร่างกายแล้ว ยังหมายถึงความรู้สึกที่บุคคลรู้สึกได้โดยตรงด้วย เช่น ความรู้สึกทางศาสนา ทางศีลธรรม และทางสุนทรียภาพ เป็นต้น ซึ่งโดยนัยนี้การกล่าวถึงประสบการณ์ที่รับรู้ไม่ได้ วิลเลียม เจมส์เห็นว่าเป็นสิ่งไร้ประโยชน์และไม่มีความหมาย

ทัศนะเรื่องประสบการณ์ของเจมส์แตกต่างจากทฤษฎีประสบการณ์เชิงเอกนิยมของนักจิตวิทยาสมบูรณที่ยึดหลักว่ามีจิตวิญญาณครอบคลุมประสบการณ์ทั้งหมด แต่วิลเลียม เจมส์ยืนยันว่าประสบการณ์มีอยู่ในลักษณะที่หลากหลายและแตกต่างกัน ดังนั้น สิ่งที่เรียกว่าประสบการณ์บริสุทธิ์จึงเป็นเพียงชื่อของการไหลไปอย่างต่อเนื่องในกระบวนการของชีวิต ซึ่งจะ

^๙ ผ.ศ. บุญมี แทนแก้ว, **ปรัชญาตะวันตกสมัยใหม่**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียน สโตร์, ๒๕๔๕), หน้า ๑๖๑.

^{๑๐} ร.ศ. ชัยวัฒน์ อัดพัฒน, **ญาณวิทยา**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๙), หน้า ๙๒.

หมายเหตุ อัญญานิยม คือ แนวความคิดที่ปฏิเสธเรื่องพระเจ้าและเรื่องนรก -สวรรค์

ปรากฏในเด็กแรกเกิด ในบุคคลที่อยู่ในภาวะใกล้วิสัยัญญภาพ คนที่อยู่ภายใต้อำนาจยาและคนที่เจ็บป่วยหนัก หรือคนที่ถูกตีที่ศีรษะอย่างแรง

ประสบการณ์มีลักษณะเป็นกึ่งกลาง (Neutral) คือมิใช่เป็นเรื่องจิต (จิตวิสัย) โดยส่วนเดียว หรือเป็นเรื่องของสิ่งที่ถูกรับรู้ (วัตถุวิสัย) แต่อย่างใด โดยไม่สัมพันธ์กับประสบการณ์อื่น นอกจากนี้ประสบการณ์ที่ก่อให้เกิดความรู้ซึ่งได้รับการคัดเลือก (Selective) และนำไปพิสูจน์ทดลองจนสัมฤทธิ์ผลแล้ว มีคุณค่าเป็นเพียงเครื่องมือเพื่อทำให้ชีวิตสามารถปรับตัวเองให้เข้ากับสิ่งแวดล้อม หรือเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อมได้

ประสบการณ์ที่ก่อให้เกิดความคิดหรือความรู้ดังกล่าว ก็มีคุณค่าเป็นเพียงหลักสมมติฐานเพื่อการกระทำต่อไปในอนาคต ซึ่งอาจเปลี่ยนแปลงได้ นั่นคือไม่มีความรู้ที่คงที่ ตายตัว หรือความรู้ที่เป็นเชิงสากลเชิงวัตถุวิสัย ฉะนั้น “ความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ล้วนๆ สามารถให้ความรู้แก่นมนุษย์ได้โดยตรง เพศนาการต่างๆ มีความสัมพันธ์กันอยู่แล้วในประสบการณ์ ความรู้ที่แท้จริงต้องนำไปปฏิบัติให้เกิดผลได้ด้วย”^{๑๑}

ผู้วิจัยเห็นว่าการที่วิลเลียม เจมส์ซึ่งนำความรู้ของมนุษย์ในลักษณะเน้นที่การพิสูจน์ทดลองนั้น นักปรัชญาคนต่อมาอย่างดิวิด ฮิวม์ถือว่าเป็นความก้าวหน้าที่ทางทฤษฎีความรู้แนวใหม่เทียบได้กับหลักการทางปฏิบัติทางดาราศาสตร์ของโคเปอร์นิคัสที่บอกว่า ศูนย์กลางของจักรวาลคือดวงอาทิตย์มิใช่โลกของเรา โดยดิวิด ฮิวม์อธิบายว่า ขณะที่นักเหตุผลนิยมยืนยันว่า ความรู้ที่แท้จริงเกิดจากเหตุผลซึ่งมีอยู่แต่เดิมแล้ว ในจิตก่อนการมีประสบการณ์ ส่วนนักประจักษ์นิยมกลับยืนยันว่า ความรู้เกิดจากประสบการณ์เท่านั้น แต่คนที่ได้ใช้หลักการประนีประนอมของนักปรัชญาทั้งสองระบบว่า ความรู้จะต้องเริ่มต้นที่ประสบการณ์และกลายเป็นความรู้ที่แท้จริงด้วยพฤติกรรมที่มีเหตุผลของจิต คือแทนที่จะถือว่าในการรู้ นั้น จิตกำหนดวัตถุ แต่คนที่เห็นว่า วัตถุต่างหากเป็นตัวกำหนดจิต

แต่วิลเลียม เจมส์กลับเห็นว่า ทั้งวัตถุและจิตที่ทำหน้าที่รู้ ไม่มีธรรมชาติที่หยุดนิ่งหรือคงที่ เพราะสิ่งทั้งสองปรากฏขึ้นจากความเพียรพยายามในขั้นพิสูจน์ทดลอง นั่นคือไม่มีศูนย์กลางของความรู้ หรืออีกนัยหนึ่งปฏิบัตินิยมยอมรับเอกภาพรวมที่ไม่หยุดนิ่ง (Moving Whole) อันเกิดจากส่วนย่อย (ประสบการณ์ย่อย) ที่ปะทะสังสรรค์ (Interacting Parts) และนี่คือศูนย์กลางที่เกิดขึ้นเมื่อมีความพยายามที่จะเปลี่ยนประสบการณ์ทั้งหลาย ในทิศทางใดทิศทางหนึ่ง^{๑๒}

^{๑๑} ร.ศ. สุเมธ เมธาวิทยกุล, **ปรัชญาเบื้องต้น**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๐), หน้า ๖๒.

^{๑๒} ร.ศ. ชัยวัฒน์ อัดพัฒน, **ปรัชญาตะวันตกร่วมสมัย**, หน้า ๙๘.

ส่วนทัศนะเรื่องความจริงของวิลเลียม เจมส์นั้นท่านได้พยายามชี้ให้เห็นถึงความผิดพลาดของมนุษย์ในทัศนะที่ว่าด้วยความจริงไว้ ๗ ประการ

๑. ทัศนะที่ยืนยันว่า ความจริงเป็นคุณสมบัติของประพจน์ เช่น ในกรณีของตรรกวิทยา

๒. ทัศนะที่ยืนยันว่า ความจริงคือการรู้แจ้งความแท้จริง (ซึ่งอาจจะเป็นจริงหรือเท็จก็ได้ เว้นเสียแต่จะได้ผ่านกรรมวิธีการพิสูจน์จากประสบการณ์สามัญ)

๓. ทัศนะที่ยืนยันว่า ความจริงคือความจำเป็นที่เกิดจากกระบวนการที่จำเป็นของความคิด เช่น ในกรณีของประพจน์เหตุและบทสรุปของช่วงความคิด (Syllogism)

๔. ทัศนะที่ยืนยันว่า ความจริงเกิดจากการหยั่งรู้ที่ประจักษ์เฉพาะตน เช่น ในกรณีการหยั่งรู้ทางศาสนา และทางเทววิทยา เป็นต้น

๕. ทัศนะที่ยืนยันว่า ความจริงคือความลงรอยกันระหว่างการรับรู้และสิ่งที่ถูกรับรู้ ซึ่งถ้าหมายถึงความลงรอยกันระหว่างสภาวะทางจิตใจกับความจริงที่เหนือประสบการณ์ ก็เป็นสิ่งพิสูจน์ไม่ได้

๖. ทัศนะที่ยืนยันว่า ความจริงคือความสอดคล้องกันในส่วนทั้งหมด วิลเลียม เจมส์เห็นว่า แม้นวนิยายก็มีความลงรอยสอดคล้องกันในส่วนทั้งหมดของโครงเรื่องไม่มีส่วนใดขัดแย้งกันเลย ก็หาได้ถือเป็นเรื่องในนวนิยายเป็นความจริงไม่ สำหรับในกรณีที่ถือว่าความสอดคล้องกันคือความสมดุลง่ายแห่งหลักการถึงที่สุดในชีวิตประจำวันก็อาจเป็นไปได้

๗. ทัศนะที่ยืนยันว่า ความจริงเป็นสิ่งที่มืออยู่เองโดยอิสระไม่ขึ้นอยู่กับการรับรู้ของจิต ซึ่งวิลเลียม เจมส์เห็นว่าความจริงในแนวดังกล่าวไม่มี เพราะสิ่งใดก็ตามที่บุคคลคิดว่าอาจมีอยู่โดยอิสระอย่างสิ้นเชิงจากจุดมุ่งหมายและประสบการณ์ของมนุษย์ก็ย่อมจะอยู่เหนือความรู้ของมนุษย์ และเพราะเหตุนั้นก็ไม่มีใครรู้มันเลย^{๑๓}

เมื่อปฏิเสธทัศนะในเรื่องความจริง ๗ ประการนี้แล้ว วิลเลียม เจมส์ ได้เสนอความจริงในทัศนะของตนโดยสรุปคือ^{๑๔}

ความจริงคือสิ่งที่พิสูจน์ได้ด้วยผลจากการปฏิบัติ หมายความว่าทฤษฎี ทัศนะหรือความเชื่อถือที่ถือว่าเป็นความจริงได้ จะต้องตัดสินด้วยการพิสูจน์ผลจากการปฏิบัติที่สัมฤทธิ์หรือล้มเหลว นั่นคือผลที่เกิดขึ้นเป็นเสมือนมาตรฐานวัดคุณค่าความจริงหรือความแท้ของทฤษฎีนั้นๆ ทั้งนี้ เพราะเจมส์เห็นว่า ความจริงทั้งหลายมิใช่เป็นความจริงอยู่แล้วด้วยตัวมันเอง

^{๑๓} D.M Datta, The Chief Currents of philosophy, p. 187.

^{๑๔} Ibid ; pp.203-205.

ความจริงคือความคิดที่เป็นอุกฤษฏ์ทางการปฏิบัติ ประเด็นนี้เราศึกษาวิเคราะห์ได้จากอิทธิพลของข้อเท็จจริงทางชีววิทยา คือ เจมส์ไม่ถือว่าความรู้เป็นเพียงกระจก” หรือ “MIRROR” ของความแท้จริงที่มีอยู่แล้ว แต่เป็นเพียงอุปกรณ์เครื่องช่วยชีวิต ในอันที่จะทำให้กิจกรรมที่มีประสิทธิภาพหรือเพื่อทำให้แผนงานที่จะทำในอนาคตมีประสิทธิภาพ นั่นคือคุณค่าของความจริงเป็นสิ่งที่ขึ้นกับบุคคลผู้ประเมินเอง เพราะลำพังความคิดล้วนๆ ที่ไม่เนื่องด้วยจุดมุ่งหมายและการตีคุณค่าของบุคคลยังไม่อาจถือได้ว่าเป็นความจริงหรือแท้ เช่น วัตถุหนึ่งเราจะถือว่าหนักหรือเบาได้ก็ต่อเมื่อเรายกมันขึ้นมาแล้วเท่านั้น

ความจริงเป็นสิ่งเฉพาะและเป็นพันธัสัจจะหมายความว่าไม่มีความจริงสากลหรือความจริงปรมาัตถ์ เพราะความจริงเป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงได้ภายใต้เงื่อนไขเทศะและเครื่องวัดคุณค่าแต่ละอย่าง เช่น ทฤษฎีปโตเลมี ที่ว่า “โลกเป็นศูนย์กลางของระบบสุริยะ” ก็เป็นความจริงอยู่สมัยหนึ่งในแง่ที่ก่อให้เกิดความสมประสงค์บางประการในการทำให้ผู้ศึกษาสามารถอธิบายปรากฏการณ์ธรรมชาติได้ แต่เมื่อทฤษฎีโคเปอร์นิคัสเกิดขึ้น ทฤษฎีเก่าก็ไม่เป็นความจริง ทฤษฎีใหม่ที่ว่า “ดวงอาทิตย์เป็นศูนย์กลางของระบบสุริยะ” ก็จึงกลายมาเป็นความจริง หรือเช่นตัวอย่าง 3+3 มิใช่เท่ากับ 6 เสมอไป มันแล้วแต่เงื่อนไข เพราะน้ำ 3 หยดรวมกับน้ำอีก 3 หยด ก็จะกลายเป็นน้ำหยดเดียวเท่านั้น โดยนัยนี้ ความจริงจึงเป็นสิ่งที่ต้องมีเงื่อนไขกำหนดให้มันเป็นจริง

ต่อกรณีเรื่องความจริงและความมีประโยชน์ (ทั้งในภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติ) คือ สิ่งเดียวกันหรือไม่ ซึ่งประเด็นนี้ เจมส์ชี้ว่าความจริงเป็นเพียงชื่อของสิ่งที่จะถูกพิสูจน์ว่าดีได้ หรือถือว่ามีคุณค่าได้ เท่านั้น แต่ไม่ได้หมายความว่า ทุกสิ่งที่มีประโยชน์จะเป็นความจริงได้ เพราะแม้นิทาน นวนิยาย และเรื่องตลก ก็เป็นสิ่งที่มีความหมาย แต่ไม่นับว่าเป็นความจริง เพราะเป็นสิ่งที่ทนต่อการพิสูจน์ไม่ได้^{๑๕} “ความจริงคือสิ่งที่มีดีกรีของความเป็นไปได้มากที่สุด บวกด้วยความสัมฤทธิ์ผลทางภาคปฏิบัติเมื่อขึ้นการพิสูจน์ทดลองผ่านไปแล้ว”^{๑๖}

ในทัศนะที่ว่าด้วยความผิดพลาด (Error) ซึ่งเจมส์มีหลักการคล้ายคลึงกับทัศนะในเรื่องความจริงคือความผิดพลาดต่างๆ ในทางความรู้ ถ้าเราศึกษาในลักษณะที่สัมพันธ์กับลักษณะทางชีววิทยาจะเห็นว่า “ความคิด หรือความเชื่อที่มีแนวโน้มที่จะพิสูจน์ทดลองได้ทำให้บุคคลถึงเป้าหมายได้ก็จะถูกว่าเป็นความจริง แต่ถ้าล้มเหลวก็จะกลายเป็นความผิดพลาดได้ ประการสำคัญ เจมส์ไม่ยอมรับสิ่งที่เรียกว่า ความผิดพลาดสัมบูรณ์ หรือความแท้สัมบูรณ์แบบ ฉะนั้น

^{๑๕} William James, *Essays in Radical Empiricism*, (New York : Green, 1922), p. 42.

^{๑๖} Ibid ; pp. 210-215.

ความผิดพลาดหรือความเท็จจริงจึงเป็นเพียงความล้มเหลวแห่งความรู้ของมนุษย์ที่จะบรรลุเป้าหมายที่ตั้งไว้เท่านั้น”^{๑๗}

ผู้วิจัยขอสรุปว่าทฤษฎีความรู้ของเจมส์ขึ้นอยู่กับความคิดเรื่องประสบการณ์บริสุทธิ์และการตีความความจริง ในทรรศนะของเจมส์ โลกภายนอกนั้นไม่ได้มีอยู่ก่อนมนุษย์หรือก่อนมนุษย์จะมีความสัมพันธ์กับโลก ด้วยเหตุที่ว่าโลกนั้นถูกสร้างขึ้นมาจากประสบการณ์จริงๆ คือสร้างขึ้นมาจากกลุ่มของประสบการณ์บริสุทธิ์ซึ่งมีอยู่ก่อนทุกสิ่ง และหากถือตามเจมส์ว่าประสบการณ์เป็นสิ่งที่มาก่อนโลกและสรรพสิ่งแล้ว ความคิด (Ideas) ก็ไม่ได้เป็นการลอกแบบ (Copy) หรือเป็นภาพของความเป็นจริงที่มีอยู่ภายนอก

ความจริงจึงไม่ใช่การที่ความคิดสอดคล้องกับความเป็นจริง หรือเลียนแบบความเป็นจริงที่มีอยู่ภายนอกอย่างถูกต้อง ตามทรรศนะของเจมส์ ประสบการณ์ของเรากับความเป็นจริงไม่ได้แตกต่างกัน หากแต่มันคือสิ่งเดียวกันที่มีบทบาทต่างกัน^{๑๘}

๒.๓ แนวความคิดทางจริยศาสตร์ของวิลเลียม เจมส์

จริยศาสตร์คือหลักประพฤติปฏิบัติของคนในสังคมที่บัญญัติขึ้นเพื่อใช้เป็นบรรทัดฐานในการอยู่ร่วมกันอย่างเป็นระเบียบและเพื่อให้เกิดความผาสุก ปราศจากการเบียดเบียนซึ่งกันและกัน ซึ่งในประเด็นนี้วิลเลียม เจมส์ถือว่าความแท้จริงเป็นสิ่งที่นำมาใช้ได้เพราะความแท้จริงเป็นแนวทางที่ดีสำหรับให้เราคิดค้น เป็นเหมือนความถูกต้องเป็นแนวทางที่ดีสำหรับความประพฤติของเราในสังคม ความคิด คำสอน และทฤษฎี เป็นอุปกรณ์ช่วยเหลือให้เราได้รู้จักดำเนินไปได้ในสถานการณ์ต่างๆ คำสอนก็ไม่ใช่การตอบปัญหาต่างๆ ทฤษฎีก็เป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นการทำงาน ความพอใจและผลลัพธ์ เป็นคำไขปัญหาในความคิดเกี่ยวกับความแท้จริงของวิลเลียม เจมส์

วิลเลียม เจมส์มีแนวความคิดต่อเรื่องอิสรภาพและสิทธิของมนุษย์ว่า โลกเราจะดีขึ้นด้วยความพยายามของมนุษย์ ศีลธรรมก็เหมือนกันกับความแท้จริงมิได้กำหนดไว้ตายตัว แต่เจริญงอกงามขึ้นตามสถานการณ์ของชีวิตของมนุษย์ ไม่ได้มีบรรทัดฐานไว้สำหรับครอบครวัหรือสังคมที่

^{๑๗} ร.ศ. ชัยวัฒน์ อัดพัฒน, ปรัชญาตะวันตกร่วมสมัย, หน้า ๑๐๐.

^{๑๘} William James, “The Things and Its Relation” In The Writings of willam James, p.

ต้องปฏิบัติ ความดี คือสิ่งที่ช่วยเหลือเกื้อกูลให้ชีวิตมนุษย์เจริญก้าวหน้าไปตามครรลองของชีวิต ชีวิตมนุษย์มีหนทางเดินต่างกัน ความดีคือสิ่งที่ช่วยให้ความต่างกันของมนุษย์นั้นมีความงดงาม อย่างถาวร ส่วนความชั่ว คือสิ่งที่ขัดขวางความเจริญก้าวหน้าของชีวิตมนุษย์มิให้บรรลุถึงความสำเร็จในการดำเนินชีวิตและการประกอบกิจการงานต่าง ๆ

๒.๓.๑ เจตจำนงที่จะเชื่อ

เจมส์ ถือว่า เจตจำนงที่จะเชื่อทั้งหมด ก่อให้เกิดทัศนะเกี่ยวกับศาสนาและพระเจ้าซึ่งมีอยู่ในความรู้สึกนึกคิดของมนุษย์เท่านั้นเอง พระเจ้าคือศีลธรรมและมิตรภาพ มนุษย์สามารถที่จะเข้าถึงพระเจ้าได้ด้วยการพยายามสร้างโลกให้ดีขึ้น และการสร้างความดีนั้นทำให้มนุษย์และโลกหลุดออกจากภาวะของความชั่ว เป็นปัจจัยเกื้อหนุนให้เกิดความสันติสุขในหมู่มวลมนุษย์

ในเรื่องเจตนาหรือเจตจำนงนั้น เจมส์ได้ให้ข้อเสนอแนะไว้ว่า ความตกลงปลงใจหรือเจตนาที่จะทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งนั้นมีส่วนสำคัญมาก เช่นเมื่อเรามีความคิดที่แจ่มแจ้งเกี่ยวกับลักษณะความเคลื่อนไหวทางกาย ซึ่งจะสนองเจตนาของเราได้ ความเคลื่อนไหวก็เกิดขึ้น ซึ่งมีอำนาจผลักดันให้เกิดพฤติกรรมตามที่เราคิดวางแผนไว้ว่าจะทำอะไร ก่อให้เกิดการปฏิบัติการณ์ของกล้ามเนื้อซึ่งเป็นไปโดยอัตโนมัติ^{๑๙} นี่คือการสัมพันธ์ระหว่างเจตนาและการปฏิบัติทางกาย เป็นผลทำให้เกิดการปฏิบัติที่ดีงามและถูกต้อง

๒.๓.๒ ค่าทางจริยะ

ในบทความเรื่อง “The Moral Philosopher and the Moral Life” ซึ่งแปลโดย ประทุม อังกูรโรหิต เจมส์ได้กล่าวถึงปัญหาสำคัญๆ ของหลักจริยศาสตร์ ๓ ปัญหาโดยสรุปดังนี้^{๒๐}

ปัญหาแรกคือเรื่องที่มาหรือต้นกำเนิดของความคิดทางจริยะ ซึ่งนับเป็นปัญหาที่มีการโต้แย้งกันมากที่สุด คนที่เคร่งศาสนาจะบอกว่ามโนธรรมเป็นตัวบอกเราว่าอะไรถูกอะไรผิด และบางคนยังอ้างไปถึงพระเจ้าว่าเป็นแหล่งที่มาของมโนธรรมในตัวมนุษย์ด้วย ส่วนพวกที่กระตือรือร้นสนใจวิทยาศาสตร์จะบอกว่าการตัดสินใจทางจริยะของคนเรานั้นเป็นผลมาจากการสั่ง

^{๑๙} วศิน อินทสระ, จริยศาสตร์ : ศาสตร์ที่ว่าด้วยคุณความดีและศิลปะในการตัดสินใจ, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณกิจ, ๒๕๔๔), หน้า ๕๘.

^{๒๐} ประทุม อังกูรโรหิต, ปรัชญาปฏิบัตินิยม, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๔๑.

สนอบรมของครอบครัว ทั้งสองฝ่ายต่างคิดว่าปัญหานี้ยุติแล้วและไม่มีความจำเป็นต้องอธิบายอะไรอีก เจมส์กล่าวว่าเราอาจจะเรียกชื่อกลุ่มนักคิดทั้งสองว่าพวกสหสัญญาณนิยมกับพวกวิวัฒนาการนิยม แม้ว่าทั้งสองกลุ่มจะมีความเห็นทางจริยะแตกต่างกันแต่เจมส์คิดว่าทั้งสองแนวคิดต่างก็อ้างถึงปัญหาทางจิตวิทยาเช่นเดียวกัน

เจมส์ได้เสนอความเชื่อของตนเกี่ยวกับเรื่องที่มาของค่าทางจริยะโดยอ้างถึงเบนธัม (Bentham) และจอห์น สจิวท มิลล์ (John Stuart Mill) ซึ่งอยู่ในกลุ่มที่มีความเห็นว่าการกระทำของมนุษย์ทุกครั้งเกิดจากการแสวงหาความสุขและหลีกเลี่ยงความทุกข์ความเจ็บปวด การหาความสุขสบายและการหนีความทุกข์เป็นสัญชาตญาณที่เราเห็นได้ชัดในสัตว์ทั่วไป มนุษย์สืบมาจากสัตว์ สัญชาตญาณนี้ก็ติดตัวมาด้วย ในขั้นสุดท้ายความสุขเท่านั้นเป็นสิ่งที่มนุษย์ปรารถนา การกระทำต่างๆ ของมนุษย์ เราอดไม่ได้ที่จะอ้างถึงประโยชน์บางอย่างที่เราคาดว่าจะได้รับ

ผู้วิจัยเห็นว่า เจมส์เชื่อถึงความรู้สึกที่อยู่ภายในที่สูงส่งของมนุษย์ เช่น ความจริงใจ ความซื่อสัตย์ ความสงบ ฯลฯ ซึ่งมนุษย์มีไม่แตกต่างไปจากความรู้สึกเห็นแก่ตัว ชอบวิพากษ์ หงุดหงิด ฯลฯ ความรู้สึกสูงส่งนี้ไม่สามารถจะอธิบายเป็นอย่างอื่นได้นอกจากจะบอกว่า มันเป็นทัศนคติในอุดมคติที่เขามีเพื่อตัวของเขาเองแท้ๆ เพียงแต่เรามักรู้สึกว่าสิ่งที่สูงส่งกว่าเป็นสิ่งที่ดีกว่า การมีประโยชน์ในผลลัพธ์อาจสอนให้เรารู้ว่าอะไรเป็นสิ่งที่เลวร้าย เจมส์มีความเห็นว่า "อุดมคติที่สูงส่งนั้นควรได้รับการเปลี่ยนแปลงอย่างขนานใหญ่เสียใหม่ เพราะแท้ที่จริงมันเป็นสภาพทางจิตวิทยาของเราที่กระตุ้นให้เกิดความคิดทางจริยะขึ้น"^{๒๑}

ปัญหาที่สองที่เจมส์กล่าวถึงคือปัญหาเรื่องความหมายของคำว่าดี ชั่ว หน้าที่ ควรทำ ไม่ควรทำ เจมส์คิดว่าค่าทางจริยะเหล่านี้ไม่มีทางประยุกต์ใช้ได้กับโลกที่ปราศจากมนุษย์ เราไม่อาจถามถึง ดี ชั่ว ในโลกที่ปราศจากมนุษย์ เราไม่อาจถามถึง ดี ชั่ว ในโลกที่ไม่มีมนุษย์อาศัยอยู่ เราจะถามถึงปัญหาเหล่านี้โดยแยกจากตัวมนุษย์ไม่ได้ ถ้าพึงข้อเท็จจริงทางกายภาพอย่างหนึ่งมันจะ "ดีกว่า" อีกอย่างหนึ่งได้อย่างไร "การดีกว่า" ไม่ใช่ความสัมพันธ์ทางกายภาพในโลกภาพ สิ่งต่างๆ ปรากฏตามสภาพที่มันเป็นอยู่ เราคงไม่พูดว่าสิ่งหนึ่งมีความดีเพื่อผลิตสิ่งอื่นๆ^{๒๒}

ถ้าข้อเท็จจริงทางกายภาพทำเช่นนี้ได้ เราต้องยอมรับว่ามันมีความปรารถนาที่จะกระทำ และถ้ามันมีความปรารถนา มันย่อมไม่ได้เป็นเพียงข้อเท็จจริงทางกายภาพแล้ว แต่มันจะกลายเป็นข้อเท็จจริงของการรู้สำนึก ความดี ความชั่ว ต้องถูกตระหนักรู้ ณ ที่ใดที่หนึ่งเพื่อเป็นการยืนยันว่ามันมีอยู่จริง สิ่งไม่มีชีวิตย่อมไม่สามารถสำนึกตระหนักในสิ่งนี้ได้ เฉพาะมนุษย์เท่านั้น

^{๒๑} ประมุข อังกูโรวิท , **ปรัชญาปฏิบัตินิยม**, หน้า ๔๒.

^{๒๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๓.

ที่มีจิตจะรู้สึกมันได้ และโลกที่ประกอบด้วยข้อเท็จจริงทางกายภาพล้วนๆ ย่อมไม่ใช่โลกที่จะมี ข้อความทางจริยะปรากฏขึ้นเป็นอันขาด

ผู้วิจัยเห็นว่า เมื่อมีมนุษย์ซึ่งเป็นสัตว์ที่มีความรู้สึกนึกคิดปรากฏขึ้นเป็นส่วนหนึ่งของ จักรวาล โอกาสที่จะมีสิ่งที่ดี สิ่งที่ดี ก็ปรากฏขึ้น ความสัมพันธ์ทางจริยะปรากฏอยู่ในความรู้สำนึก ของมนุษย์เมื่อมนุษย์รู้สึกว่สิ่งต่างๆ ดี เขาก็จะทำให้มันดี มันจึงเป็นสิ่งที่ดีสำหรับเขาและเจมส์ เห็นว่านี่เป็นความดีที่อาจจะเรียกได้ว่าเป็นความดีสูงสุดได้ เพราะมนุษย์เท่านั้นเป็นผู้สร้างคุณค่า ในจักรวาล สิ่งที่อยู่นอกเหนือจากความคิดเห็นของมนุษย์ ย่อมไม่ปรากฏคุณลักษณะทางจริยะ

จึงสรุปว่า ค่าทางจริยะเหล่านี้ไม่มีความหมายที่สัมบูรณ์ดังเช่น พวกสหัชญาณนิยม คิด ค่าทางจริยะไม่ได้มีอยู่แบบวัตถุวิสัย มันไม่แยกจากบุคคล ไม่มีสิ่งใดดีหรือถูก นอกเสียจากว่า จะมีความรู้สึกสำนึกของมนุษย์เป็นผู้รู้สึกว่ามันดีหรือคิดว่ามันถูก มันเป็นวัตถุแห่งความรู้สึกและ ความปรารถนาที่ไม่แยกตัวออกจากจิตมนุษย์ ที่ได้มีจิตมนุษย์พร้อมด้วยการตัดสินว่าดี ชั่ว ที่นั่น จะมีโลกทางจริยะ

ปัญหาสุดท้ายที่เจมส์กล่าวถึงคือปัญหามาตรฐานหรือเกณฑ์ที่ใช้ตัดสินการกระทำ ปัญหานี้ถือว่าเป็นปัญหาพื้นฐานในจริยศาสตร์ปัญหาหนึ่ง โดยปกติเกณฑ์ที่เราใช้ตัดสินการ กระทำมีสองเกณฑ์ใหญ่ๆ คือสัมบูรณ์นิยม กับสัมพัทธนิยม ในกลุ่มสัมบูรณ์นิยมเชื่อว่ามีเกณฑ์ สูงสุดเพียงเกณฑ์เดียวที่ไม่เปลี่ยนแปลงไปตามสภาพแวดล้อม หรือผลของการกระทำ บางคนว่า เป็นมโนธรรม บางคนว่าเป็นเจตจำนงของพระเจ้า ฯลฯ ส่วนพวกสัมพัทธนิยมถือว่าเกณฑ์มีได้ หลายเกณฑ์ อาจเป็นประเพณี สภาพแวดล้อม ผลของการกระทำ เป็นต้น^{๒๓}

เจมส์มีความเห็นว่าถ้าในบรรดาสิ่งที่เราเรียกว่าดีทั้งหลายนั้นมีสารัตถะบางอย่าง ร่วมกัน มันก็น่าจะเป็นสารัตถะที่นักคิดทั้งหลายเห็นพ้องต้องกัน นั่นคือความดีที่เป็นสากล เพราะว่า การวัดการกระทำที่เรียกว่าดีหรือชั่วนั้นคือความสามารถในการนำมาซึ่งความสุข สิ่งที่ดี คือสิ่งที่สนองความต้องการได้อย่างน่าพอใจ^{๒๔}

ในระบบจริยธรรม เราได้พบสารัตถะของสิ่งที่ดีแตกต่างกัน เช่น เป็นวิถีระหว่างสิ่งที่ สุดโต่งทั้งสองด้าน เป็นสิ่งที่รู้ตระหนักโดยกลไกทางสมองเป็นพิเศษ ทำให้ตนเองมีความสุขชั่วขณะ ทำให้คนอื่นมีความสุขเหมือนๆ กับตนเองในระยะเวลานาน เพิ่มเติมความสมบูรณ์หรือ ความสูงส่ง ไม่ทำร้ายใคร ทำตามเหตุผลหรือกฎสากล เป็นหนึ่งเดียวกับเจตจำนงของพระเจ้า ส่งเสริมความอยู่รอดของเผ่าพันธุ์มนุษย์ แต่ไม่ว่าสารัตถะของสิ่งที่ดีจะเป็นแบบใด เจมส์ก็เห็นว่า

^{๒๓} ประทุม อังกูโรหิต, **ปรัชญาปฏิบัตินิยม**, หน้า ๔๓-๔๔.

^{๒๔} รศ. สถิต วงศ์สุวรรณ, **ปรัชญาเบื้องต้น**, หน้า ๒๔๓.

ทุกการกระทำเกิดขึ้นจากมนุษย์ มนุษย์เป็นเจ้าของการกระทำที่เรียกว่าดี ตราบเท่าที่มันเป็นสิ่งที่ดี ไม่มีเกณฑ์ใดจะให้ความพึงพอใจที่เป็นสากลได้ เราอาจประยุกต์ใช้เกณฑ์นั้นได้กับบางกรณี มิใช่ทุกกรณี บางกรณีก็มีข้อยกเว้น เมื่อพิจารณาโดยส่วนรวมทั้งหมดแล้ว เจมส์เห็นว่าการวัดการกระทำที่เรียกว่าดีหรือชั่วที่ดีคือความสามารถในการนำมาซึ่งความสุข สิ่งที่ดีคือสิ่งที่สนองความต้องการได้อย่างน่าพอใจ

จากความคิดของเจมส์เรื่องค่าทางจริยะ ผู้วิจัยขอสรุปว่า เจมส์คล้ายกับพวกประโยชน์นิยมที่เน้นผลของการกระทำ และไม่เชื่อในความดีสูงสุดที่ไม่เปลี่ยนแปลง ถึงแม้เจมส์จะพูดถึงหลักในการตัดสินการกระทำว่าให้ดูจากผลคือความสามารถในการนำมาซึ่งความสุข สอนองความต้องการได้อย่างน่าพอใจ แต่หลักการนี้ก็มิได้เป็นกฎตายตัวที่กล่าวลอยๆ โดยไม่เกี่ยวข้องกับสถานการณ์หรือการกระทำ หลักนี้จะใช้ได้เมื่อเรามีโอกาสกระทำกิจกรรมเสียก่อน และสิ่งที่สำคัญที่สุดของหลักปฏิบัตินิยมคือวิธีการเพื่อนำไปสู่ผลที่ปรารถนา เราอาจต้องใช้วิธีการหนึ่งแก้ไขสถานการณ์หนึ่ง แต่บางครั้งวิธีการนั้นอาจใช้ไม่ได้ผลกับสถานการณ์อื่นๆ คำว่าดีเป็นคำที่ต้องประยุกต์ใช้กับสถานการณ์ และเราสามารถเปลี่ยนแปลงวิธีการเพื่อนำไปสู่ผลที่ดีกว่าในการแก้ปัญหา

ผู้วิจัยเห็นว่าหลักจริยธรรมที่ให้มนุษย์พิจารณาผลของเจมส์ ค่อนข้างเป็นจุดอ่อนที่ก่อให้เกิดการวิพากษ์วิจารณ์ว่าการถือหลักนี้ทำให้เกิดการเห็นแก่ตัวเอง ถ้าพิจารณากันตามสภาพที่เป็นจริง เราจะพบว่ามนุษย์เราไม่ได้อยู่ตามลำพัง การกระทำของตนย่อมสัมพันธ์กับคนอื่น ๆ ในสังคมเสมอ เกณฑ์ที่ตนใช้ตัดสินจึงจำเป็นต้องมีส่วนร่วมเกี่ยวกับเกณฑ์ของสังคม และคนเราพยายามหาหลักที่เหมาะสม การใช้สติปัญญาของมนุษย์เท่านั้นจะเป็นเครื่องกำประกันความสามารถในการใช้หลักการดังกล่าวได้อย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งสัมพันธ์กันกับหลักปฏิบัตินิยม ดังผู้วิจัยจะกล่าวต่อไป

๒.๔ หลักปฏิบัตินิยมของวิลเลียม เจมส์

“หลักปฏิบัตินิยมของวิลเลียม เจมส์นั้น หัวใจสำคัญอยู่ที่ความเชื่อว่าจำเป็นต้องมีความเกี่ยวข้องกันอย่างยิ่งระหว่างความคิดและการกระทำ เพราะสามารถช่วยให้คนเราปฏิบัติได้จริง”^{๒๕} ในเมื่อเราไม่รู้ว่าจะอะไรจริงอะไรเท็จในขณะนี้ เนื่องจากผู้ที่อ้างถึงญาณพิเศษมีความคิดไม่

^{๒๕} ศาสตราจารย์กীরติ บุญเจือ, **ปรัชญาประชาชนบ้าน**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดับเบิลเดย์, ๒๕๔๓), หน้า ๑๙๔.

ตรงกัน และล้วนแต่เป็นเครื่องมือให้นักการเมืองใช้ปกครองอย่างเผด็จการทั้งสิ้น หลักที่เราควรยึดถือประจำตัวก็คือประสิทธิภาพในทางปฏิบัติ

เจมส์ไม่เห็นว่าคุณคิดที่เป็นแต่เพียงทฤษฎี และเพียงคาดการณ์เท่านั้นที่จะ “ทำสิ่งต่างๆ ให้เสร็จ” มันถือเป็นเพียงเสี้ยวหนึ่งของความจริงเท่านั้น เขามองเห็นคุณค่าเพียงเล็กน้อยของความคิดที่มีได้นำมาใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวัน “ในขณะที่เดียวกันเขาคลายกับ ไสโครตีสที่คิดว่า “ชีวิตที่ไม่ได้รับการตรวจสอบเป็นชีวิตที่ปราศจากคุณค่า” คือมองว่าพฤติกรรมที่มีได้ตั้งอยู่บนฐานของความคิดปราศจากซึ่งส่วนประกอบที่สำคัญ สำหรับนักปฏิบัตินิยมดั้งเดิมคำว่า “ปฏิบัติ” หมายถึง “วิธีการที่ความคิดอาจกระทำได้ในเชิงปฏิบัติ”^{๒๖}

เจมส์เขียนไว้ว่า วิธีการของปฏิบัตินิยมก็คือ การพยายามเข้าใจความคิดโดยโยงไปสู่ผลที่จะเกิดขึ้นในการปฏิบัติ ตามหลักการของเจมส์นั้น การตัดสินว่าความคิดใดจริงหรือเท็จจะไม่เป็นการพิจารณาว่าความคิดนั้นตรงหรือสอดคล้อง (Conform) กับความเป็นจริงหรือไม่ แต่จะเป็นการพิจารณาดูที่ผลที่เกิดขึ้น กล่าวคือหากความคิดใดช่วยให้เราอยู่ในกระแสของประสบการณ์ ช่วยให้เราสามารถตอบสนองของความปรารถนา ความต้องการของเราได้แล้ว มันก็เป็นจริง (True) กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ หากการเชื่อในความคิดนั้นก่อให้เกิดผลดี สามารถนำมาปฏิบัติให้เป็นประโยชน์ได้แล้ว มันก็เป็นจริง^{๒๗}

วิธีการแบบปฏิบัตินิยม จึงไม่ได้หมายถึงผลลัพธ์อันเฉพาะเจาะจงใดๆ นอกจากเรื่องเกี่ยวกับทัศนคติของการรู้ตัว หรือพบแนวทางที่ดีสำหรับตัวเองเท่านั้น ทัศนะนั้นไม่ใส่ใจกับสิ่งหรือหลักการขั้นปฐม “ประเภท” (Categories) และความจำเป็นแบบสมมติต่างๆ แต่มุ่งสู่สิ่งสุดท้าย ผลิตผล สิ่งที่ดีติดตามมา และข้อเท็จจริง^{๒๘}

แม้ลัทธิปฏิบัตินิยมจะจัดจ้อยอยู่กับข้อเท็จจริง แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าลัทธินี้จะมีแนวโน้มไปทางวัตถุนิยม อย่างเช่นที่ลัทธิประสบการณ์นิยมแบบธรรมดาพลาดลงไป ยิ่งกว่านั้นลัทธิปฏิบัตินิยมยังยอมรับสิ่งที่เป็นนามธรรม ตราบใดที่สิ่งนั้นช่วยให้ท่านเข้าใจบรรดาสิ่งเฉพาะ

^{๒๖}จินดา จันทร์แก้วและคณะ. **สารัตถะแห่งปัญญา**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ , ๒๕๔๖), หน้า ๓๔๒.

^{๒๗} “...the attitude of looking towards...consequences, facts...that an idea is “ true” so long as to believe it is profitable to our lives.” จาก William James, Pragmatism. Edited by F. Burkhardt and R. Bowers (Cambridge : Harvard University Press. 1975) PP. 32,42.

^{๒๘}เฉลิมเกียรติ ผิวฉวน, บรรณาธิการและคณะ, **แนวปรัชญาตะวันตก ฉบับ “สรรนิพนธ์**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๑), หน้า ๑๓๙.

ทั้งหลาย และสามารถพาท่านไปสู่ผลลัพธ์ที่ต้องการได้จริงๆ แม้จะไม่ได้สนใจกับข้อสรุปซึ่งอยู่นอกเหนือไปจากที่จิตและประสบการณ์ต่างๆ ของเรา สามารถร่วมกันคิดคะเนได้ “แต่ลัทธิปฏิบัตินิยม ก็ไม่มีอคติแบบต่อต้านเทววิทยา ถ้ามโนคติทางเทววิทยาสามารถแสดงได้ว่า มีคุณค่าสำหรับชีวิตประจำวันมากเท่าใด ลัทธิปฏิบัตินิยมก็จะยอมรับในมโนคตินั้นว่าเป็นจริงมากเท่านั้น เพราะการที่มโนคติจะเป็นจริงมากน้อยเพียงใด ย่อมต้องขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ที่มีต่อความจริงอื่นๆ ซึ่งก็ต้องได้รับการรับรองเช่นกัน”^{๒๙}

ในการเคลื่อนไหวทางปรัชญานั้น ลัทธิปฏิบัตินิยมได้ตั้งขึ้นจากจุดมุ่งหมายที่จะสร้างความ เป็นกลางระหว่างสองแนวคิดในศตวรรษที่ ๑๙ ในแง่หนึ่งได้มีผลกระทบที่สืบเนื่องจากลัทธิ ประสบการณ์นิยม ลัทธิประโยชน์นิยม และวิทยาศาสตร์ ซึ่งทฤษฎีวิวัฒนาการของดาร์วิน ได้มีอิทธิพลอย่างยิ่งต่อความคิดเกี่ยวกับบทบาทของมนุษย์ ทำให้เกิดความคิดที่ว่ามนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของจักรกลหรือขั้นตอนทางชีววิทยาที่จิตมนุษย์เป็นผู้สำรวจหรือสะท้อนถึงสภาวะธรรมชาติทั้งหมดนี้ อีกแง่หนึ่งคือ ประเพณีความคิดที่รับมาจากแนวคิดเหตุผลนิยมของเดการ์ตและก้าวเข้าสู่จิตนิยมของคานท์ ตลอดจนจิตนิยมสมบูรณแบบของเฮเกล และแนวคิดแบบโรแมนติกที่ได้สำรวจจิตนิยมในยุคคลายของศตวรรษที่ ๑๙ เฮเกลใหม่ ในรูปแบบดังกล่าว จิตมนุษย์นี้มีพลังมหาศาลเพื่อที่นักปราชญ์มุ่งที่จะสร้างความคิดมีทฤษฎีต่อธรรมชาติทั้งหมดของจักรวาลนี้

ผู้วิจัยมีความเห็นพ้องว่า ระหว่างสองแนวคิดนี้ ได้มีความแตกต่างมากยิ่งขึ้นจากมุมมองทางวิทยาศาสตร์ ปรัชญาเหตุผลนิยมและจิตนิยมได้ถูกปฏิเสธเพราะการขาดเป้าหมายที่ชัดเจน ในแง่ของพวกเหตุผลนิยมและจิตนิยม ข้อสรุปทางวิทยาศาสตร์ได้สร้างความยุ่งยากต่อคุณสมบัติพิเศษของมนุษย์ต่อศีลธรรมและความเชื่อทางศาสนามีผลกระทบต่อจุดมุ่งหมายและการใช้พลังงานของมนุษย์ ลัทธิปฏิบัตินิยมของวิลเลียม เจมส์พยายามที่จะไกล่เกลี่ยระหว่างแนวคิดดังกล่าว และดึงเอาส่วนที่สำคัญในแต่ละแนวคิดออกมา ซึ่งก็คือแนวคิดแบบประสบการณ์นิยม

เขาเห็นด้วยว่าเราไม่มีข้อยกเว้นต่อความเป็นจริงทั้งหมด ที่เรารู้สิ่งต่างๆ ได้เนื่องจากการรับรู้ทั้งหลาย และเราต้องอาศัยวิธีการหลายรูปแบบในการแสวงหาความรู้ ในแง่ของเหตุผลนิยมและจิตนิยม พวกเขาเห็นด้วยว่าศีลธรรมและศาสนา คุณค่าต่างๆ ของมนุษย์ประกอบกันเป็นรูปแบบที่สำคัญของประสบการณ์มนุษย์ แต่ขณะนี้ “พวกปฏิบัตินิยมสรุปว่าการคิดที่เกี่ยวกับพระเจ้า ความดีงาม เจตจำนงเสรี และหลายๆ ประเด็นที่คล้ายคลึงกัน จำต้องศึกษามีใช่เพียงในแง่ของ “สติปัญญา” เท่านั้นที่มีแต่เพียงคำพูด แนวคิดสำคัญของพวกปฏิบัตินิยมจะถามแทนที่ว่า อะไรคือ

^{๒๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๐.

ความแตกต่าง ที่จะยอมรับทฤษฎีหนึ่งมากกว่าอีกหนึ่ง อะไรคือความแตกต่างที่เราจะบอกว่ามีเจตจำนงเสรีมากกว่าที่จะไม่มี”^{๓๐}

จากหลักการดังกล่าวผู้วิจัยเห็นว่า วิลเลียม เจมส์และนักปฏิบัตินิยม พยายามที่จะรับและให้พื้นฐานทางความคิดในแง่ทฤษฎี แต่ว่าความคิดต้องนำมาสู่การกระทำได้ ในแง่นี้การกล่าวที่ค่อนข้างยอมรับได้ของวิทยาศาสตร์ต่อรูปแบบประสบการณ์ของการสำรวจข้อเท็จจริงต่างๆ อาจใช้ได้กับความสามารถของมนุษย์ในการกระทำและความเชื่อ เราไม่อาจเผชิญต่อการที่จะเป็นนักวิทยาศาสตร์หรือเป็นนักศีลธรรมหรือนักศาสนาเพียงด้านเดียวเท่านั้น แต่อีกด้านหนึ่งการยอมรับทั้งวิทยาการ ศีลธรรมและศาสนาและปฏิเสฐที่จะพิจารณาข้อแตกต่างทั้งหมดโดยการสรุปว่า หากมีข้อขัดแย้งก็จำเป็นต้องมองข้ามไป กล่าวโดยสรุป ลัทธิปฏิบัตินิยมของวิลเลียม เจมส์พยายามรวบรวมด้านต่างๆ เกี่ยวกับข้อเท็จจริงและคุณค่า และช่วยให้มนุษย์สามารถใช้วิทยาการปรัชญา ในเชิงสร้างสรรค์และสอดคล้องกัน

ผู้วิจัยเห็นว่า นักปฏิบัตินิยมตะวันตกไม่ว่าจะเป็นนักปรัชญาอย่าง วิลเลียม เจมส์ หรือ ชาร์ลส แซนเดอร์ เพียส ล้วนใช้ศรัทธา (Faith) เป็นตัวประสานความคิด (ทฤษฎี) กับการกระทำ (ปฏิบัติ) ให้เข้าด้วยกัน โดยเห็นว่าถ้าปราศจากศรัทธา ทฤษฎีก็เป็นหมันไม่อาจดำเนินไปสู่การปฏิบัติได้ นักปฏิบัตินิยมจึงเน้นการปลูกศรัทธาเป็นอันดับแรก

อาจารย์สนธิ ศรีสำแดงได้เขียนไว้ในหนังสือปรัชญาเถรวาทว่า “แม้จะนำเอาการพิสูจน์หรือวิทยาศาสตร์มาใช้สร้างศรัทธาแทนการหลอกลวงบีบบังคับ วิทยาศาสตร์หรือความรู้ก็ไม่อาจต้องกลายเป็นทาสศรัทธา เทคโนโลยีก็กลายเป็นเครื่องมือโฆษณาชวนเชื่อ อย่างการใช้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีมาโฆษณาลัทธิประชาธิปไตยจนคนบ้าคลั่ง ฆ่ากันตายเพื่อเรียกหาประชาธิปไตย ต้องการการเลือกตั้ง ต้องการความเสมอภาค ทั้งที่คนส่วนมากยังไม่รู้สารัตถะของประชาธิปไตยและของความเสมอภาค”^{๓๑}

ในแง่ของความมีประโยชน์ ปฏิบัตินิยมเชื่อว่า ทฤษฎีจะเป็นจริง เมื่อมันเป็นประโยชน์นำไปปฏิบัติในชีวิตประจำวันได้ แต่หากพูดถึงความเป็นไปได้ ทฤษฎีที่เป็นประโยชน์ในโลกนี้แม้จะเป็นประโยชน์ แต่เป็นเท็จก็มี ประโยชน์กับความเป็นจริง บางทีก็ไม่มีนัยสัมพันธ์กันและกัน แต่เมื่อหันมามองในแง่การใช้ศรัทธาแล้ว ก็มีลักษณะคล้ายกับทฤษฎีที่อาจารย์สนธิ ศรีสำแดง ได้เคย

^{๓๐} จินดา จันทร์แก้วและคณะ, **สารัตถะแห่งปัญญา**, หน้า ๓๘๓.

^{๓๑} สนธิ ศรีสำแดง, **ปรัชญาเถรวาท**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๒๔๑.

เขียนไว้ว่า “นักปฏิบัตินิยมตะวันตก นำปัญญาไปหนุนศรัทธาเพียงเพื่อให้ปฏิบัติตามแนวทฤษฎีที่พวกเขาเชื่อว่า มีประโยชน์เท่านั้นเอง”^{๓๒}

ผู้วิจัยเห็นด้วยว่า เจมส์นำปัญญาไปหนุนศรัทธาเพียงเพื่อให้ปฏิบัติตามแนวทฤษฎีที่ ท่านเชื่อว่ามีประโยชน์ โดยเฉพาะศรัทธาที่เขามีต่อพระเจ้า เป็นความศรัทธาอย่างแจ่มแจ้งชัดเจน และไร้ข้อแม้ใดๆ และแม้ว่าเจมส์จะเน้นเรื่องปัญญาว่าเป็นคุณสมบัติหนึ่งที่มีมนุษย์พึงมีก็ตาม แต่เมื่อเทียบกับความมีอยู่ของพระเจ้าแล้ว ความเกี่ยวข้องระหว่างมนุษย์กับพระเจ้าสนิทแนบแน่นยิ่งกว่า ดังที่ผู้วิจัยได้กล่าวไว้ในเรื่องประจักษ์นิยมแบบสุดโต่งดังนี้

๒.๕ ประจักษ์นิยมแบบสุดโต่งของวิลเลียม เจมส์

ประจักษ์นิยมสุดโต่ง (Radical Empiricism) ของวิลเลียม เจมส์ คือการรู้สึกถึงความเกี่ยวข้องได้โดยตรง เช่นความเกี่ยวข้องระหว่างมนุษย์กับพระเจ้า เป็นหนึ่งในบรรดาความเกี่ยวข้องทั้งหลายซึ่งเป็นไปอย่างประจักษ์ชัดเจนโดยไม่ต้องพิสูจน์ และความเกี่ยวข้องระหว่างตัวเรากับโลกภายนอก^{๓๓} เรามีความชัดเจนที่เกิดขึ้นภายในใจเกี่ยวกับเรื่องพระเจ้า พอๆ กับที่เรามีความชัดเจนในความสัมพันธ์ต่างๆ ในโลกและจักรวาลนี้

ในความคิดของเจมส์แล้ว ความเกี่ยวข้องที่ชัดเจนในความรู้สึก คือความเกี่ยวข้องกับพระผู้เป็นเจ้า ในฐานะที่เป็นความเกี่ยวข้องที่ควรเชื่อถือได้โดยไม่จำเป็นต้องอ้างเหตุผลอะไรมากมาย เพียงแต่ที่สรรพสิ่งเกิดขึ้นในโลกนี้มากมาย ก็เพียงพอถึงความจำเป็นต้องมีความเกี่ยวข้องกันพระผู้เป็นเจ้าในจิตใจของมนุษย์ ประสบการณ์ทางศาสนาก็เหมือนกับประสบการณ์อื่น มันไม่ใช่สิ่งลึกลับและอธิบายไม่ได้ แต่เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในอาณาจักรที่อยู่เหนือเหตุผล (Ultra-Rational) มันจึงไม่สามารถอธิบายได้ด้วยเหตุผล (Beyond Reason) ประสบการณ์เหล่านี้มีลักษณะเฉพาะตัวในข้อที่ว่ามันเป็นสิ่งที่จะรู้สึกได้โดยตรง และเป็นสิ่งเฉพาะตน เจมส์ยืนยันในความแท้จริงของวัตถุแห่งความเชื่อของประสบการณ์ทางศาสนาแม้ว่ามันจะเป็นสิ่งที่อยู่เหนือประสาทสัมผัส ด้วยเหตุที่มันเป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดผลแก่ผู้ที่มีความเชื่ออย่างแท้จริง

เจมส์มั่นใจในศรัทธาว่าสามารถทำให้เกิดความจริงที่แน่นอน คือ การที่ศรัทธาสามารถทำให้ผลที่เราต้องการเป็นจริงได้ มันจึงเป็นสิ่งที่ถูกต้องและจำเป็นอย่างยิ่ง เขายกตัวอย่างว่า สมมติว่า เรากำลังไต่เขาแห่งหนึ่งอยู่ ขณะหนึ่งได้มาถึงจุดที่เป็นเหวลึกซึ่งทางเดียวที่จะเดินทาง

^{๓๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๐.

^{๓๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๕๗.

ต่อไปได้ก็คือ ต้องข้ามเหว นั้นเสียก่อน ในการที่จะกระโดดข้ามเหวนี้ เราไม่มีหลักฐานใดจะยืนยันว่าเราจะสามารถข้ามได้สำเร็จ เพราะไม่เคยมีประสบการณ์เช่นนี้มาก่อน ถ้าเราเกิดความกลัวและไม่มั่นใจในตัวเองแล้ว ร่างกายก็จะหมดกำลัง จิตใจก็รู้สึกหมดหวัง ในที่สุดเราก็จะพลาด ในทางตรงกันข้าม ถ้าเรามีความหวังและความเชื่อมั่นว่าเราอาจทำได้ ควบคุมจิตใจและร่างกายให้มั่นคงเข้มแข็งแล้ว เราก็อาจข้ามเหว นั้นได้สำเร็จ เมื่อความสำเร็จเกิดขึ้นก็เท่ากับว่า ศรัทธาได้ทดสอบตัวเองแล้วว่าเป็นจริง มันสามารถทำให้สิ่งที่เราเชื่อบังเอิญเกิดขึ้นจริง “บ่อยครั้งที่การมีศรัทธาอยู่ก่อนในผลที่ยังมิได้มีการพิสูจน์ให้เห็นจริง คือสิ่งเดียวที่ทำให้ผลนั้นกลายเป็นจริง”^{๓๔} เพราะความเชื่อ นั้นเป็นความท้าทายที่จะให้เราทดสอบสมมติฐานจนกระทั่งเจอความจริงในที่สุด

ผู้วิจัยเห็นว่า วิลเลียม เจมส์มักจะทดสอบตัวเองเกี่ยวกับความศรัทธาในศาสนา โดยเชื่อว่า การที่มนุษย์มีความเชื่อในสิ่งที่ดีที่สุดในและเป็นนิรันดรสูงสุดซึ่งไม่อาจมองเห็นได้นั้น จะทำให้เรามีชีวิตที่ดีขึ้น จะเป็นสิ่งที่บันดาลให้มนุษย์มีความพยายาม ความอดทน และได้กระตุ้นเจตนาดีของมนุษย์ที่จะทำในสิ่งที่ดีเพื่อการมีชีวิตที่ดีขึ้น ถ้ามนุษย์ทุกคนร่วมมือกันทำในสิ่งที่ดีก็จะเป็นการสร้างคุณลักษณะที่ดีงามให้กับโลกที่เรามองเห็นและมีชีวิตอยู่ เมื่อโลกนี้อยู่ในสภาวะที่ดีแล้ว การมีชีวิตอยู่ของมนุษย์ก็ย่อมจะดีกว่าเดิมอย่างแท้จริง นี่คือการทดสอบความจริงของศรัทธาในศาสนา

ส่วนการศรัทธาในสิ่งที่เป็นนิรันดรสูงสุด จะทดสอบตัวเองว่าเป็นจริงเช่นเดียวกันหรือไม่นั้น ในขณะที่ยังไม่มีคำตอบที่แน่นอน แต่อาจกล่าวได้ว่า “อาจจะเป็นไปได้” เพราะชีวิตนี้คือการต่อสู้อย่างแท้จริง รวบรวมว่าในจักรวาลมีสิ่งที่น่ากลัวที่เราจำเป็นต้องทำการแก้ไขด้วยสิ่งที่เป็นอุดมคติและการมีความซื่อสัตย์ต่อสิ่งนั้น เราอาจมีบุคลิกภาพส่วนที่ลึกลับที่สุดซึ่งได้ติดต่อกับธรรมชาติของโลกแห่งอุดมคติซึ่งมีความดีที่สุดก็ได้ ถ้าเราลองพิจารณาดูให้ลึกซึ้งแล้วโลกแห่งอุดมคติอาจมีอยู่ก็ได้ “โลกกายภาพไม่น่าจะมีลักษณะอะสัมพัทธ์ (Absolute) และชีวิตทางกายของเราทั้งหมดอาจจะเวียนว่ายอยู่ในบรรยากาศแห่งจิต อันเป็นมิติหนึ่งซึ่งในขณะนี้เรายังไม่มีความสามารถที่จะรับรู้ได้”^{๓๕}

เจมส์เสนอให้เราลองเปรียบเทียบชีวิตของสัตว์เลี้ยงของเรา เช่นแมว มันอยู่ในชีวิตของเรา แต่ชีวิตของเราไม่ได้อยู่ในชีวิตของมันด้วย มันอาจกระทำสิ่งใดก็ตามที่สำคัญสำหรับเราแต่มันเองจะไม่เข้าใจความหมายเลย เช่น ถ้ามันไปกัดใครคนหนึ่งเข้า และเราจำเป็นต้องจ่ายเงินค่ารักษาและค่าทำขวัญให้กับผู้นั้น เหตุการณ์ต่างๆ เกิดขึ้นต่อหน้ามัน แต่มันจะไม่มีความเข้าใจเลย

^{๓๔} William James, *The Will to Believe*, (New York : Dover Publications, Inc, 1956), p, 59.

^{๓๕} William James, *The Will to Believe*, p. 57.

ว่ามันได้ทำอะไรไป ฉะนั้นถ้าย้อนกลับมาดูชีวิตของมนุษย์บ้าง เราสามารถรู้เห็นและเข้าใจโลกที่
แมวไม่อาจเข้าใจได้ เพราะว่าเราอยู่ในโลกทั้งสองคือ โลกของแมว และโลกของตัวเอง แต่ก็
อาจจะมีโลกที่ยิ่งใหญ่กว่าที่ล้อมรอบทั้งสองไว้ โดยที่เราไม่อาจมองเห็นได้ เหมือนกับแมวที่ไม่อาจ
เข้าใจในโลกของเรา และการที่มีความเชื่อในโลกที่ยิ่งใหญ่กว่านี้ “อาจจะ” เป็นหน้าที่ที่สำคัญที่สุด
ซึ่งชีวิตของเราในโลกนี้จะกระทำได้

ดังตัวอย่างข้างต้นผู้วิจัยจึงสรุปว่า พระเจ้าอาจจะอยู่ในโลกทั้งสอง คือโลกของพระเจ้า
และโลกของมนุษย์ เลยมีหลายอย่างที่มนุษย์อาจไม่เข้าใจในโลกของพระเจ้าได้ จึงมีหลาย
อย่างที่จำต้องเชื่อ (เจตจำนงที่จะเชื่อ) เพราะความจำกัดในศักยภาพของตัวมนุษย์เอง ความรู้
ความศรัทธาในศาสนา หรือเรื่องพระเจ้า จึงเป็นความเกี่ยวข้องและเข้าใจอย่างแจ่มแจ้งใน
ความคิดของมนุษย์อยู่แล้ว เป็นพื้นฐานในการคิดกระทำสิ่งต่างๆ อย่างมั่นใจ และทำให้มนุษย์เกิด
ความอบอุ่นมาก เจมส์จึงกล่าวว่า จิตในความคิดของเขาอีกรูปแบบหนึ่งคือ การมีความชัดเจนใน
เชิงปฏิบัติเพื่อนำไปสู่การลงมือปฏิบัติอย่างถูกต้องต่อไป

๒.๖ การเทียบเคียงเรื่อง ปัญญา กับหลักปฏิบัตินิยม (PRAGMATISM)

“ปฏิบัตินิยมของวิลเลียม เจมส์ นั้น ปฏิเสธความเป็นจริงอันมีอยู่ได้ด้วยตัวเอง
(อัตนัย) ปรัชญาแบบนี้ถือว่าคุณค่าของทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์นั้น ไม่ได้อยู่ตรงข้อที่ว่า มัน
สะท้อนความแท้จริงของโลกภายนอกได้ หากอยู่ตรงประโยชน์ที่ได้จากมันในกรณีนี้หรือกรณีนั้น”^{๓๖}
เจมส์ได้ใช้ปฏิบัตินิยมพิสูจน์ความจริงของศาสนาโดยอ้างประโยชน์ในทางปฏิบัติ แต่เขายอมรับว่า
โดยทางเหตุผลแล้ว เขาไม่อาจพิสูจน์ความจริงของศาสนาได้ นี่เองเป็นเหตุให้เขาปฏิเสธความ
แท้จริงทางภววิสัย (Objective Reality) เขากลับสอนว่าความแท้จริงเช่นนี้เป็นเพียงจินตนาการ
อันมีประโยชน์สำหรับช่วยให้เราบรรลุจุดหมายปลายทางเท่านั้น

แม้กระทั่งจอห์น ดิวอี้พยายามหลีกเลี่ยงมติหยาบๆ ของเจมส์ แต่ก็คงรักษาแนวคิด
อย่างกว้างๆ ของเขาไว้ ลัทธิอุปการณนิยม (Instrumentalism) ของดิวอี้ถือว่าความรู้เป็นเครื่องมือ
สำหรับกระทำการของคนเรา และสอนว่าความรู้ชิ้นหนึ่งจะจริงหรือไม่จริง ย่อมอยู่ตรงข้อที่ว่า มัน
ใช้ทำการได้ดีเพียงไรหรือหาไม่ เคมีสอนเราเรื่องน้ำว่า มีส่วนประกอบคือ ไฮโดรเจน ๒ อะตอม
ออกซิเจน ๑ อะตอม แต่ดิวอี้ว่า ความรู้ที่ว่าน้ำคือส่วนประกอบดังกล่าวย่อมไม่เป็นข้อยืนยันถึง
ธรรมชาติของน้ำ ตามที่มันมีอยู่เอง อย่างอิสระจากความชัดเจนของเรา (ปรนัย) แต่เป็นเพียงการ

^{๓๖} สัมคร บุรวาส, **ปัญญา**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๓๗), หน้า ๓๗๗.

สมมติไว้ ซึ่งบอกเราให้ทราบว่าจะถ้าทำกรอย่างนั้นๆ เราจะได้ความชัดเจนเป็นผลอย่างนั้นๆ ตามมา

ผู้วิจัยเห็นว่าความเชื่อในลักษณะดังกล่าว ทำให้เขาสามารถปฏิเสธความรู้ในความแท้จริงเชิงภววิสัยอันได้มาทางหลัก กฏ สมมติฐานและสูตรวิทยาศาสตร์ เขากลับถือว่ามีเพียงแจ้งถึงผลอันพึงได้ในความชัดเจนครวหน้าเท่านั้น เจมส์ได้ใช้วิธีเดียวกันนี้แหละปฏิเสธประโยชน์ของวิทยาศาสตร์สังคม และความถูกต้องในการวางแผนล่วงหน้าเป็นระยะเวลาาน นอกจากปฏิเสธความจริงทางภววิสัยแล้ว วิลเลียม เจมส์และนักปฏิบัตินิยมโดยทั่วไปยังปฏิเสธหลักเหตุผลและความจำเป็นในธรรมชาติอีกด้วย แต่กับเรื่องความสำคัญของปัญญานั้น นักปราชญ์อย่างอาจารย์สมัคร บุราวาสกล่าวไว้ว่า

“ปัญญาของมนุษย์เราสอนให้เชื่อในความเป็นจริงตามหลักวิทยาศาสตร์ ให้เชื่อในทฤษฎีสำหรับนำไปปฏิบัติ และให้เชื่อในการวางแผนทำงาน ฉะนั้นจึงสอนแตกต่างกับปฏิบัตินิยมเป็นอันมาก”^{๓๗} คือ “ปัญญานั้นสอนให้เราเชื่อแม้กระทั่งหลักเกณฑ์ ทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์ว่าจะสามารถนำไปสู่การกำหนดกรอบของสมมติฐานได้”^{๓๘} แต่ปฏิบัตินิมนั้น สิ่งที่เป็นจริงและมีค่าจะต้องนำมาปฏิบัติให้เกิดผลแก่มนุษย์ได้เท่านั้น หากไม่สามารถนำไปปฏิบัติให้เกิดผลได้ ทฤษฎีกฎ ก็ไม่จำเป็นสำหรับมนุษย์

๒.๗ เจตนิยมนของวิลเลียม เจมส์

เจมส์กล่าวไว้ว่า เจตนาแห่งความคิดของมนุษย์นั้นมีไว้เพื่อการปฏิบัติตั้งแต่ต้นจนจบ และตลอดเวลา และข้อคิดซึ่งเราถอดออกจากความชัดเจนที่ได้รับมาจากความรู้สึกชุดหนึ่งนั้นที่แท้แล้วก็ไม่ได้เป็นอะไรมากไปกว่าเป็นเครื่องมืออันจะนำมนุษย์ไปสู่จุดหมายปลายทาง เช่นนี้เราจึงทราบว่าจะต้องทดสอบความคิดโดยการรอให้เห็นผลของการลองใช้มันดูเสียก่อน หรือรอดูปฏิกิริยาที่เตรียมรับว่าสำเร็จแค่ไหน

สิ่งทีจริง...เป็นเพียงสิ่งที่เหมาะสมไว้ในวิถีทางแห่งการคิด เสมือนหนึ่งความชอบธรรมเป็นสิ่งที่เหมาะสมในความประพฤติของเราฉะนั้น แน่ละมันจะต้องเป็นความเหมาะสมไม่ว่าในกรณีใดๆ จะต้องเหมาะสมในขั้นสุดท้าย และเหมาะสมตลอดเวลาด้วย แต่หากว่าความคิดใดผ่านการทดสอบได้ผลไม่เป็นที่พอใจ เราก็ยังจะมีเจตจำนงที่จะเชื่อได้อยู่อย่างชอบด้วยเหตุผล

^{๓๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๗๘.

^{๓๘} อ้างแล้ว, หน้า ๓๗๘.

หากความคิดนั้นต้องกับความสนใจทางอารมณ์และทางการปฏิบัติ “ความคิดเกี่ยวกับพระเจ้าเป็นเจ้าเป็นเรื่องในกรณีดังกล่าว เจตจำนงที่จะเชื่อ (The Will to Believe) นี้ ท่านได้แนวมมาจากเจตจำนงที่จะมีชีวิตอยู่ของโซเปนเฮาเออร์”^{๓๙}

เจตจำนงที่จะมีชีวิตอยู่ของโซเปนเฮาเออร์มีส่วนในการหล่อหลอมแนวความคิดของเจมส์ โดยเจมส์นำแนวคิดนี้มาพัฒนาไปสู่ความเชื่อถือในคุณค่าของการมีชีวิต และการสร้างคุณประโยชน์ของมนุษย์ที่เชื่อในศักยภาพแห่งการมีอยู่ นำไปสู่การสร้างสรรคความเจริญแห่งอารยธรรมต่างๆ ของมวลมนุษย์ซึ่งผู้วิจัยได้กล่าวในหัวข้อต่อไป

๒.๘ ความสัมพันธ์กันของเจตจำนงนำไปสู่ความเชื่อ

ในเรื่องนี้เจมส์กล่าวว่า เจตจำนงของเราสามารถช่วยเหลือหรือขัดขวางปัญญาของเราในการเข้าใจความจริงได้หรือไม่ ในการตอบคำถามนี้ เจมส์ไม่ตั้งใจที่จะเสนอทัศนะว่า “เจตจำนงของมนุษย์สามารถทำให้มันเป็นจริงได้ ความตั้งใจของเขาคือการทำให้เราเชื่อบางสิ่งบางอย่างของปัญญาที่ประกอบด้วยเหตุผลซึ่งไม่สามารถถูกใครชักจูงได้”^{๔๐}

คำถามที่เกี่ยวกับศาสนาโดยเฉพาะล้วนต้องมีหลักฐานประกอบ แต่ถ้าหลักฐานสำหรับการดำรงอยู่ของพระเจ้าขาดหายไปก็ไม่มีประโยชน์ แม้ว่าจะมีความเป็นจริงของพฤติกรรมของมนุษย์ เจมส์ได้วางความจริงอันแน่นอนหาไว้ว่า มนุษย์ผูกมัดในทางศีลธรรมและการปฏิบัติที่เกี่ยวกับศาสนาเมื่อพิจารณาประเด็นความจริงทางศาสนา นอกจากนี้ปฏิบัตินิยมยอมรับความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดระหว่างความคิดและการกระทำ ทำให้ความเชื่อเป็นส่วนประกอบที่สำคัญของชีวิตที่ขาดไม่ได้ และสิ่งที่เจมส์ต้องการจะทำคือ การเปิดเผยถึงความเกี่ยวข้องของเจตจำนงซึ่งนำไปสู่ความเชื่อและนำไปสู่การค้นหาความจริง

เจมส์กล่าวว่า เจตจำนงนำไปสู่ความเชื่อเป็นเรื่องที่อยู่ภายใต้เงื่อนไขที่จำกัดอย่างมาก มนุษย์คนหนึ่งไม่สามารถตัดสินใจอย่างเด็ดขาดที่จะเชื่อบางสิ่งบางอย่างภายใต้บางสถานการณ์ที่บีบคั้น

ประการแรก ก่อนที่จะเชื่อได้ต้องมีสมมติฐานที่ชัดเจนพอต่อความเชื่อของพวกเรา และข้อสมมติฐานจะต้องเหมือนกับว่ามีชีวิตอยู่มากกว่าตาย นั่นคือมันต้องเป็นเหมือนสายไฟฟ้า

^{๓๙} สัมคร นูราวาส, **วิชาปรัชญา**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๔๔), หน้า ๕๕๖.

^{๔๐} Samuel Enoch Stumpt, **Philosophy : History and Problem**, (Vanderbilt University, 1977) p. 391.

ให้เกิดความเชื่อมโยงกับชีวิตของมนุษย์ ถ้าชาวอเมริกันที่นับถือนิกายโปรเตสแตนต์ถูกถามถึง ความเชื่อในมาห์ดี (ผู้นำศาสนาอิสลามที่บุกรุกเข้าไปในชุกแดนและล้อมทวารอังกฤษไว้ที่เมือง คาร์ทุม) สิ่งนี้ไม่สามารถทำความเข้าใจกับเขา และไม่สามารถกระตุ้นความเชื่อถือทั้งหมด เป็น เพียงแค่ข้อสันนิษฐานที่ตายเท่านั้น

เจมส์โต้แย้งว่าทางเลือกที่แท้จริง ต้องการข้อสมมติฐานซึ่งเป็นตัวเลือกที่มีอยู่อย่าง หลากหลาย ทางเลือกต้องสามารถถูกบังคับและไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้และมันต้องมีความสำคัญ มาก “เจตจำนงที่จะเชื่อเป็นความสัมพันธ์ระหว่างชีวิตและการตัดสินใจ ซึ่งทำให้เราต้องเผชิญหน้า กับทางเลือกซึ่งประกอบด้วย ๑. สิ่งที่มีการบังคับเหนือเรา มันไม่สามารถเลือกทางไหนๆได้เลย ต้องเลือกทางนี้อย่างเดียว ๒. เป็นทางเลือกของการมีชีวิตอยู่ เพราะว่าสมมติฐานทั้งสองล้วนเป็น ตัวเลือกที่น่าสนใจและต้องตัดสินใจเลือกอย่างใดอย่างหนึ่งเพื่อความอยู่รอด ๓. เป็นทางเลือกที่ สำคัญเพราะว่าโอกาสที่จะเลือกมีแค่ครั้งเดียว”^{๔๑}

เจมส์กล่าวว่า เจตจำนงของเรามีอิทธิพลต่อการตัดสินใจในชีวิตของเราว่า เป็น ความผิดของพวกเราหรือไม่ ตัวอย่างที่ชัดเจนที่สุด คือ หลักการพื้นฐานของพวกเราที่ว่า ต้องมี ความจริงบางอย่างซ่อนอยู่ และจิตใจของพวกเราคิดถึงมัน เรารู้ได้อย่างไรว่าในโลกนี้มีความจริง เจมส์กล่าวว่า ความเชื่อของเราก่อนหน้านี้มีความจริง เป็นการยืนยันถึงความกระหายอยากจะรู้ และ เราเชื่อว่าการทดลองของพวกเราจะเปิดเผยความจริงมากขึ้น และในความปรารถนานี้เรามีความ ช่วยเหลือของบุคคลและชุมชนรวมอยู่ด้วย

เจตจำนงนำไปสู่ความเชื่อกลายเป็นประเด็นที่เจมส์สนใจได้อย่างไร เจมส์กล่าวว่า แต่ละประเภทของความจริงกลายเป็นความเป็นไปได้ เพียงแค่เมื่อเราวางตัวของเราเองใน ตำแหน่งที่กล้าที่จะพิสูจน์ความจริงด้วยการกระทำ ถ้าเราละเลยที่จะทำตัวเราให้เป็นนักค้นคว้า ทดลอง เราเสี่ยงต่อการสูญเสียความจริง สมมติว่าชายคนหนึ่งต้องการจะรู้ว่าหญิงสาวรักเขา หรือไม่ ให้เราสมมติว่าความจริงเธอรักเขาแต่เขาไม่รู้ ถ้าเขาสมมติว่าเขาไม่รักนั่นคือเขาไม่มี เจตจำนงที่จะเชื่อว่าเธอรักเขา

เจตจำนงที่จะเชื่อไม่จำเป็นต่อการสร้างความรักอย่างมากมาย แต่ความเชื่อมี ผลกระทบต่อการที่จะทำสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เช่นถ้าชายหนุ่มต้องการหลักฐานก่อนที่เขาจะสามารถรู้ ความจริง เขาจะไม่เคยรู้มันเพราะว่าหลักฐานที่เขามองหาจะมีอยู่ หลังจากเมื่อเขามีเจตจำนงที่จะ เชื่อว่ามันเป็นความจริง ในกรณีนี้ เจตจำนงที่จะเชื่อจะเปิดเผยความจริงที่มันยังคงดำรงอยู่ วิธีการ นี้ลึกลงไปในขอบเขตของประสบการณ์ทางศาสนา เจมส์ไม่ได้ต้องการที่จะโต้แย้งว่าเจตจำนงที่จะ

^{๔๑} Ibid.,p.392.

เชื่อสามารถสร้างการดำรงอยู่ของพระเจ้าดังเช่นผลิตภัณฑ์ เขาคิดว่าความจริงของศาสนาและอำนาจของพระเจ้าในประสบการณ์ของมนุษย์ถูกค้นพบผ่านเจตจำนงที่จะเชื่อ^{๔๒}

นอกจากการค้นพบความจริง เจตจำนงแห่งความเชื่อของมนุษย์สามารถสร้างความจริง เจมส์กล่าวว่า ปัจเจกชนได้ผลประโยชน์เพิ่มขึ้นเพราะเขาเชื่อว่าเขาสามารถทำให้มันสำเร็จ และกระทำอย่างแน่วแน่ตามความเชื่อนั้น

ในการรณรงค์ทางการเมืองก็เช่นกัน เจมส์มีความเชื่อว่าเจตจำนงที่จะเชื่อสามารถสร้างพลังที่เกี่ยวกับการรวบรวมเสียงส่วนมากให้แก่ผู้สมัครรับเลือกตั้ง เมื่อบุคคลหนึ่งมีความประทับใจในผู้สมัครรับเลือกตั้งคนใดคนหนึ่ง เขามักจะมองโลกในแง่ดี และลงคะแนนเสียงให้โดยอัตโนมัติ

เจมส์ยกตัวอย่างอีกหนึ่งตัวอย่างคือ ผู้โดยสารในรถไฟซึ่งแต่ละคนล้วนกลัวหายนะ แต่เมื่อถูกใจปล้น คนแต่ละคนกลัวว่าถ้าเขาต่อต้าน เขาจะถูกยิง แต่ถ้าเขาเชื่อว่าคนอื่นจะลุกขึ้นร่วมช่วยด้วย การต่อต้านก็จะเกิดขึ้น ในทางตรงกันข้ามผู้โดยสารจะถูกทำให้เคลื่อนไหว เพียงรู้สึกว่าจะถูกรอบจำอยู่ใต้อำนาจของใจที่เหนือกว่า พวกเขาไม่แน่ใจว่าพวกคนอื่นที่อยู่ด้วยกันจะช่วยขัดขวางได้หรือไม่ แต่ถ้าผู้โดยสารคนหนึ่งลุกขึ้น การกระทำนั้นก็จะมีอิทธิพลต่อคนอื่น เห็นได้ชัดว่าเจตจำนงที่นำไปสู่ความเชื่อนี้จะช่วยสร้างการต่อต้านทั้งหมดให้เกิดขึ้นได้

ในความคิดของผู้วิจัยเองเห็นว่า แม้ในความคิดของบุคคลทั่วไป แนวคิดเรื่อง "เจตจำนงที่จะเชื่อ" ล้วนแฝงอยู่ภายในจิตใจของทุกคนภายใต้ความเชื่อมั่นที่จะทำสิ่งต่างๆ ได้ หากเรามีความพยายาม เช่นเราเชื่อว่าเราสามารถทำคะแนนในวิชาเลขคณิตได้ดี หากเราอ่านหนังสือเพียงพอ และหมั่นทบทวนบทเรียน เรามีความเชื่อเรื่องคุณงามความดี เพราะเวลาลงมือช่วยคนตกทุกข์ได้ยากแล้วเกิดความสบายใจ ทำให้มีความเชื่อมั่นในคุณงามความดีว่าทำแล้วจะมีผลดีเกิดขึ้นนานัปประการ อย่างน้อยก็เป็นอนุสติ ที่คอยกั้นจิตมิให้แล่นไปสู่ความชั่ว หากมนุษย์เราขาดเจตจำนงที่จะเชื่อ หรือขาดความมั่นใจต่อการทำงานอย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว ผลสัมฤทธิ์ย่อมไม่เกิดขึ้นดังที่หวังเป็นแน่แท้

ในเรื่องต่อไปผู้วิจัยได้นำแนวความคิดของ "โปรทาгорัส" เกี่ยวกับเรื่องจิตมาอธิบายต่อในประเด็นที่วิลเลียม เจมส์เกิดความสนใจและนำมาใช้เป็นกรอบในการสร้างระบบปรัชญาจิตของตนเอง

^{๔๒} Ibid., p.393.

๒.๙ อิทธิพลของโปรตากอรัสที่มีต่อแนวคิดเรื่องจิตของวิลเลียม เจมส์

โปรตากอรัสเป็นนักปรัชญาที่มีอิทธิพลต่อวิลเลียม เจมส์พอสมควร โดยเฉพาะแนวคิดเรื่องจิตแบบ "มนุษย์เป็นเครื่องวัดทุกสิ่ง" หรือความคิดของมนุษย์แต่ละคนล้วนเป็นมาตรฐานวัดความถูกต้อง ความดีและความชั่วของตนเอง ไม่เกี่ยวกับมาตรฐานวัดความดีสากล ไม่มีกฎสากลในการกำกับดูแลความประพฤติของมนุษย์ ซึ่งเจมส์ได้นำแนวคิดนี้มาพัฒนาไปในรูปแบบของตนเอง และประยุกต์เข้ากับหลักปฏิบัตินิยมของท่านด้วย เพราะฉะนั้นผู้วิจัยจึงได้นำประวัติและแนวคิดทางปรัชญาของโปรตากอรัสมาเกริ่นไว้เพื่อให้ทราบถึงพื้นฐานระบบปรัชญาของวิลเลียม เจมส์ต่อไป

โปรตากอรัสแห่งอับเดรา (Abdera) เป็นนักปรัชญากรีกโบราณ มีชีวิตอยู่ระหว่างปี 480-410 ก่อนคริสตกาลโดยประมาณ เชื่อกันว่าเขาได้เดินทางเข้ามาในเอเธนส์ตอนกลางของศตวรรษ ความคิดของโปรตากอรัสเป็นที่รู้จักกันดีในประวัติปรัชญาตะวันตก ส่วนใหญ่เรารู้คำสอนของเขาจากงานของเพลโต เรื่อง โปรตากอรัส เขาเป็นเจ้าของคำพูดที่ว่า "มนุษย์เป็นเครื่องวัดทุกสรรพสิ่ง"^{๔๓}

ข้อความนี้อาจตีความได้ว่า ความรู้หรือความจริงที่เกิดขึ้นจะจริงจะเท็จอย่างไรขึ้นอยู่กับจิตใจของคนเรา ขึ้นอยู่กับตัวเรา โลกจะเจริญหรือเสื่อมก็ขึ้นอยู่กับคนเป็นสำคัญ ไม่ใช่เรื่องอื่น คนเป็นผู้ให้ความหมายแก่โลกว่าอะไรเป็นอะไร แต่ละคนจึงมีเสรีภาพที่จะคิดจะพูด จะทำอะไรได้ตามใจชอบ อะไรที่เขาคิดว่าจริง ก็จะไปจริงไปตามความคิดของเขา^{๔๔}

มนุษย์ในที่นี้ หมายถึงปัจเจกชน มิใช่ชุมชนโดยส่วนรวมหรือชุมชนุมชน คนแต่ละคนเป็นมาตรฐานของสิ่งที่เป็นจริงต่อตัวเขาเอง สิ่งที่เขาปฏิบัติต่อประสาทสัมผัสของใครย่อมเป็นจริงสำหรับบุคคลนั้น เช่นเมื่อคนหนึ่งกล่าวว่า วันนี้อากาศร้อนและอีกคนหนึ่งกล่าวว่าวันนี้อากาศเย็น อากาศร้อนย่อมจะเป็นจริงต่อประสาทสัมผัสของคนแรก และอากาศเย็นย่อมจะเป็นจริงต่อจิตหรือประสาทสัมผัสของคนหลัง และไม่มีความเป็นต้องโต้แย้งกันในเรื่องนี้อีกต่อไป ข้อความของท่านโปรตากอรัสที่กล่าวมานี้เท่ากับการยอมรับว่าการรับรู้ทางผัสสะ ที่เกิดขึ้นภายในจิตใจของตนเองเท่านั้น เป็นการเข้าถึงความรู้ที่แท้จริงที่มนุษย์สามารถมีได้อย่างใกล้เคียงที่สุด

^{๔๓} ประทุม อังกูโรหิต, **ปรัชญาปฏิบัตินิยม รากฐานปรัชญาการศึกษาของจอห์น ดิวอี้**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๘), หน้า ๕.

^{๔๔} พัน ดอกบัว , **ปวงปรัชญากรีก**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๒), หน้า ๘๖.

จะเห็นได้ว่าโปรทากอรัสคิดไม่เหมือนกับพวกกรีกโบราณที่มีแนวไปในทางสสารนิยม และที่เฟื่องศึกษาธรรมชาติ พวกโซพิสต์น่าจะเห็นความระส่ำระสายของบ้านเมือง ความยากเข็ญ เป็นทุกข์ของประชาชนและครุ่นคิดจะหาทางแก้ไขบ้าง คนก็อาจจะเป็นนักการเมืองที่ยึดหลัก ประชาธิปไตยด้วย เพราะฉะนั้นโปรทากอรัสจึงย้ำกล่าวถึงความรู้ทางจิตวิสัย (Subjective) อันเกี่ยวกับมนุษย์โดยเฉพาะ และแม้ว่าพวกนี้จะมีทรรศนะกำลังอยู่ระหว่างสสารนิยมและจิตนิยมก็ตาม แต่ก็มีความเอนเอียงโน้มนำไปในทางจิตนิยมเชิงจิตวิสัย (Subjective)^๕ ซึ่งอธิบายได้คือ พวกเขาเชื่อว่า ความคิดเป็นเหตุให้คนเรากระทำการไปต่างๆ และโลกนี้เป็นโลกแห่งมโนภาพหรือเป็นจินตนาการของมนุษย์ ไม่ได้มีอยู่เองโดยปราศจากมนุษย์ นั่นคือ ไม่เชื่อในความจริงวัตถุวิสัย หรืออภิวสัย (Objective) นั่นเอง

จากหลักการแนวคิดเรื่อง “หลักจิตนิยมแบบอัตนัยหรือจิตนิยมแบบโปรทากอรัส” ดังกล่าวมาได้ส่งอิทธิพลมาถึงวิลเลียม เจมส์ โดยเจมส์นำมาตีความใหม่เพื่อสนับสนุนแนวคิดทางปรัชญาของตน ดังที่เจมส์เคยกล่าวว่า “ความคิดมีไว้เพื่อปฏิบัติการตั้งแต่ต้นจนจบ ตลอดเวลา” นั้นหมายถึงว่า หลักปฏิบัตินิยมของเจมส์นั้น เป็นตัวยืนยันว่าสิ่งที่จิตคิดนั้นเป็นจริงหรือไม่ ถ้านำไปปฏิบัติจนเกิดประโยชน์ได้ ก็แสดงว่าความคิดนั้นจริง แต่หากว่ายังไม่เกิดประสิทธิภาพพอ เกิดความล้มเหลวหรือเกิดการเปลี่ยนแปลงก็ไม่ใช่จริง เพราะฉะนั้น พื้นฐานทางความคิดหรือจิตใจ จะเป็นตัวกำหนดกิจกรรมและการกระทำ เป็นตัวทดสอบทฤษฎีที่อยู่ในความคิดของมนุษย์ นั่นเอง

แนวคิดที่จัดได้ว่าเป็นพื้นฐานปฏิบัตินิยมของวิลเลียม เจมส์ ก็คือการที่โปรทากอรัส ตั้งข้อสงสัยว่า เมื่อมนุษย์เรามีความเห็นในเรื่องใดแตกแยกออกเป็นหลายอย่าง ผู้จะทำหน้าที่ ตัดสินว่าใครผิดใครถูกคือคนแต่ละคนทุกคนมีสิทธิ์ตัดสินเท่าเทียมกัน ไม่มีใครมีอภิสิทธิ์เหนือใคร ในการตัดสิน โปรทากอรัสกล่าวว่า “มนุษย์เป็นเครื่องวัดสรรพสิ่ง” อะไรจริงหรือเท็จขึ้นอยู่กับดุลย พินิจของแต่ละคน ใครว่าอะไรจริงก็จริงสำหรับเขาผู้นั้น คนอื่นไม่อาจคัดค้านได้ เมื่อธาเลสบอกว่า น้ำเป็นปฐมธาตุของโลก นั่นก็ถูกตามทัศนะของธาเลส ครั้นเฮราคลีตุสเสนอว่า ไฟเป็นปฐมธาตุ นั่นก็ถูกตามทัศนะของเฮราคลีตุส การตัดสินว่าอะไรถูกหรือผิดเป็นสิทธิ์ส่วนบุคคล จึงเป็นไปได้ที่ ทุกคนจะตัดสินให้ความเห็นของตนเป็นฝ่ายถูก

ผู้วิจัยเห็นว่าในทัศนะของโปรทากอรัส ความเห็นของทุกคนถูกด้วยกันทั้งหมด เมื่อ เจ้าของความเห็นบอกว่าถูกก็ต้องยอมรับว่าถูก ตามทัศนะของเจ้าของมัน เพราะคนแต่ละคนเป็น มาตรฐานตัดสินความจริงเสมอหน้ากัน ไม่มีมาตรฐานตัดสินความจริงอื่นใดนอกไปจากแต่ละคน

^๕ สมัคร บุรวาส, วิชาปรัชญา, หน้า ๑๕๖.

ความจริงขึ้นกับการที่คนแต่ละคนไปกำหนดว่าจริง ความจริงสำหรับโปรทาгорัสจึงเป็นอันเดียวกับทัศนะอัตนัย (Subjective Opinion) หรือความคิดเห็นเฉพาะบุคคล ท่านไม่แยกทัศนะอัตนัยออกจากความจริงแบบปรนัย (Objective Truth)

คำว่า “ทัศนะอัตนัย (Subjective Opinion) “ และ “ความจริงแบบปรนัย (Objective Truth)” นี้ เป็นคำที่ใช้กันบ่อยในวิชาปรัชญา ดังนั้นเราควรทำความเข้าใจความหมายของคำทั้งสองเสีย โดยผู้วิจัยยกคำอธิบายของท่านเจ้าคุณพระราชวรมุนี (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) มาอ้างไว้ ณ ที่นี้ว่า^{๔๖}

สมมติว่าเราสงสัยว่า โลกนี้กลมหรือแบน ในความสงสัยนี้มีองค์ประกอบสำคัญสองส่วนคือ (๑) ข้าพเจ้าหรือจิตผู้คิดสงสัย (๒) โลก หรือวัตถุที่ถูกคิด การแก้ข้อสงสัยก็มีอยู่สองวิธี วิธีแรกเป็นแบบอัตนัย คือให้ข้อพิสูจน์จากฝ่ายผู้คิด ข้าพเจ้าตอบตัวเองว่า โลกแบน เพราะสายตาดูข้าพเจ้าเช่นนั้น ข้าพเจ้ามองไปเบื้องหน้า ข้าพเจ้าเห็นแต่ที่ราบยาวไปจรดขอบฟ้า ดังนั้นข้าพเจ้าจึงต้องสรุปว่าโลกแบน เพราะข้าพเจ้าเห็นว่ามันแบน ความรู้ที่ได้จากการพิสูจน์จากฝ่ายผู้คิดนี้เป็นทัศนะอัตนัยหรือความเห็นส่วนตัว ทัศนะของข้าพเจ้าอาจต่างจากทัศนะของคนอื่น แต่กระนั้นทัศนะของข้าพเจ้าก็ถูก เพราะมันเป็นความจริงในทัศนะของข้าพเจ้า^{๔๗}

วิธีที่สองเป็นแบบปรนัย คือให้ข้อพิสูจน์จากฝ่ายวัตถุ ข้าพเจ้าอาจขอร้องให้นักวิทยาศาสตร์ส่งดาวเทียมขึ้นไปถ่ายภาพของโลกปรากฏว่าโลกที่ปรากฏในภาพมีรูปทรงกลม ข้าพเจ้าเชื่อตามภาพนั้น ดังนั้นข้าพเจ้าจึงต้องสรุปว่า โลกกลม โดยอาศัยหลักฐานจากโลกหรือวัตถุ ใครจะคิดว่าโลกแบนก็คิดไป แต่โลกในความเป็นจริงเป็นโลกกลม ความรู้ที่เกิดจากการอ้างหลักฐานจากวัตถุตามที่เป็นจริงอย่างนี้ เป็นความรู้แบบปรนัย ความจริงที่ได้เป็นความจริงปรนัยที่ไม่เกี่ยวกับทัศนะส่วนตัวของใคร

ผู้วิจัยเห็นว่าสำหรับโปรทาгорัส ความรู้เป็นเพียงทัศนะอัตนัยที่แตกต่างไปตามรายบุคคล ท่านไม่ยอมรับว่ามีความจริงแบบปรนัย ท่านว่าทัศนะของแต่ละคนถูกด้วยกันทั้งนั้น ถ้าคนหนึ่งบอกว่ามีจริง อีกคนบอกว่าไม่มี คำพูดของคนทั้งสองถูกด้วยกันทั้งคู่ ที่ว่าถูกคือถูกตามทัศนะของคนทั้งสอง คนแต่ละคนเป็นใหญ่ในการตัดสินว่าอะไรจริงไม่จริง เราจะไปบอกคนที่เชื่อเรื่องผิดว่า เขาคิดผิดไม่ได้ เพราะเขาอาจยืนยันว่า เราต่างหากที่เชื่อผิด เราไม่มีมาตรการอื่นใดเป็นเครื่องชี้ขาดข้อนี้ การณ์จะเป็นประการใดสุดแท้แต่ความพอใจของแต่ละคน

^{๔๖} พระราชวรมุนี (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), **ปรัชญากรีก**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๔๐), หน้า ๑๐๘.

^{๔๗} พระราชวรมุนี (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), **ปรัชญากรีก**, หน้า ๑๐๙.

เนื่องจากโปรทาгорัส ไม่ยอมรับความจริงแบบปรนัย ท่านจึงต้องสรุปว่า ทักษะของทุกคนเป็นจริงเท่ากัน ไม่มีทักษะของใครเป็นจริงยิ่งกว่าทักษะของผู้อื่น จะมีก็แต่ทักษะที่ถ้าจริงก็จริงเท่ากัน หรือถ้าเท็จก็เท็จเท่ากัน คนเป็นโรคตีชานเห็นของทุกสิ่งเป็นสีเหลือง แต่คนปกติเห็นของทุกสิ่งเป็นสีต่างๆ ถามว่าในกรณีนี้ใครเห็นภาพดวงตาหรือใครเห็นภาพจริง โปรทาгорัสยอมไม่อาจตัดสินว่าใครเห็นผิดไปจากความเป็นจริง ท่านต้องตัดสินให้ทั้งคู่เห็นภาพจริงเท่าๆ กัน แต่มีข้อเพิ่มเติมว่าสำหรับโปรทาгорัส การมีสุขภาพแข็งแรงดีกว่าการเจ็บไข้ ดังนั้นภาพที่คนปกติเห็นจึงดีกว่าภาพที่คนเป็นตีชานเห็น โปรทาгорัสยอมรับว่า ทักษะบางอย่างดีกว่าทักษะอื่นๆ เพราะใช้ปฏิบัติได้ผลดีกว่า ทักษะของคนปกติใช้ได้ผลดีกว่าทักษะของคนวิกลจริต ทักษะแรกจึงดีกว่าทักษะหลัง แนวความคิดนี้ของโปรทาгорัสใกล้เคียงกับปรัชญาสำนักปฏิบัตินิยม (Pragmatism) ของวิลเลียม เจมส์ และได้ส่งอิทธิพลต่อ วิลเลียม เจมส์ ในยุคต่อมา^{๔๔}

ผู้วิจัยเห็นว่า สิ่งที่เด่นชัดก็คือ วิลเลียม เจมส์ได้นำวิธีคิดแบบ “มนุษย์เป็นเครื่องวัดสรรพสิ่ง” ของโปรทาгорัส มาสนับสนุนความคิดของตน โดยเฉพาะเจมส์มองเห็นว่า ความเป็นอยู่ของสิ่งที่มีชีวิต และที่เคลื่อนไหวได้นั้นเป็นความจริงอันควรยึดเป็นจุดตั้งต้นของปรัชญาได้ จึงเป็นปฏิกิริยาที่ต่อต้านลัทธิอุดมปัญญานิยม ความรู้สึกนี้ถูกอ้างเป็นอุปกรรมทางปรัชญาของเขาซึ่งเชื่อในความจริงหลายอย่าง บัณฑิตภาพ อิศรภาพ และนวภาพ (Novelty)

แม้ในจิตวิทยาของเจมส์ก็อ้างถึงความสำคัญของกัมมันตภาพแห่งพิชานหรือความชัดเจนแห่งกำลังความคิด ซึ่งเมื่อตกอยู่ใต้อิทธิพลของความสนใจจากโลกภายนอก แล้วสลักโลกของตัวเองขึ้นจากวิศวาศาสตร์อันติดต่อกันเป็นหนึ่งเดียว ซึ่งมีกลุ่มปรมาณูวิ่งวนไปมาและเคลื่อนไหวอยู่ในนั้น ปฏิบัตินิยมแบบจิตนิยมของเจมส์ปรากฏเด่นชัดออกมาทีเดียวในกรณีที่เขาตีความหมายของคำว่ามโนภาพ (Ideas) ทั้งนี้โดยที่เขาอ้างผลทางปฏิบัติที่จะเกิดขึ้น และโดยที่เขาระบุถึงความรู้สึกที่อาจเกิดขึ้น และปฏิกิริยาที่จะต้องเตรียมไว้ต้อนรับจากการปฏิบัตินั้น^{๔๕}

นอกจากแนวคิดเรื่องจิตของโปรทาгорัสจะส่งอิทธิพลถึงทฤษฎีจิตของวิลเลียม เจมส์แล้ว นักปรัชญาอีกคนหนึ่งที่มีอิทธิพลต่อเจมส์คือ ไม่น้อยก็คือโซเปนฮาวเออร์ โดยเจมส์ได้นำเอาแนวคิดเรื่อง “เจตจำนง” ของโซเปนฮาวเออร์มาเป็นฐานคิดในการสร้างระบบปรัชญาของตนเอง โดยเฉพาะเรื่องจิต ซึ่งผู้วิจัยได้นำแนวคิดของโซเปนฮาวเออร์มาเขียนไว้เป็นลำดับต่อไป

^{๔๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๐.

^{๔๕} สมัคร บุรวาส, วิชาปรัชญา, หน้า ๕๕๖.

๒.๑๐ เจตจำนงของโซเปนฮาวเออร์ที่มีอิทธิพลต่อแนวคิดเรื่องจิตของ วิลเลียม เจมส์

โซเปนฮาวเออร์เชื่อว่า มีวัตถุภายนอกอันเป็นปรากฏการณ์ กล่าวคือมีวัตถุแห่งพิชาน และมีตัวตนอันเป็นหนึ่งในตัวเองซึ่งรู้วัตถุเหล่านี้และรู้ตัวเองด้วย แต่รู้ตัวเองทางด้านเป็นเจตจำนง ไม่ใช่ในด้านเป็นผู้รู้ ต่อจากนี้ไป เขากลับไปเข้าแนวสปีโนซาโดยสอนว่า บุคคลแต่ละคนเป็นเพียงการแสดงตัว หรือเป็นการแสดงตัวเองบางส่วนของสิ่งหนึ่ง (The One) อันรองรับอยู่ข้างล่าง และเขาตีความหมายความแท้จริงอันเป็นหนึ่งในนั้นว่าเป็นเจตจำนง สิ่งโดยตัวเองนั้นเขาประกาศว่าเป็นเจตจำนงนั่นเอง และเขาสอนว่า เจตจำนงไม่ได้มีรากฐานอะไรรองรับอยู่อีก และเป็นอิสระจากความหลากหลาย (Plurality) แม้ว่าการแสดงตัวของมันในทางกาลและอวกาศจะปรากฏเป็นมาหลายก็ตาม

โซเปนฮาวเออร์ กล่าวต่อไปว่า เหมือนตะเกียงพิเศษแสดงให้เห็นรูปภาพจำนวนมากหลาย และผิดแผกต่างกันหลายอย่างหลายชนิด แต่ก็คงมีเปลวไฟหนึ่งเดียวและเปลวเดียวกับที่ทำให้ภาพมากมายนั้นปรากฏขึ้น ดังนี้ ในบรรดาปรากฏการณ์หลายอย่างอันบรรจุอยู่ในโลกนี้เคียงข้างกันนั้น จะคงมีเจตจำนงอยู่หนึ่งเดียวที่แสดงตัวออกเป็นอย่างนั้น ปรากฏการณ์และเรื่องราวเกิดจากเจตจำนงหนึ่งเดียว อันคงนิ่งเฉยอยู่ในความเปลี่ยนแปลงต่างๆ กันเท่านั้นเป็นสิ่งที่โดยตัวเอง ส่วนวัตถุทุกสิ่งเป็นเพียงความปรากฏภายนอกของเจตจำนง กล่าวคือ เป็นความปรากฏว่าเจตจำนงนั้นเป็นเจตจำนงในสรรพวัตถุอะไรหรือปรากฏการณ์อะไร อีกนัยหนึ่งโลกภายนอกเป็นมโนภาพ ที่เจตจำนงกำหนดให้มีขึ้นเพื่อความต้องการของมัน^{๕๐}

คำอธิบายของโซเปนฮาวเออร์ ในข้อที่ว่าความแท้จริงอันดีมีสภาพเป็นเจตจำนง (Will) เขาสอนว่า เรามารู้ถึงตัวตนอันมีเจตจำนงของเราได้ก็โดยการรู้สึกในร่างกายของเราเอง เราไม่ใช่ เทวดามีปีกซึ่งไม่มีร่างกาย และเราตั้งใจที่จะให้ร่างกายเคลื่อนไหวอย่างไรก็เกิดการเคลื่อนไหวได้ดังประสงค์ ความตั้งใจและการเคลื่อนไหวที่เกิดขึ้นตรงตามความตั้งใจนั้น แสดงว่าร่างกายของเราเป็นการแสดงตัวของเจตจำนง แต่ร่างกายของเราก็ไม่ใช่ปรากฏการณ์อันอยู่โดดเดี่ยว มันเกี่ยวข้องกับใกล้ชิดกับวัตถุอื่นๆ มันเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการอินทรีย์ (Organic Process) อันกระทำการอยู่ไม่รู้หยุด มันยอมอมเกี่ยวข้องกับใกล้ชิดกับวัตถุกายภาพทุกชิ้นอย่างไม่มากก็น้อย

เจมส์กล่าวเพิ่มเติมอีกว่า หากร่างกายของเราเป็นการแสดงตัวของเจตจำนง ร่างกายอันติดต่อกันทั้งหมดเหล่านี้ก็ต้องเป็นการแสดงตัวของเจตจำนงด้วย ร่างกายทั้งสิ้นรวมทั้ง

^{๕๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๑๖.

กระบวนการซึ่งเกิดในตัวมันก็มีใช่ะไรอื่น หากเป็นปรากฏการณ์ของเจตจำนง เป็นการเผยแพร่ตัวเองให้เห็นเป็นความเป็นวัตถุของเจตจำนงอันเป็นส่วนตัวเราอย่างแน่นอน จะต้องมีเจตจำนงสัมบูรณ์อันแสดงตัวเป็นปรากฏการณ์ธรรมชาติทั้งหมดและเป็นบรรดาตัวตนอันจำกัดทั้งหมด^{๕๐}

ผู้วิจัยมีความเห็นว่าวิลเลียม เจมส์ ไม่ระบุถึงความรู้ในโลกทางภววิสัย (Objective World) เลย ดูเขาจะไม่เชื่อว่ามีความจริงอะไรในโลกภายนอก และก็น่าจะไม่เชื่อว่า เหตุผลนั้นได้จากการสังเกตโลกภายนอก เขาเชื่อว่าเหตุผลได้มาจากความคิดของเราเอง และเอาชนะได้ด้วยการทดสอบความคิด ซึ่งตรงกับทฤษฎีวิวิทยาศาสตร์ ก็คือต้องการทดสอบด้วยการนำไปปฏิบัตินั่นเอง โลกทรรศน์ของเจมส์ ก็เหมือนกับปฏิบัตินิยมของเขา คือสร้างขึ้นจากจิตวิทยาของเขาเป็นส่วนใหญ่ เขาถือความชัดเจนเป็นใหญ่ในการศึกษาความจริง นักจิตนิยมพากันเชื่อว่าความเกี่ยวข้องระหว่างสรรพสิ่งเป็นโครงกรอบของความคิด และก็จำต้องอ้างว่ามีเจตภูตอันยิ่งใหญ่กำหนดความเกี่ยวข้องโยงสรรพสิ่งในสากลโลกให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน แต่เจมส์บอกว่า ความเกี่ยวข้องเป็นสิ่งที่คนเรารู้สึกได้โดยตรง ทั้งนี้เหมือนกับที่รู้สึกสิ่งต่างๆ ได้เหมือนกัน เขาว่า ความจริงแล้วพิชานเองก็เป็นความเกี่ยวข้องระหว่างตัวเรากับโลกภายนอก และเรามีความชัดเจนในพิชานนี้เหมือนที่มีความชัดเจนในความเกี่ยวข้องต่างๆ ภายนอก ซึ่งเจมส์เรียกว่าพิชานนิยมถึงรากเง่า หรือประจักษ์นิยมสุดโต่ง (Radical Empiricism)

ในเรื่องพระเจ้าเจมส์แสดงทัศนะว่า พระเจ้าไม่ใช่สภาวะสัมบูรณ์ (Absolute) ที่ถือว่าเป็นเอกของสรรพสิ่ง พระเจ้าเป็นเพียงจุดที่รวมลงแห่งความใฝ่ฝันของมนุษย์เท่านั้น พระเจ้ามีสภาพเป็นจิตและมีเสรีภาพแต่ถูกจำกัดด้วยโลกแห่งกายภาพและพระเจ้ามีอยู่ในฐานะส่วนร่วมแห่งจิตของมนุษย์ในอันที่จะกำจัดความชั่วร้ายต่างๆ ออกไปและปรับปรุงโลกให้ดีขึ้น

^{๕๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๑๗.

๒.๑๑ สรุปวิเคราะห์

ในแง่อภิปรายเมื่อศึกษาโดยรวมแล้วพบว่า เจมส์มีความเห็นว่าสิ่งต่างๆ ในจักรวาลนี้รวมกันได้หลายรูปแบบทั้งนี้แล้วแต่วัตถุประสงค์ของการรวมกัน วัตถุประสงค์ของการรวมกันอาจสอดคล้องกันบ้าง ไม่สอดคล้องกันบ้าง แต่ถึงกระนั้นการขัดแย้งกันของระบบต่างๆ ก็มีอาจทำให้เรากำจัดระบบเหล่านั้นออกไปได้ ทุกหน่วยสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน เกี่ยวโยงกันอาจจะเป็นในทางตรงหรือทางอ้อม เราจึงควรกล่าวว่า โลกเป็นหนึ่งในบางลักษณะ และหลายหลากในบางลักษณะ เช่นกัน ความเป็นหนึ่งและความหลายหลากมารวมกันอย่างแท้จริงในแง่นี้ โดยไม่มีสิ่งใดสำคัญไปกว่ากัน เพราะต่างก็เป็นปรากฏการณ์ที่ปรากฏต่อมนุษย์ผู้ดำรงชีวิตอยู่ในโลกทั้งสิ้น

ในทัศนะทางญาณวิทยา วิลเลียม เจมส์ มักจะเน้นว่า ประสบการณ์จำเป็นต้องเป็นข้อพิสูจน์ความจริงทางวิทยาศาสตร์ แต่ในแง่ของศาสนาปรากฏการณ์ของประสาทสัมผัส มิได้ช่วยแก้ปัญหาทางใดทางหนึ่ง ผู้ที่มีความเชื่ออย่างจริงจังย่อมมีผลที่ชัดเจนและการกระทำที่น่าพึงพอใจ แนวคิดลัทธิปฏิบัตินิยมของเจมส์ได้รับการวิจารณ์ว่าช่วยปกป้องนักศรัทธาทั้งหลาย ทฤษฎีความรู้ของเขาเป็นการให้เหตุผลอย่างมากในประสบการณ์นิยมขั้นพื้นฐาน ดังที่เจมส์ใช้เรียกเป็นสิ่งที่ตรงข้ามกับความแตกต่างของจิตและร่างกายที่มาจากเดการ์ตและความคิดของนักประสบการณ์นิยมชาวอังกฤษดังเช่นฮูมและมิลล์ที่ถือว่า ชีวิตแห่งจิตเป็นผลของความแตกต่างที่ชัดเจนของการสัมผัสและภาพพจน์ เจมส์มีความเห็นตรงข้ามกับทวินิยมของจิตและร่างกาย เขาถือว่า สสารัตถะของโลกมิใช่จิตหรือร่างกาย แต่เป็นประสบการณ์ เป็นสิ่งที่ซับซ้อนที่สร้างปัญหาจากสิ่งเหล่านี้ไปสู่สสารัตถะต่างๆ เขาถือว่าประสบการณ์มิใช่ผลของสิ่งต่างๆ ที่แตกต่างจากกันแต่เป็นกระแสคลื่นต่อเนื่องกัน

และจากความคิดของเจมส์เรื่องจริยศาสตร์ ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่า เจมส์คล้ายกับพวกประโยชน์นิยมที่เน้นผลของการกระทำ และไม่เชื่อในความดีสูงสุดที่ไม่เปลี่ยนแปลง ถึงแม้เจมส์จะพูดถึงหลักในการตัดสินใจการกระทำว่าให้ดูจากผลคือความสามารถในการนำมาซึ่งความสุข สนองความต้องการได้อย่างน่าพอใจ แต่หลักนี้ก็มิได้เป็นกฎตายตัวที่กล่าวลอยๆ โดยไม่เกี่ยวข้องกับสถานการณ์หรือการกระทำ หลักนี้จะใช้ได้เมื่อเรามีโอกาสกระทำกิจกรรมเสียก่อน และสิ่งที่สำคัญที่สุดของจริยศาสตร์ของวิลเลียม เจมส์ คือวิธีการเพื่อนำไปสู่ผลที่ปรารถนา เราอาจต้องใช้วิธีการหนึ่งแก้ไขสถานการณ์หนึ่ง แต่บางครั้งวิธีการนั้นอาจใช้ไม่ได้ผลกับสถานการณ์อื่นๆ คำว่าดีก็เป็นคำที่ต้องประยุกต์ใช้กับสถานการณ์ และเราสามารถเปลี่ยนแปลงวิธีการเพื่อนำไปสู่ผลที่ดีกว่าในการแก้ปัญหา

หลักจริยธรรมที่ให้พิจารณาผลของเจมส์ค่อนข้างเป็นจุดอ่อนที่ก่อให้เกิดการวิพากษ์วิจารณ์ว่าการถือหลักนี้ถ้าพิจารณากันตามสภาพที่เป็นจริง จะพบว่ามนุษย์เราไม่ได้ปฏิบัติตามลำพัง การกระทำของตนย่อมสัมพันธ์กับคนอื่น ๆ ในสังคมเสมอ เกณฑ์ที่คนใช้ตัดสินจึงจำเป็นต้องมีส่วนร่วมเกี่ยวกับเกณฑ์ของสังคม และคนเราจะพยายามหาหลักที่เหมาะสม การใช้สติปัญญาของมนุษย์เท่านั้นจะเป็นเครื่องค้ำประกันความสามารถในการใช้หลักการดังกล่าวได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ผู้วิจัยเห็นว่า เจมส์ได้นำแนวคิดเรื่อง “เจตจำนงที่จะมีชีวิต” ของไซเปิน ฮาวเออร์มาปรับปรุงแนวความคิดไปสู่เจตจำนงที่จะเชื่อเพื่อทำให้การทำความเข้าใจบางอย่างที่เกินวิสัยเป็นไปได้ง่ายขึ้น เช่นความคิดเรื่องพระเจ้า ในขณะที่เดียวกันก็นำแนวความคิดจิตนิยมแบบอัตวิสัยของโปรทาเกอรัส มาประยุกต์เข้ากับแนวปฏิบัตินิยม เป็นพื้นฐานของปฏิบัตินิยมในแง่ของการให้เหตุผลส่วนตัว การค้นคว้าทดลองด้วยตัวของตัวเองจนได้ผลดีก่อนแล้ว ถึงจะเชื่อในความคิดหรือทฤษฎีนั้น ไม่ใช่ยึดตามทัศนะของคนอื่น โดยไม่ได้ผ่านการพิสูจน์ทดลอง ทำให้หลักปฏิบัตินิยมมีน้ำหนัก และมีค่าควรแก่การเชื่อถือมากแทนที่จะพูดแต่เรื่องจิตอย่างแต่ก่อน ก็นำผลของการทดสอบ ผลของการทดลอง และผลของการปฏิบัติมาพิสูจน์ความมีอยู่แห่งจิตมาใช้

ด้านแนวคิด “ปฏิบัตินิยม” ที่ผู้วิจัยได้เขียนมาตั้งแต่ต้น พอสรุปได้ว่า ปฏิบัตินิยมของเจมส์นั้นถือว่า เจตจำนงที่จะเชื่อเป็นเหตุแห่งความเชื่อ เรามีเจตจำนงจะเชื่อในพระเจ้าและอมฤตภาพของวิญญาณ เพราะฉะนั้นพระเจ้าจึงมีอยู่และวิญญาณจึงเป็นอมตะ ความเชื่อเหล่านี้เป็นสิ่งใช้ได้ในชีวิต มันจึงสมเหตุสมผล ถ้าพระเจ้าเป็นเจ้าไม่มีอยู่และวิญญาณเป็นมตะคือตาย ชีวิตจะเต็มไปด้วยความไม่กลมกลืนกันและไร้เอกภาพ ความมีอยู่ของพระเจ้าและอมฤตภาพของวิญญาณมีคุณค่าทางปฏิบัติมากมาย เช่น ช่วยส่งเสริม สนับสนุน และยกระดับชีวิตของเรา เพราะฉะนั้นความมีอยู่ของพระเจ้าจึงสมเหตุสมผล ศาสนาเป็นสิ่งที่ใช้ได้ สิ่งที่ใช้ได้ย่อมเป็นสิ่งแท้จริง ความจริงทางศาสนาเป็นความจริงเชิงปฏิบัติ ไม่สามารถพิสูจน์ได้ด้วย การทดลอง

หลังจากที่จบบทนี้แล้ว ต่อไปในบทที่ ๓ ก็จะใช้ด้วย ทฤษฎีว่าด้วยความจริงเรื่องจิตของวิลเลียม เจมส์ เป็นลำดับไป หนึ่งบทที่ ๓ คือแก่นของงานวิจัยเล่มนี้ ซึ่งสามารถบอกได้ว่า แท้จริงแล้วเบื้องหลังของลัทธิปฏิบัตินิยมของเจมส์นั้น ความมีอยู่แห่งจิตเป็นรากฐานของการสร้างแนวคิดแบบปฏิบัตินิยม แต่อยู่ในรูปแบบของกัมมันตภาพแห่งจิต หรือกิจกรรมของจิตหรือการแสดงออกแห่งพฤติกรรม ซึ่งนำมาอธิบายภาวะของจิตอีกทีหนึ่ง

บทที่ ๓

ทฤษฎีว่าด้วยความจริงเรื่องจิตในปรัชญาของวิลเลียม เจมส์

บทนำ

จากผลงานทางด้านจิตวิทยาของเจมส์ที่ปรากฏในหนังสือเรื่อง "ระเบียบแห่งจิตวิทยา" ซึ่งให้เห็นว่า ท่านไม่เห็นด้วยกับหลักจิตวิทยาของนักเหตุผลนิยมที่ยืนยันว่า จิตเป็นเนื้อสารที่จริงแท้อันมีอยู่เบื้องหลังปรากฏการณ์ทางความคิดทั้งปวง แต่ด้วยการใช้หลักการตามแนวประจักษ์นิยม คีทซาวิเคราะห์จิตตามนัยวิทยาศาสตร์ชีวภาพ และกายภาพ ทำให้เจมส์ยืนยันว่าสิ่งที่เรียกว่า "จิต" เป็นเพียงชื่อเรียกประสบการณ์ของมนุษย์อย่างหนึ่งที่มีการเปลี่ยนแปลงและการเจริญเติบโตเป็นกระบวนการต่อเนื่องคล้ายๆ กับร่างกาย อย่างไรก็ตามในประเด็นนี้ เจมส์มีทัศนะที่แตกต่างจากนักประจักษ์นิยมอยู่บ้าง^๑ เช่น

เจมส์ปฏิเสธทฤษฎีที่ว่าจิตหรือประสบการณ์โดยแท้จริงแล้ว ประกอบด้วยเพทนาการที่เป็นกลุ่มก้อน ซึ่งมีความสัมพันธ์กันในภายนอกโดยกฎการสังสรรค์ แต่ช่องว่างและเพทนาการก็เป็นเพียงสิ่งที่จิตคัดเลือกออกมาจากกระบวนการนั้นเท่านั้น

จิตมิใช่เป็นเสมือนสิ่งที่ว่างเปล่าและเฉื่อยชาอย่างที่ลือเคยยืนยัน แต่เป็นสิ่งที่จับใจและทำหน้าที่คัดเลือก นั่นคือหน้าที่ของจิตคือเจตจำนง มิใช่ความคิดเฉยๆ และคือการกระทำมิใช่เป็นเพียงการรับรู้ เพราะความรู้ที่เกิดจากจิต ต่างก็เป็นเสมือนกระบวนการที่สนองรับใช้วัตถุประสงค์ของชีวิต

การรับรู้มิใช่เป็นการรับรู้สิ่งที่เป็นตัวแทนหรือภาพเหมือน (Copy) แต่เป็นการตอบสนองและการมีปฏิริยาต่อสิ่งที่เป็นความแท้จริง ซึ่งเป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงอยู่ตามธรรมดา และเปลี่ยนแปลงเพราะจิตใจด้วย ประการต่อมา เจมส์ได้กล่าวสรุปถึงลักษณะสามัญที่สำคัญของ "ความคิด"^๒ (จิตทุกรูปแบบ) ไว้ อันควรแก่การศึกษา คือ ความคิดเป็นสิ่งเฉพาะบุคคล เพราะมันเป็นสิ่งที่บุคคลที่คิดเท่านั้น จึงจะรู้สึกหรือรับรู้มันได้ ในความหมายหนึ่งคือความคิดมิใช่เป็นสิ่งที่ทั่วไปหรือเป็นสิ่งสมบูรณ์อย่างที่นักจิตนิยมยืนยัน ทั้งนี้ เนื่องจากความคิดเกิดขึ้นเพื่อสนอง

^๑D.M. Datta, Chief Currents of Contemporary Philosophy, (The University of Calcutta, Inc., 1961) pp. 184-185.

^๒James, William, The Principle of psychology, Vol.I, (U.S.A. Dover Publication, Inc., 1918) p. 224.

วัตถุประสงค์ของปัจเจกบุคคล และเพื่อพิทักษ์จุดมุ่งหมายของมันให้คงอยู่ภายใต้สถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงของชีวิต อีกทั้งเป็นสิ่งที่อยู่ในภาวะเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ไม่ใช่เป็นสิ่งที่มีความเป็นตัวตนคงที่ไม่เปลี่ยนแปลงท่ามกลางสิ่งที่เปลี่ยนแปลงทั้งหลาย อีกภาวะหนึ่งของความคิดคือเป็นกระบวนการต่อเนื่องไม่ขาดสาย และเป็นสิ่งที่รู้สึกได้ทุกขณะ แม้จะดูเหมือนแตกต่างกันโดยเวลา แต่บุคคลก็รู้สึกได้ว่า ความคิดทั้งหลายมันอยู่ในตัวตนอันเดียวกัน

จากลักษณะดังกล่าวนี้ชี้ให้เห็นว่า สิ่งที่เรียกว่า “จิต “ ในทัศนะของเจมส์ มีสภาพแตกต่างจากแนวคิดที่สำคัญคือ “แตกต่างจากทัศนะนักจิตวิญญาณที่ยืนยันว่า ในร่างกายมีสิ่งที่เป็นเนื้อสารคงที่ไม่เปลี่ยนแปลงอยู่เรียกว่า วิญญาณ (Soul) เป็นอมตะ แม้ว่ามนุษย์ในโลกนี้จะมีการเวียนเกิดเวียนตาย แต่วิญญาณก็ยังคงมีอยู่อย่างนั้น อีกทั้งไม่เหมือนทัศนะวิจารณ์นิยมของคานท์ที่ประกาศว่า วิญญาณคือสิ่งที่ทำหน้าที่สังเคราะห์ทำให้ความรู้เป็นไปได้อันนี้ และวิญญาณนี้คานท์ถือว่าเป็นสิ่งที่มีอยู่เหนือเวลาและความเปลี่ยนแปลงทั้งปวง วิญญาณเป็นอมตะ ทำายที่สุดคือไม่เหมือนทัศนะเพนทาการนิยมของเดวิด ฮิวม์ ที่เห็นว่า วิญญาณเป็นเพียงชื่อเรียกกลุ่มประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสหรือ “กลุ่มเพนทาการ” เท่านั้น ไม่มีลักษณะที่แสดงถึงความสัมพันธ์เชิงเหตุผลของการสืบต่อ (สันตติ) หรือความมีตัวตนที่ถาวรแต่อย่างไร

ความคิดเป็นสิ่งที่ทำหน้าที่หรือความสามารถที่จะรู้ ซึ่งสิ่งที่ถูกรู้จะปรากฏเป็นอีกสิ่งหนึ่งอิสระต่างหากจากความคิด ไม่ใช่สิ่งที่ถูกรู้จะปรากฏเป็นอันเดียวกันกับการรู้มันอย่างนักจิตนิยมยืนยัน

ผู้วิจัยเห็นว่าทัศนะทางจิตวิทยาว่าด้วยจิตของเจมส์จึงมีลักษณะเป็นเพียงปรากฏการณ์ที่เปลี่ยนแปลง มีจุดมุ่งหมายและมีลักษณะสัมพันธ์กับร่างกายเชิงชีวภาพ ประการสำคัญ เจมส์เน้นว่า “ลักษณะที่สำคัญที่สุดของความคิดหรือจิต คือ ความที่มันมีธรรมชาติเลือกสรรทุกสิ่งที่รับรู้แล้ว และประสาทสัมผัสทั้ง ๕ คือ ตา หู จมูก ลิ้น และร่างกาย จึงเป็นอวัยวะเครื่องมือสำหรับการเลือกสรรของการรับรู้ การจำและการคิด โดยนัยนี้จิตจึงไม่มีสถานะเป็นเพียงสิ่งที่รับรู้เฉยๆ เช่น กระดาษ”^๔

เจมส์เชื่อว่า จิตมนุษย์มีความเป็นอิสระเป็นแก่นสารมีเสรีภาพอย่างแท้จริง จิตมนุษย์นั้นประกอบไปด้วยกัมมันตภาพคือความคิดริเริ่มอยู่เสมอ โดยสร้างสรรค์ค่านิยมใหม่พร้อมกับวิวัฒนาการสู่จุดหมายปลายทางของตนเองและโลกไม่ให้วิวัฒนาการไปตามพลังหรืออำนาจของสิ่ง

^๓ร.ศ.ชัยวัฒน์ อุตพัฒนา, **ปรัชญาตะวันตกร่วมสมัย**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๓), หน้า ๙๔.

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๕.

สมบูรณ์แต่อย่างไรเลย หากแต่เพราะความเป็นอิสระของจิตมนุษย์ และพฤติกรรมของมนุษย์ต่างหาก จิตของมนุษย์เป็นตัวกำหนดทิศทางของตนเองบนพื้นฐานแห่งเสรีภาพ^๕

เกี่ยวกับความคิดของมนุษย์ เจมส์เห็นว่า ความรู้มีประโยชน์สำหรับการดำรงชีวิต ความคิดเป็นเครื่องมือในการทำงาน ความคิดย่อมไร้ค่า ถ้าปราศจากการปฏิบัติ เพราะเจมส์เชื่อว่า การรับรู้ที่ดี ความจำ จินตนาการ รวมทั้งความคิดที่ดี เป็นขบวนการปรับอินทรีย์ให้เข้ากับสิ่งแวดล้อม เพราะความรู้เกิดจากประสบการณ์และโลกนี้เป็นโลกแห่งประสบการณ์ ซึ่งประกอบไปด้วยผู้รู้และสิ่งที่ถูกรู้ ผู้รู้คือจิต สิ่งที่ถูกรู้คือวัตถุแต่ทั้งสองไม่ได้เป็นจริงอย่างแยกกัน กล่าวคือ จิตกับวัตถุไม่ใช่สิ่งที่แยกกันแบบทวินิยม แต่ทั้งสองมีสถานะแห่งแก่นสารเดียวกันคือประสบการณ์ เพราะประสบการณ์มีฐานเป็นกลางซึ่งอาจจะกลายเป็นผู้รู้หรือสิ่งที่ถูกรู้ได้ด้วย แต่หาใช่ว่าสภาพการณ์อย่างนี้ดำเนินไปในรูปแบบของเอกนิยม (Monism) ไม่ ความคิดไม่ใช่สิ่งมีรูปร่างปรากฏให้เห็นแต่ความคิดมีประสิทธิภาพทางการปฏิบัติเป็นเครื่องทดสอบพุทธิปัญญา ที่เกิดจากประสบการณ์เชื่อว่าเป็นเครื่องช่วยให้นักมนุษย์บรรลุจุดหมายของชีวิต

ผู้วิจัยเห็นว่าเมื่อเจมส์มีทัศนะเรื่องจิตเป็นพื้นฐานดังกล่าวแล้ว หลักปฏิบัตินิยมของเขา ก็เลยพยายามสงเคราะห์ให้เข้ากันโดยใช้จิตเป็นพื้นฐาน แล้วใช้การปฏิบัติเป็นการยืนยันถึงสถานะของจิตนั้นเป็นการทดสอบทฤษฎีความรู้ันเอง เพราะฉะนั้น วิธีการปฏิบัตินิยมของเจมส์ก็คือ การพยายามเข้าใจความคิด โดยคำนึงถึงประสิทธิภาพในทางปฏิบัติ ผลต่างในทางปฏิบัติเป็นเครื่องวัดว่าความคิดใดจริงหรือถูกต้อง ถ้าความคิดใดก่อให้เกิดผลในทางปฏิบัติได้ เราก็เชื่อว่าความคิดนั้นสัมพันธ์กับความจริงตามหลักการทางวิทยาศาสตร์ เพราะวิธีการทางวิทยาศาสตร์มีประสิทธิภาพในทางปฏิบัติเท่านั้น

นอกจากนักปรัชญาในยุคกรีกจะมีอิทธิพลต่อเจมส์โดยตรงแล้ว นักปรัชญาร่วมสมัยก็มีอิทธิพลต่อเจมส์ไม่น้อย โดยเฉพาะนักปรัชญาในกลุ่มเดียวกันอย่าง "ปฏิบัตินิยม" ซึ่งผู้วิจัยได้เลือกนำมาเขียนไว้เพียงบางคนที่อิทธิพลต่อเจมส์อย่างชัดเจน

^๕ เดือน คำดี, **ปรัชญาตะวันตกจากยุคโบราณถึงปัจจุบัน**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๒), หน้า ๓๔๒.

๓.๑ ทรรศนะเรื่องจิตของนักปรัชญาตะวันตกร่วมสมัยที่มีอิทธิพลต่อจิตของ วิลเลียม เจมส์

นักปรัชญาที่มีอิทธิพลต่อแนวคิดเรื่องจิตของวิลเลียม เจมส์ ก็คือ ชาลส์ แซนเดอร์ส เพียส (Charles Sanders Peirce) (ค.ศ. 1839-1914) ชาวอเมริกัน และเป็นผู้คิดค้นลัทธิปฏิบัตินิยมเป็นคนแรกด้วย เพียส เป็นนักคิดที่หลักแหลมเป็นแบบฉบับของตนเองมากที่สุดในสำนักนี้ ความคิดของเขาตั้งอยู่บนหลักการที่ว่า ความหมายของความคิดอาจหาได้มิใช่จากภาพพจน์ที่มี แต่เพียงในจิต^๖ แต่จากการกระทำที่ส่งผล ดังนั้น ถ้ามีแต่ความเชื่อโดยมิได้กระทำย่อมจะไม่มีผลอะไรเลย

เพียส ปฏิเสธแนวคิดที่ว่าสิ่งต่างๆ ถูกกำหนดไว้แล้ว เขาเห็นว่า โลกนี้เป็นระบบที่หมุนเวียนวิวัฒนาการ ซึ่งขึ้นอยู่กับกฎที่แสดงให้เห็นถึงนิสัย ความประพฤติ วิทยาศาสตร์ก็เช่นกัน เป็นระบบที่หมุนเวียน มีความพยายามร่วมกันอย่างไม่หยุดยั้งที่จะทำให้โลกเป็นที่เข้าใจได้^๗

การที่ซี.เอส. เพียส มองว่า คำพูดใดที่จริงจำเป็นต้องมีผลที่นำมาปฏิบัติได้ นั่นคือ จำต้องส่งผลมายังการปฏิบัติ ทั้งเพียส และจอห์น ดิวอี้ มีความไม่พอใจในสิ่งที่เจมส์กล่าวว่า “ความจริงคือ สิ่งที่น่าพอใจ” เช่นเดียวกัน เพียสและดิวอี้มองว่าการแสวงหาเป็นสิ่งจำเป็น เขากล่าวว่าบทเสนอเป็นแต่เพียงเครื่องมือของการแสวงหาความจริง จากการพิจารณาตัดสินเท่านั้นที่ นำเราไปสู่ความจริงได้

งานเขียนเกี่ยวกับปรัชญาของเพียส มีเรียงความและเอกสารเป็นจำนวนมาก ด้วยความที่เขาเป็นนักตรรกวิทยาที่มีความชำนาญเกี่ยวกับการแก้ปัญหาทางตรรกวิทยา และญาณวิทยาและวิธีการทดลองทางวิทยาศาสตร์ เขาให้ทัศนะว่าตรรกวิทยาเป็นวิธีการของการเชื่อมโยงความคิด และการเผชิญภัยทางสมอง^๘ เพียสมีความปรารถนาที่จะสร้างปรัชญาบนรากฐานแห่งวิทยาศาสตร์ และอธิบายทฤษฎีต่างๆ ว่าเป็นข้อสมมติฐานที่เชื่อถือได้ เขาจึงเรียกว่าวิธีการเข้าถึงปฏิบัตินิยม บทความเกี่ยวกับปรัชญาเรื่องหนึ่งที่สำคัญของเพียส คือทฤษฎีว่าด้วยความหมาย (Theory of Meaning)

^๖ จูทาทิพย์ อุมะวิชนี, ผู้แปล, วิวัฒนาการแห่งความคิด : ภาคมนุษย์และโลก, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๔), หน้า ๑๒๒.

^๗ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๓.

^๘ รศ. ชัยวัฒน์ อัดพัฒน, ปรัชญาตะวันตกร่วมสมัย, หน้า ๖๖.

เพียสได้สร้างทฤษฎีแห่งสมัยใหม่ที่ว่าด้วยความหมายไว้ก่อนแล้ว โดยเสนอวิธีการทำให้ความคิดเห็นแจ่มแจ้งขึ้น ความหมายของความคิดเห็นต่างๆ เพียส กล่าวว่า เป็นวิธีที่ได้รับ การค้นคว้าพบว่าดีที่สุดแล้วนำมาทำการทดลอง และสังเกตดูผลต่างๆ เพราะว่าความคิดเป็น แผนการณ์ของการกระทำ มาตรฐานแห่งความหมายของเขา บางครั้งก็เรียกว่าหลักของการปฏิบัติ

ประสาทสัมผัสนิยมของเพียสหนักไปทางวุฒิปัญญานิยมมากกว่าเจตานิยม คือย้ำ ถึงวุฒิปัญญาและความเข้าใจมากกว่าเจตจำนงและกิจกรรม สิ่งที่จะสามารถขจัดความสงสัยให้หมดไปนั่นคือ ความรู้ ดังนั้นเขาจึงไม่ย้ำถึงเพทนาการหรือเจตนามากกว่าวิธีการของปฏิบัตินิยมที่แพร่หลาย เพียสเป็นนักวิจารณ์ปฏิฐานนิยมและนิตินิยมเชิงจักรกล สัจชาติญาณนิยมและ หลักการขั้นต้น ด้วยเหตุนี้เขาจึงเห็นด้วยกับนักปฏิฐานนิยมบางคน และเขาก็ไม่เห็นด้วยกับทัศนะ ของนักปฏิบัตินิยมบางคนที่ว่า ประสาทสัมผัสนิยมต้องการปฏิเสธความเป็นไปได้ของอภิปรัชญา ในขอบข่ายของอภิปรัชญาและในขอบข่ายของวิชาการอื่นๆ เราต้องหลีกเลี่ยงจากความเชื่อที่ว่า เราได้บรรลุถึงจุดสุดท้ายแล้ว

ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่า เจมส์น่าจะจะได้รับอิทธิพลเรื่องจิตและเรื่องปฏิบัตินิยมจาก การศึกษาความเรียงในหนังสือของ ชาลส์ เพียส เรื่อง “จะทำให้ความคิดของเรากระจ่างได้ อย่างไร” (How to Make Our Ideas Clear) ใน ค.ศ. 1878 เพราะในความเรียงเรื่องนี้ เพียสได้ก ล่าวไว้ว่า “ในการหาความหมายของความคิดเราจะต้องตรวจสอบผลซึ่งนำไปสู่การกระทำ” มิฉะนั้นการถกเถียงเกี่ยวกับมันอาจจะไม่มีข้อยุติ ซึ่งเจมส์ได้พัฒนาไปสู่การตรวจสอบความมีอยู่ แห่งจิตด้วยการกระทำนั่นเอง และเป็นแนวคิดที่เจมส์ยินดีจะเดินตาม

วิธีการทดสอบง่ายๆ แบบดั้งเดิมนี้ได้ชักจูงเจมส์ไปสู่ค่านิยมใหม่ของความจริง ความจริงเคยถูกมองเป็นความสัมพันธ์แบบวัตถวิสัยดังเช่นที่ความดีและความงามเคยถูกมอง มาแล้ว บัดนี้จะเกิดอะไรขึ้นหากความจริงเช่นสิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่สัมพันธ์กับการตัดสินใจ และ ความต้องการของมนุษย์ “กฎธรรมชาติ” เคยได้รับการยึดถือเป็นความจริงที่เป็น “วัตถวิสัย” เป็น อมตะและไม่เปลี่ยนแปลง สปิโนซาใช้ความจริงเช่นนี้เป็นสาร์ตอะของปรัชญา^{๙๙} แต่กระนั้นความ จริงเหล่านี้คืออะไรเล่าหากไม่ใช่การกำหนดประสบการณ์ที่สะดวกและเป็นผลต่อการปฏิบัติ ความ จริงมิใช่สำเนาของวัตถุหากแต่เป็นการคำนวณอย่างถูกต้องของผลที่แน่นอน ความจริงคือ ความคิดที่มี “ค่าของเงินสด”

^{๙๙} วิลล์ ดูแรนท์ เขียน, วันเพ็ญ บงกชสถิตย์ แปล, **สายธารแห่งปรัชญา**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๓๕), หน้า ๔๖๑.

^{๑๐๐} วิลล์ ดูแรนท์ เขียน, วันเพ็ญ บงกชสถิตย์ แปล, **สายธารแห่งปรัชญา**, หน้า ๔๖๒.

สิ่งที่เป็นจริง เป็นเพียงความฉลาดในการคิดของเราดังเช่น ความถูกต้องเป็นความเหมาะสมในวิธีประพฤติของเราความเหมาะสมเกือบทุกรูปแบบและความเหมาะสมในระยะยาวและโดยส่วนรวม แน่ใจว่าสิ่งที่เหมาะสมกับประสบการณ์ทั้งหลายที่เราเห็นไม่จำเป็นจะต้องสอดคล้องกับประสบการณ์ต่อไปด้วยความน่าพอใจพอๆ กัน ความจริงเป็นความดีชนิดหนึ่ง และมีได้เป็นดังที่นี้กันเสมอว่าเป็นประเภทที่แตกต่างจากความดีและร่วมมือกับความดี ความจริงเป็นชื่อของสิ่งใดก็ตามที่พิสูจน์ตัวเองว่าดีในแนวทางของความเชื่อ

ความจริงเป็นกระบวนการและ “เกิดขึ้นกับมโนคติ” ความจริงคือการพิสูจน์ แทนที่จะถามว่ามโนคติได้มาจากที่ใดหรือว่าข้อฐานของมันคืออะไร ลัทธิปฏิบัตินิยมจะตรวจสอบผลของมัน ลัทธิปฏิบัตินิยม “เปลี่ยนการเน้นและมองไปข้างหน้า มันเป็น “ทัศนคติของการไม่สนใจในสิ่งแรกหลัก” ประเภท “ความจำเป็นที่คาดหมายกัน หากแต่จะสนใจกับสิ่งสุดท้าย ผล ผลลัพธ์ ข้อเท็จจริง ลัทธิอัสมาจารย์ ถามว่า สิ่งคืออะไร และ หลงทางไปในการพูดหลบเลี่ยง ลัทธิของท่าน ดาร์วินถามว่ากำเนิดของ สิ่ง คืออะไร และหลงหายไปในกลุ่มก๊าซ ลัทธิปฏิบัตินิยมจะถามว่า ผลลัพธ์ของมัน คืออะไร และหันเหไปสู่การกระทำและอนาคตนั่นเอง”^{๑๑}

ลัทธิปฏิบัตินิยมเชื่อว่า ลักษณะของความเป็นจริงคือ การต่อเนื่อง การเปลี่ยนแปลง และเป็นกัมมันต์ (Active) ความต่อเนื่องซึ่งเจมส์ถือว่าเป็นลักษณะพื้นฐานในทางภววิทยาของความเป็นจริงนี้ ไม่ขัดแย้งกับการอุบัติขึ้นของสิ่งใหม่ที่แท้จริง เพราะความเป็นจริงไม่ใช่ระบบปิด สิ่งใหม่เป็นพื้นฐานในลักษณะอันแท้จริงของการเจริญและพัฒนาของความเป็นจริง ความคิดดังกล่าวของเจมส์เป็นการสนับสนุนและขยายลัทธิของเพียสในเรื่อง “อาศัยนิยม” (Synechism) หรือเรื่องความต่อเนื่องและ “โอกาสนิยม” หรือนวนิภาพ (Novelty)^{๑๒}

แนวคิดแบบ “อาศัยนิยม” ของเพียสมีสาระสำคัญว่า ทุกสิ่งในโลกต้องพึ่งพาอาศัย และเกี่ยวโยงซึ่งกันและกัน ความคิดดังกล่าวเป็นการให้ความหมายในทางปฏิบัตินิยมของคำว่า “การทำให้เป็นสากล” (Generalization) ซึ่งเป็นรูปแบบเดียวที่เราจะเข้าใจสิ่งต่างๆ การทำให้เป็นสากลนี้จึงมีความหมายเดียวกันกับความต่อเนื่อง ส่วนเจมส์รับเอาความคิดเรื่องความต่อเนื่องมา

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๖๓.

^{๑๒} เจมส์กล่าวไว้ในบทความเรื่อง “On the Notion of Reality as Changing, ” The Writings of William James, pp. 302-305.

อธิบายในเรื่องจิตของมนุษย์ซึ่งเกิดขึ้นเชื่อมต่อกันเหมือนกับกระแส (Flux) ประสบการณ์แห่งจิตหนึ่งผ่านเข้าสู่อีกประสบการณ์แห่งจิตหนึ่งโดยต่อเนื่องและเชื่อมแทรกกัน^{๑๓}

สำหรับ "โอกาสนิยม" ในปรัชญาของเพียสมิทตระว่า ความบังเอิญคือความแท้จริงปรนัยที่ดำเนินการอยู่ภายในจักรวาล เพียสมิทคิดว่า นิยตินิยมสากล (Universal Determinism) เป็นเพียงข้อสมมติของวิทยาศาสตร์ ซึ่งใช้หลักฐานที่ได้จากการประจักษ์ซึ่งไม่จำเป็นต้องมีความแน่นอนเสมอไป ในทางวิทยาศาสตร์นั้นยังมีการสังเกตอย่างละเอียดถี่ถ้วนมากเท่าใด การหันเหออกจากกฎวิทยาศาสตร์ยิ่งมีมากขึ้นเท่านั้น เขาเชื่อว่าการที่จะยอมรับในความหลายหลากของจักรวาล จะต้องยอมรับในความหลายหลากของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นด้วยความบังเอิญเสียก่อน และไม่มีข้อเสนอดูที่ยืนยันได้ว่าความบังเอิญไม่มีอยู่^{๑๔}

ผู้วิจัยเห็นว่าเจมส์นำเอาความคิดเรื่องความบังเอิญของเพียสมาใช้แก้ปัญหาความขัดแย้งระหว่างนิยตินิยมกับเจตน์จำนงเสรี เจมส์อธิบายถึงความบังเอิญเพื่อปฏิเสธเรื่องความจำเป็น เจมส์กล่าวว่า โอกาสนิยมคือลัทธิที่เชื่อว่าสิ่งใหม่ที่ปรากฏขึ้นท่ามกลางสิ่งต่างๆ นั้นเป็นจริงเมื่อมีสิ่งใหม่เกิดขึ้นอาจมองเห็นได้สองแง่ คือ ในแง่ที่ผู้มองอยู่ภายนอกสาเหตุของการเกิด สิ่งใหม่ปรากฏขึ้นเพราะความบังเอิญ และสำหรับผู้ที่อยู่ในสาเหตุ สิ่งใหม่เป็นการแสดงออกถึง "กิจกรรมสร้างสรรค์เสรี" ดังนั้น คำว่า "ความบังเอิญ" จะมีความหมายไม่ต่างไปจากคำว่า "อิสรภาพ" แต่เจมส์ต้องการที่จะใช้คำแรกและละทิ้งคำหลังไป ด้วยเหตุที่อาจทำให้เกิดความสับสน เนื่องจากลัทธินิยตินิยมอย่างอ่อน (Soft-Determinism) ได้นำคำว่า "อิสรภาพ" ไปใช้โดยกล่าวว่า การเป็นทาสผู้จงรักภักดีต่อเทพเจ้าสูงสุดนั้นคือการมีอิสรภาพอย่างแท้จริง โชคชะตาและความจำเป็นที่แท้แล้วก็คือการมีอิสรภาพนั่นเอง เพราะฉะนั้นเจมส์จึงใช้คำแรกตลอดมา

๓.๒ แนวความคิดหลัก ๆ เรื่องจิตของวิลเลียมเจมส์

ในหนังสือเรื่อง "ระเบียบแห่งจิตวิทยา" (The principles of Psychology) ซึ่งเขียนโดยวิลเลียม เจมส์นั้นนอกจากประเด็นเรื่องการเมืองจิตในแง่เป็นต้นเหตุของการแสดงออก หรือ

^{๑๓} Dagobert D. Runes, Dictionary of Philosophy (New York : Littlefield, Adams & Co., 1976), p. 309.

^{๑๔} Steven M. Cahn, "Chance," The Encyclopedia of Philosophy Vol. 2, edited by Paul Edwards (New York : The Macmillan Company & The Free Press, 1967), pp. 73-74.

ตัวกระตุ้นให้เกิดพฤติกรรมแล้ว เจมส์ยังกล่าวถึงลักษณะหรือธรรมชาติของจิตหรือความคิดไว้ในหัวข้อ “กระแสแห่งความคิด” อีกด้วย ดังจะกล่าวต่อไปเป็นลำดับๆ

๓.๒.๑ ลักษณะและประเภทของจิต

ในทัศนะของเจมส์ลักษณะต่างๆ ของจิตหรือความคิดมี ๕ ประการ ซึ่งเจมส์บอกให้เราสังเกตตอนที่ความคิดกำลังดำเนินไป หรือกำลังทำงานอยู่ ซึ่งเผยให้เห็นถึงลักษณะสำคัญของจิต ๕ ประการในกระบวนการของความคิดที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ดังต่อไปนี้

- ๑.ความคิดมีลักษณะเป็นของเฉพาะส่วนบุคคล
- ๒.ภายในความตระหนักรู้ส่วนบุคคลนั้น ความคิดมักจะมีการเปลี่ยนแปลงอย่างเป็นนิจสิน
- ๓.ภายในความตระหนักรู้ส่วนบุคคลนั้น ความคิดมีลักษณะต่อเนื่องตามการสร้างเหตุผล
- ๔.ความคิดมักจะปรากฏขึ้นมาเพื่อจัดการกับวัตถุต่างๆ อย่างเป็นอิสระในตัวเอง
- ๕.ความคิดมีลักษณะสนใจในส่วนต่างๆ ของวัตถุในการรวมตัวหรือแยกตัวออกจากวัตถุอื่น และไม่ว่าจะยอมรับหรือว่าปฏิเสธ หรือเลือกที่จะอยู่เฉยๆ ความคิดก็ยังคงทำงานอยู่ตลอดชั่วระยะเวลาใดเวลาหนึ่ง^{๑๕}

๑. ความคิดมีลักษณะเป็นของเฉพาะส่วนบุคคล

เจมส์กล่าวว่า *ทุกความคิดคือส่วนหนึ่งของความตระหนักรู้ส่วนบุคคล* “เจมส์ได้ยกอุทาหรณ์ประกอบว่า ในแต่ละวัน ความคิดของมนุษย์คนหนึ่งมีจำนวนมากมายมหาศาล คิดเรื่องนี้ คิดเรื่องโน้นอยู่ตลอดเวลา ไม่มีการหยุดนิ่ง เช่นเดียวกับความคิดของเรา ย่อมเกิดขึ้นตั้งอยู่และดับ

^{๑๕}1) Every Thought tends to be part of personal consciousness

2) Within each personal consciousness thought is always changing.

3) Within each personal consciousness though is sensibly continuous.

4) It always appears to deal with objects independent of itself.

5) It is interested in is some parts of these objects to he exclusion of others, and welcomes or reflects -chooses from among them, in a word – all the while.

ไปสืบทอดกันเป็นวัฏจักร และไม่ว่าจะคิดถึงเรื่องอะไร จะมีวัตถุที่รองรับการคิดของจิตมากแค่ไหน สิ่งหนึ่งที่สังเกตได้คือ ทุกๆ ครั้งที่มนุษย์มีการคิดถึงวัตถุทุกอย่าง ก็เป็นการยืนยันถึงความคิดว่าเป็นคอนเซ็ปต์ของบุคคลนั้น ไม่มีใครมาคิดแทนหรือตัดสินแทน ตลอดจนเป็นเจ้าของความคิดนั้น แทนบุคคลที่คิดได้“ ความคิดที่ออกมาเป็นการยืนยันถึงความมีอยู่แห่งบุคคลซึ่งเป็นเจ้าของความคิดนั้น ๆ ได้อย่างดีทีเดียว

๒. ความคิดมีลักษณะเปลี่ยนแปลงอย่างเป็นนิจสิน

เจมส์หมายความว่า แท้จริงแล้วไม่มีใครที่มีภาวะจิตอยู่ในระยะระหว่างเวลาใดเวลาหนึ่งอย่างถาวรแม้ว่าบางคนจะรู้สึกอย่างนั้น แต่ยากที่จะเป็นความจริงได้ การเปลี่ยนแปลงที่มีอยู่ โดยเฉพาะในทัศนคติของเจมส์ ก็คือการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในช่วงระยะห่างของเวลาอย่างสมเหตุสมผล ซึ่งในแง่ความเปลี่ยนแปลงของจิตหรือความคิดของเจมส์ ก็คล้ายคลึงกับเรื่องจิตในพุทธปรัชญา ซึ่งนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาอย่างท่านพุทธทาสภิกขุได้กล่าวว่า การทำงานของจิตก็เหมือนกับแสงไฟฟ้า ที่เรามองเห็นอยู่ตลอดเวลา แต่แท้จริงแล้วกระแสไฟฟ้าวิ่งวนอยู่เป็นรอบๆ ตลอดเวลา จิตก็เช่นเดียวกัน มันเกิดขึ้นติดต่อกันไปจนเราไม่รู้สึกรู้หาอะไร และจิตจะรับอารมณ์อยู่ทุกขณะ จิตจึงเป็นกระแสที่ต่อเนื่องกันไป^{๑๖}

ความรู้สึกลึกลับต่างๆ อย่างตบสนองหรือสอดคล้องกับการปฏิบัติทางสมอง สำหรับความรู้สึกลึกลับที่เป็นเหมือนกันที่เกิดขึ้นๆ นั้น จะปรากฏเป็นครั้งที่สองในสมองที่ไม่ได้มีไม่ได้มีการแก้ไขเปลี่ยนแปลง เนื่องจากว่าการเปลี่ยนแปลงทางสมองทุกๆ ครั้ง ต้องสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงในปริมาณที่เท่ากันในการรู้สึกของมนุษย์ซึ่งสมองสั่งการอยู่^{๑๗}

เจมส์กล่าวต่อไปว่า “สิ่งต่างๆ ทั้งหมดนี้จะเป็นความจริงหากว่าเมื่อความรู้สึกสัมผัสมาสู่เราอย่างเดียวโดยไม่ได้เชื่อมโยงสิ่งต่างๆ เข้ามาด้วย แต่ในทางปฏิบัตินั้นไม่สามารถเป็นจริงได้ทุกสิ่งทุกอย่างที่เข้ามาสู่ประสาทสัมผัสของมนุษย์มักจะเป็นกระแส และเชื่อมโยงหลายสิ่งหลายอย่างเข้ามาด้วย เหมือนอย่างนักปรัชญาที่ชื่อว่า เฮราคลิตุส ที่กล่าวว่าเราไม่สามารถที่จะก้าวลงสู่แม่น้ำสายเดียวได้ถึงสองครั้ง”^{๑๘}

^{๑๖} พุทธทาสภิกขุ, **ปฏิจจนูปบาทคืออะไร**, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมมูขุ, ๒๕๒๘), หน้า ๘.

^{๑๗} William James, **The Principle of psychology**, p.233.

^{๑๘} โยสไตน์ กอร์เดอร์, **โลกของไซไฟ**, แปลโดย สายพิณ ศุพุทธมงคล, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์คปไฟ, ๒๕๔๕), หน้า ๓๗.

เหตุผลที่บอกว่า “เราไม่สามารถก้าวลงสู่แม่น้ำสายเดียวได้ถึงสองครั้ง” ก็เพราะว่าทุกสิ่งทุกอย่างเลื่อนไหล เปลี่ยนแปลงและเคลื่อนไหวตลอดเวลา ไม่มีอะไรหยุดนิ่งอยู่กับที่ เพราะเมื่อเราเดินลงไปแม่น้ำนั้นเป็นครั้งที่สอง ทั้งตัวเราและแม่น้ำก็ได้เปลี่ยนไปจากเดิมแล้ว ไม่ใช่สายน้ำเก่าอีกต่อไป^{๑๙}

แจมส์ยกตัวอย่างอีกว่า ในขณะที่เราคิด สมอของเราจะมีการเปลี่ยนแปลง และก็เหมือนกับการเปลี่ยนแปลงอย่างสมดุลจากภายในทั้งหมดกับการเปลี่ยนแปลงทุกจังหวะของการเกิดขึ้น ลักษณะที่แม่นยำแน่นอนของการเปลี่ยนแปลงในช่วงเวลาที่กำหนดไว้คือผลิตภัณฑ์แห่งปัจจัยต่างๆ ทั้งหลาย เช่นสภาวะแห่งโภชนาการที่เกิดขึ้นโดยบังเอิญหรือปริมาณเลือดอาจจัดอยู่ในประเภทนี้ด้วย มันเป็นอิทธิพลอย่างหนึ่งของวัตถุนอกต่ออวัยวะรับสัมผัสของมนุษย์ระหว่างช่วงเวลาหนึ่ง ดังนั้นมันย่อมพิเศษมากๆ ในการที่อวัยวะจะตกอยู่ในช่วงเวลานั้นโดยได้รับผลกระทบจากทุกสิ่งที่มีมันผ่านเข้ามา

สภาวะของสมอหลายๆ สภาวะได้ถูกกำหนดลงไปโดยลักษณะของความต่อเนื่องของอดีตทั้งหมด การเปลี่ยนแปลงส่วนใดก็ตามที่เกิดขึ้น ทำให้สภาวะของสมอก็ต้องแตกต่างออกไป สภาวะของสมอแต่ละสภาวะเป็นการบันทึกและเป็นเหมือนสายตาของผู้รู้ ซึ่งสามารถอ่านและบันทึกเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ทั้งหมดของแต่ละบุคคลได้ มันเป็นไปได้เลยที่ว่าสภาวะของสมอทั้งหมดใดๆ ก็ตามควรเกิดขึ้นซ้ำอย่างเหมือนๆ กัน บางสิ่งบางอย่างที่เหมือนมันอาจเกิดขึ้นได้ซ้ำ^{๒๐}

๓. ความคิดมีลักษณะต่อเนื่องทางประสบการณ์

แจมส์ให้คำนิยามคำว่า “ต่อเนื่อง” ว่าเป็นสิ่งที่ไม่มีการฝ่าฝืน แยก แบ่งแยก การฝ่าฝืนจากจิตใดจิตหนึ่งไปสู่อีกจิตหนึ่ง บางทีการฝ่าฝืนดังกล่าวอาจเป็นการละเมิดอย่างสูงที่สุดหรือเป็นการก้าวล้ำอย่างมากที่สุดในธรรมชาติที่มี การก้าวล้ำเพียงอย่างเดียวที่สามารถรับรู้ได้ว่าเกิดขึ้นอยู่ภายในขอบเขตจำกัดแห่งความคิดใดความคิดหนึ่งก็ได้แก่ การขัดจังหวะ ช่องว่างของเวลาระหว่างที่ความตระหนักรู้มาอยู่รวมกันเพื่อปรากฏตัวขึ้นอีกครั้งในระยะเวลาต่อมา หรือมันอาจแตกออกในด้านคุณภาพ รายละเอียด หรือเนื้อหาของความคิดอย่างฉับพลันถึงขนาดที่ส่วนที่

^{๑๙}โยสไตน์ กอร์เตอร์, *โลกของไซไฟ*, แปลโดย สายพิณ ศุภุทธมงคล, หน้า ๓๖.

^{๒๐}Ibid., p. 234.

ตามมาไม่มีส่วนเกี่ยวเนื่อง ไม่ว่าจะด้วยสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่มีมาก่อนหน้าหรือไม่ก็ตาม สมมติฐานที่อยู่ภายในความตระหนักรู้ส่วนบุคคลที่เป็นความรู้สึกต่อเนื่อง ซึ่งหมายความว่าถึงสิ่งสองสิ่ง ได้แก่^{๒๑}

๑. สิ่งที่มีช่องว่างของเวลา แต่ความตระหนักรู้หลังมันก็รู้สึกราวกับว่ามันเป็นส่วนหนึ่งของความตระหนักรู้ที่มีอยู่ก่อนหน้านั้น

๒. การเปลี่ยนแปลงจากชั่วระยะเวลาหนึ่งไปสู่อีกชั่วระยะเวลาหนึ่งในด้านคุณภาพของความตระหนักรู้ไม่เคยเกิดขึ้นอย่างฉับพลันอย่างแน่นอน ต้องอาศัยเวลาและการมีประสบการณ์เข้าร่วมในการเปลี่ยนแปลงด้วย

ความตระหนักรู้ไม่ได้ปรากฏโดยตัวมันเองโดยการแบ่งย่อยเป็นส่วนต่างๆ ออกจากกัน เจมส์ยกตัวอย่างเหมือนอย่างคำว่า “ห่วงโซ่” หรือ “รถไฟ” ไม่ได้อธิบายได้อย่างเหมาะสมถึงการปรากฏขึ้นอย่างเป็นรูปธรรมโดยตัวมันเองของความตระหนักรู้เลย มันไม่มีการเชื่อมต่อกันแต่อย่างใดเลย “แม่น้ำ” หรือ “ลำธาร” ต่างหากที่เป็นอุปมาอุปไมยซึ่งสามารถอธิบายเรื่องของความตระหนักรู้ได้อย่างเป็นธรรมชาติ

เจมส์ได้ยกตัวอย่างอีกว่าเมื่ออาการของโรคประสาทเปลี่ยนแปลงไป การเปลี่ยนแปลงทางจิตทั้งหมดก็เปลี่ยนไปเช่นกัน แต่ทว่าเมื่อการเปลี่ยนแปลงของอาการโรคประสาทไม่เคยขาดตอนกันเสียเลย ดังนั้นก็ต้องเป็นไปตามร่มเงาแห่งจิตวิเคราะห์ที่มีสืบต่อมาอย่างช้าๆ ไปสู่กันและกัน ถึงแม้ว่าอัตราของการเปลี่ยนแปลงอาจเร็วกว่าในขณะใดขณะหนึ่ง ณ เวลาถัดๆ ไปก็ตาม

เมื่อเราลองพิจารณาดูที่สมองอีกครั้ง เราก็เชื่อได้ว่าสมองเป็นอวัยวะที่มีความสมดุลง่ายใน ซึ่งมักจะอยู่ในสภาพของการเปลี่ยนแปลง ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงที่กระทบถึงกันทุกส่วน เพราะเป็นอวัยวะที่มีผลต่อการสั่งการ จังหวะของการเปลี่ยนแปลงเป็นไปอย่างรวดเร็ว หากมีการกระทบกระทั่งในสถานที่ใดสถานที่หนึ่งมากกว่าอีกสถานที่หนึ่ง^{๒๒}

เจมส์กล่าวว่าแนวความคิดของเราเกี่ยวกับระบบทางวิทยาศาสตร์หรือทางปรัชญาเป็นอย่างไร นักคิดที่ยิ่งใหญ่มักมองเห็นแผนการเป็นเชิงเตือนให้รู้ล่วงหน้าก่อน หากว่าความสัมพันธ์ระหว่างคำต่างๆ ซึ่งแทบจะเป็นภาพทางคำพูดเท่านั้น ได้เข้าสู่จิตใจของเราอย่าง

^{๒๑}1. That even where there is a time-gap the consciousness after it feels as if it belonged together with the consciousness before it, as another part of the same self.

2. That the changes from one moment to another in the quality of the consciousness are never absolutely abrupt.

^{๒๒}William James, Ibid., p. 246.

รวดเร็ว นั้นเป็นกระบวนการทั้งหมด เราทั้งหมดมีความตระหนักรู้อย่างถาวรนี้เกี่ยวกับการผูกมัด
ของความคิดที่กำลังดำเนินไปอยู่นี้ มันเป็นความรู้สึกที่เหมือนกับสิ่งอื่นๆ ซึ่งเป็นความรู้สึกว่า
ความคิดใดที่จะเกิดขึ้นในเวลาต่อไป ก่อนที่มันได้เกิดขึ้นไปแล้ว การมองในลักษณะนี้ถึงความ
ตระหนักรู้จะแตกต่างกันออกไปอย่างมากในระดับหนึ่ง ซึ่งส่วนใหญ่แล้วจะขึ้นอยู่กับระดับความล้ำ
ทางจิตหรือความสดชื่นของจิต เมื่อเราสดชื่นมากๆ จิตใจของเราก็มีสามารถแผ่ไปอย่างกว้างขวาง
เหมือนขอบฟ้ากว้าง^{๒๓}

เจมส์ใช้คำว่า “การแพร่กระจาย” เพื่อพยายามจะกำหนดลงไปถึงอิทธิพลของ
กระบวนการทางสมองที่หยุดลงชั่วคราว เมื่อมนุษย์ได้รับประสบการณ์ใหม่ๆ ต่อเนื่องตลอดเวลา
เมื่อประสบการณ์นั้นได้ทำให้สมองและจิตเกิดความตระหนักรู้ในความสัมพันธ์ของวัตถุและสิ่ง
ต่างๆ แม้จะได้รับรู้อย่างคลุมเครือก็ตาม แต่การทำงานของสมองและจิตต่างก็ต้องดำเนินต่อไป

๔. ความคิดของมนุษย์มีอิสระจัดการกับทุกสิ่งในตัวเอง หรือมีหน้าที่รู้^{๒๔}

สำหรับลัทธิว่าด้วยความจริงแบบประสบการณ์นิยมแล้ว จิตและสิ่งที่รองรับการคิด
ของจิตเป็นสิ่งเดียวกัน วัตถุก็ได้แก่ สิ่งที่ผ่านมาทางความคิด แล้วเราก็เป็นอิสระจากสิ่งแวดล้อม
ทุกอย่างที่อยู่รอบตัวเรา ไม่มีสิ่งใดจะกีดกันการคิดหรือจัดการกับปัญหาทุกอย่างในชีวิตได้ เพราะ
หน้าที่ของจิตแต่ละบุคคลล้วนมีหน้าที่รู้และจัดการกับสิ่งเฉพาะหน้าอยู่แล้ว

ผู้วิจัยขอยกตัวอย่างว่า ในอดีตมีหลักปรัชญามากมาย เช่นนักปรัชญาในกลุ่ม
ประจักษ์นิยมบางคนก็มักจะกล่าวถึงสภาพแวดล้อมว่า เป็นตัวกำหนดพฤติกรรมและการเลือกที่
จะกระทำของมนุษย์ เช่น เด็กที่เกิดในสิ่งแวดล้อมที่เลวร้าย พ่อแม่ชอบทะเลาะกัน ช้ำยังมีนิสัยลัก
เล็กขโมยน้อย เด็กที่เกิดมาก็มักจะเป็นคนที่มีจิตใจก้าวร้าว และชอบลักเล็กขโมยน้อยด้วย

แต่ในทัศนะของเจมส์แล้วครอบครัวที่เลวร้ายที่ล้อมรอบตัวเขา สิ่งแวดล้อมที่ไม่ดี
ไม่สามารถจะจำกัดสิทธิเสรีภาพของเขาได้ หากเราจะกระทำดี ก็ไม่เกี่ยวกับสภาพแวดล้อมเลย
สิ่งแวดล้อมไม่มีอิทธิพลเหนือจิตที่มีอิสระจัดการทุกสิ่งด้วยตัวของตัวเองได้ ในกรณีตัวอย่างข้างต้น

^{๒๓}Ibid., p. 247.

^{๒๔}Ibid; p. 271.

“Human thought appears to deal with objects independent of itself ; that it is cognitive, or possesses the function of knowing.

เด็กที่เกิดในครอบครัวแล้ว และเกิดในสิ่งแวดล้อมที่ไม่เอื้ออำนวยให้เป็นคนดี เขาก็อาจจะเป็นคนดีได้ ด้วยจิตสำนึกของเขา ด้วยจิตใจของเขาเอง

๕. ความคิดมีลักษณะสนใจในส่วนใดส่วนหนึ่งของวัตถุไม่ว่าจะยอมรับหรือปฏิเสธ หรืออยู่เฉย ๆ จิตก็ยังคงคำนึงถึงอยู่

ปรากฏการณ์แห่งความเอาใจใส่ที่เลือกไว้และเจตนาที่จะกระทำของจิตมนุษย์ ก็จะเป็นตัวอย่างที่เห็นได้อย่างชัดเจนของการเลือกกิจกรรมทำในชีวิตประจำวันของแต่ละบุคคล แต่บรรดามนุษย์ทั้งหมดนี้ มีจำนวนน้อยมากที่ตระหนักถึงความสำคัญของมันว่า ความคิดสามารถเข้าร่วมกันกับปฏิบัติการได้อย่างไม่หยุดหย่อน การเน้นความสำคัญเป็นสิ่งที่ปรากฏอยู่ในการรับรู้ทุกๆ ครั้งที่มนุษย์มี เราพบว่ามันเป็นไปไม่ได้ที่จะกระจายความสนใจของเราไปอย่างไม่มีอคติต่อจำนวนความประทับใจต่างๆ ที่เกิดขึ้นในแต่ละครั้งของความรู้สึก การสืบทอดของจิตอย่างซ้ำๆ ของการกระทบระหว่างจิตและประสบการณ์^{๒๕}

เหมือนกับเจมส์ที่ยกเรื่องอุตสาหกรรมมากล่าวไว้ว่า “อุตสาหกรรมนั้นดำเนินไปเพื่อจัดการกับสิ่งต่างๆ ซึ่งได้กำหนดไว้ในการรับรู้ ความคิดในเชิงความเชื่อเกี่ยวกับการปฏิบัติของคนใดคนหนึ่งขึ้นอยู่กับสิ่งที่เขาประสบกับ แต่สิ่งต่างๆ เหล่านี้จะได้รับการพัฒนาต่อไปในระดับสูง จะต้องได้รับการปฏิบัติด้วยความเอาใจใส่ ความล้มเหลวอาจปรากฏต่อหน้าเขาหลายครั้งด้วยกัน แต่หากเขายืนกรานทุกๆ ที่ล้มเหลว และต้องการจะสังเกตจนกว่าจะพบข้อบกพร่องของมัน ก็ไม่สามารถกล่าวได้ว่าตนได้เข้าถึงประสบการณ์ใหม่ๆ เพราะปราศจากการลองผิดลองถูก เหมือนกับเราทั้งหมดเคยเห็นพวกแมลงวัน หรือตัวมอด และตัวด้วง โดยมันอยู่กันนับพันๆ แต่ไม่ได้ให้ความสำคัญหรือสนใจอะไร ยกเว้นนักกีฏวิทยา ที่พวกเขาเชื่อว่าสิ่งต่างๆ ของด้วงและตัวมอดมีความโดดเด่นและมีสิ่งซึ่งน่าศึกษามากมาย”^{๒๖}

กล่าวในอีกแง่หนึ่ง สิ่งใดสิ่งหนึ่งที่เราพบได้เพียงครั้งเดียวในชีวิต อาจละทิ้งประสบการณ์ที่ไม่อาจลบทิ้งไปได้ในความทรงจำ เหมือนกับถ้าเราปล่อยให้คนที่คนท่องเที่ยวไปในยุโรป คนหนึ่งจะนำภาพอันประทับใจกลับบ้าน เสื้อผ้า สีสน สวนสาธารณะ และทัศนคติรวมทั้งงานด้านสถาปัตยกรรม ด้านภาพ และด้านรูปปั้น สำหรับคนอื่นๆ สิ่งนี้ทั้งหมดดูจะเป็นเพียงสิ่งที่ไม่มีความสำคัญ คนที่สองอาจจะสนใจระยะทางรวมทั้งราคาค่าโดยสาร ประชากร และการจัดระเบียบสังคมรวมทั้งสถิติอื่นๆ ที่เป็นประโยชน์ คนที่สามจะตั้งหน้าตั้งตาอธิบายเกี่ยวกับโรงละคร

^{๒๕} Ibid ., p. 284.

^{๒๖} Op. Cit.

ภักตาคาร และสถานที่สาธารณะ ขณะที่คนที่สี่อาจรู้สึกถึงความครอบคลุมในแนวความคิดที่ตนเองพิจารณาในเชิงทฤษฎี หรือการตีความอย่างยุติธรรม เนื่องจากมีการบอกเล่าถึงข้อมูลน้อยมาก มีเพียงสองสามชื่อเท่านั้นที่อธิบายถึงสถานที่ที่เขาผ่านไป แต่สิ่งจึงได้มีการคัดเลือกไว้ ซึ่งเป็นสิ่งที่มาคู่กับความสนใจส่วนตัวและการมีประสบการณ์ของคนสี่คนนั้น

การให้เหตุผลขึ้นอยู่กับความสามารถของจิตใจและประสบการณ์ของแต่ละบุคคล ในการที่ทำนายและแยกแยะมวลงของปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นเป็นส่วนต่างๆ ในการเลือกมาใช้จากสิ่งที่มีความเฉพาะเจาะจงนี้ ในเหตุจำเป็นที่กำหนดออกมา อาจนำไปสู่ข้อสรุปที่เหมาะสม ปัญหาสองประการอีกประการหนึ่งคือ ได้แก่ข้อสรุปอีกอย่าง แต่ต้องการคัดเลือกเอาอีกส่วนหนึ่งออกมา คนที่เป็นอัจฉริยะก็คือคนที่ยึดติดกับรายการในจุดปัจจุบัน และนำมาซึ่งข้อสรุปประกอบที่เหมาะสม ได้แก่ “เหตุผล” หากว่าความจำเป็นเป็นเรื่องของทางทฤษฎี หมายความว่าหากมันให้แนวทางในการปฏิบัติในปัจจุบันแก่เรา เราก็สามารถเชื่อและปฏิบัติได้ ซึ่งก็เพียงพอในการที่จะแสดงให้เห็นว่าการให้เหตุผลเป็นเพียงอีกรูปแบบหนึ่งของกิจกรรมที่มีการคัดเลือกไว้แล้วของจิตใจและประสบการณ์ของแต่ละบุคคล^{๒๗}

๓.๒.๒ ระดับชั้นของจิต

เจมส์ เชื่อว่า ประสบการณ์ที่เกิดขึ้นกับเรานั้นอยู่ในลักษณะของการไหล (flow) อันกว้างใหญ่ติดต่อกันไปหมดทั้งวัตถุและความสัมพันธ์ โดยในตอนแรกยังไม่ได้มีการตีความประกอบกับจิตของมนุษย์ (mind) มีความกระตือรือร้นในการวิเคราะห์และเลือกสรรประสบการณ์ จิตจึงสร้างมโนภาพขึ้นเพื่อจะให้การดำเนินชีวิตเป็นไปดีขึ้น เพื่อสนองจุดประสงค์ของการกระทำ การสร้างมโนภาพเป็นการที่เราแยกความแตกต่างของประสบการณ์ แต่ไม่ใช่เป็นการทำลายความต่อเนื่องกันของมัน เพราะแม้ว่าประสบการณ์ที่ยังไม่ได้ถูกกำหนดจะได้กลายเป็นประสบการณ์ที่ชัดเจนแล้วก็ตาม โดยเนื้อแท้ประสบการณ์ยังคงเกี่ยวโยงกันอยู่ ไม่ได้แยกออกไปเป็นสองสิ่งที่แตกต่างกัน คือ ผู้รู้ กับสิ่งที่ถูกรู้ แต่จะเกิดความสัมพันธ์ของการรู้ขึ้น ส่วนหนึ่งของประสบการณ์เป็นผู้รู้ และอีกส่วนหนึ่งเป็นสิ่งที่ถูกรู้ ประสบการณ์บริสุทธิ์เกิดขึ้นและพัฒนาไปเป็นประสบการณ์ที่ชัดเจนโดยขบวนการ ๓ ขั้นตอน หรือ ๓ ระดับชั้น คือ

๑. **จิตขั้นผัสสะ (Sensation)** คือการที่เราอยู่ในคุณสมบัติของวัตถุที่อยู่เฉพาะหน้า โดยผ่านทางความรู้สึก หรืออาจเรียกได้ว่าเป็นการคุ้นเคย (Acquaintance) กับวัตถุ เช่น เรา รู้จักดี

^{๒๗}Op. Cit.

แดงเมื่อได้มองเห็น เรารู้ว่าสัมผัสเปรี้ยวเมื่อได้ลองชิมดู รู้ว่าน้ำแข็งมีความเย็นเมื่อได้ยื่นมือไปสัมผัส ความรู้ประเภทนี้ต้องเกิดขึ้นกับตนเองไม่อาจอธิบายให้เข้าใจกันได้ เราสามารถรู้จักธรรมชาติอันเป็นพื้นฐานของโลก คุณสมบัติเชิงเดียว (Simple Quality) ของสสาร และความสัมพันธ์ของสิ่งเหล่านี้โดยการค้นเคยเท่านั้น แต่ในขั้นนี้เรายังไม่อาจรู้ถึงความหมายของความสัมผัสได้ เพราะเนื้อหาของความรู้ในขั้นผัสสะจะไม่ซับซ้อน และเป็นพื้นฐานของความรู้ในระดับที่ซับซ้อนขึ้นไป “ความรู้สึกเป็นมูลราก (Germ)” และจุดเริ่มต้นของความรู้ ส่วนความคิดคือลำดับที่แผ่กิ่งก้านออกไป”^{๒๔}

ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่าเมื่อเราเอ่ยถึงผัสสะ เราหมายถึงคุณลักษณะหรือคุณสมบัติเชิงเดียว หรือหมายถึงความคิดของเราที่ได้ค้นเคยกับคุณสมบัติเชิงเดียวเหล่านั้นโดยที่เรายังไม่รู้ถึงความสัมพันธ์ที่มันมีกับสิ่งอื่นๆ ในแง่นี้จะเห็นว่า เจมส์ไม่ถือว่าคุณสมบัติของวัตถุกับความรู้สึกของเราในคุณสมบัตินั้นเป็นคนละสิ่งกัน สำหรับผัสสะที่บริสุทธิ์จริงๆ จะมีธรรมชาติที่ว่างเปล่า และสามารถรู้จักได้ในตอนเริ่มแรกของชีวิตเท่านั้น เพราะการเกิดขึ้นของผัสสะนั้นมีเพียงกระแสประสาทก็เพียงพอแล้ว แต่เมื่อบุคคลเจริญวัยขึ้น มีความจำที่เป็นคลังเก็บความรู้ที่มารวมกันทำให้ผัสสะแท้ๆ ไม่อาจเกิดขึ้นได้

อีกประการหนึ่งเมื่อผัสสะหรือความรู้สึกเกิดขึ้น มันจะเข้าไปสู่วัตถุภายนอก มีปฏิกริยาต่อวัตถุภายนอก และสะท้อนภาพของวัตถุภายนอก ซึ่งทำให้เราต้องสันนิษฐานถึงการมีอยู่ของมันที่ประทับใจ (Impress) ให้กับเรา แต่เมื่อใดที่มันประทับใจให้กับเรา หรือเมื่อเรารับรู้มัน มันก็จะกลายเป็นสิ่งถูกรู้ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของประสบการณ์ของเราทันที ฉะนั้นเราไม่อาจแยกมันออกไปเป็นคนละสิ่งกับผัสสะของเราได้ และเราต้องเชื่อว่าวัตถุภายนอกมีอยู่จริงด้วยศรัทธาของเราเท่านั้น

๒. จิตขั้นประจักษ์ (Perception) จิตขั้นประจักษ์ คือการที่จิตมีความรู้เกี่ยวกับวัตถุที่ปรากฏเฉพาะหน้าโดยตรงโดยมีผัสสะเป็นส่วนหนึ่งของการประจักษ์เสมอไป อาจกล่าวได้ว่าขณะที่ผัสสะมีบทบาทในการค้นเคยกับข้อเท็จจริง การประจักษ์ก็มีบทบาทในการรู้เกี่ยวกับข้อเท็จจริง สิ่งที่เราค้นเคยด้วยเป็นเพียงสิ่งที่ปรากฏต่อเรา และเรารับมันเข้ามา แต่เมื่อเราค้นเคยกับผัสสะบ่อยครั้ง จิตของเราได้กระทำมากกว่าการได้รับ คือ การคิด พบว่ามันมีความสัมพันธ์กับผัสสะอื่นๆ ทำความเข้าใจสังเกตเพิ่มเติม เปรียบเทียบ และวิเคราะห์ การกระทำนี้ก็คือการประจักษ์ กล่าวได้ว่า การประจักษ์เป็นขบวนการซึ่งจิตได้เพิ่มเติมให้กับผัสสะ โดยการรวมกลุ่ม

^{๒๔} William James ,The Principles of Psychology, Vol.II (U.S.A.: Dover Publications, Inc.,1918) p. 222.

ผัสสะปัจจุบันที่วัตถุหนึ่งประทับให้กับเราเข้ากับกลุ่มผัสสะทั้งหลายที่มันได้ให้กับเรามาก่อนและเรารำลึกขึ้นมา การรวมกันนี้ได้รับการทำให้เข้มข้นขึ้น (Solicified) หรือทำให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน (Integration) กลายเป็นแบบของสิ่งรับรู้หนึ่ง (a percept) นี่คือความหมายของการรู้จักวัตถุที่ตั้งอยู่ในที่เฉพาะหรือในขอบเขตของอวกาศ ตัวอย่างเช่น ปากกา เริ่มแรกเราได้รับกลุ่มของผัสสะ เช่น มีความแข็ง มีความยาว มีสีน้ำเงิน ต่อมาเราได้สังเกตเห็นว่า มันมีความสัมพันธ์แน่นอกกับสิ่งอื่นๆ ที่อยู่ภายนอกตัวมัน และสิ่งเหล่านั้นได้สร้างความหมายอันเป็นลักษณะพิเศษให้กับมัน คือ มันต้องตั้งตรงอยู่ในอวกาศของมือ ต้องสอดหมึกเข้าไป และเขียนลงบนกระดาษ นี่คือการที่เราได้รับรู้ถึงลักษณะและบทบาทของมันมาเป็นสิ่งที่เรารู้ที่มีประโยชน์ต่อจุดมุ่งหมายของเรา เจมส์ไม่ถือว่า สิ่งที่เรารับรู้กับวัตถุเป็นสิ่งเดียวกัน (Image) ของวัตถุที่อยู่ในใจของเรา แต่เขาเห็นว่า สิ่งที่เราอยู่กับวัตถุเป็นสิ่งเดียวกัน ในการประจักษ์เราไม่สามารถแยกออกได้ว่า อะไรเป็นวัตถุ อะไรเรียกว่าจินตภาพ ทั้งสองสิ่งถูกสร้างขึ้นจากสารเดียวกัน คือ สารแห่งประสบการณ์ในส่วนรวม

๓. **จิตขั้นมโนคติ (Conception)** มโนคติ คือ “การกระทำของเราในการให้ความหมายแก่หัวข้อในการสนทนาเพื่อให้มีความแจ่มชัดและแน่นอน และความคิดที่เป็นผลของมโนคติเรียกว่า “มโนภาพ “ (Concept) มโนคติเป็นหน้าที่ของจิตในการให้ความหมายแก่สิ่งเฉพาะโดยแยกส่วนหนึ่งส่วนใดของประสบการณ์ออกจากกระแสของประสบการณ์ทั้งหมด ทั้งนี้เพื่อสะดวกในการทำความเข้าใจและสื่อความหมาย^{๒๙}

ผู้วิจัยเห็นว่ามโนคติที่เรามีนั่นเป็นมโนคติของวัตถุ เหตุการณ์ และคุณสมบัติต่างๆ อันเป็นมโนคติในระดับข้อเท็จจริงธรรมดา และยังมีมโนคติในระดับสูงขึ้นไปซึ่งอยู่ในลักษณะนามธรรมด้วย เราคิดเกี่ยวกับสิ่งเหล่านี้เพื่อที่จะให้ความหมาย การทำเช่นนี้ เป็นการเลือกสิ่งใดสิ่งหนึ่งออกมาจากสิ่งอื่นๆ ซึ่งยังอยู่ในสภาพที่รวมกันอยู่ เจมส์เชื่อว่า มนุษย์มีสมรรถภาพที่จะสร้างมโนภาพทั่วไปของวัตถุทุกประเภท หรือสร้างมโนภาพที่เป็นนามธรรมของคุณสมบัติต่างๆ ได้ เช่น มโนภาพของ “มนุษย์” “สัตว์” “ความขาว” ความร้อน” ฯลฯ มโนภาพที่ว่านี้ไม่ถือว่าเป็นสิ่งสากลและไม่เป็นสิ่งเฉพาะ เพราะเรายังไม่จำกัดลงไปเป็นคุณสมบัติของสิ่งเฉพาะใด

๓.๒.๓ ธรรมชาติและการทำงานของจิต

ในทัศนะของวิลเลียม เจมส์มองธรรมชาติและการทำงานของความคิดหรือจิตเป็นไปแบบสันตติ คือมีการทำงานสืบต่อกัน ไม่ขาดหายไปไหน จิตดวงหนึ่งเกิดขึ้น ในระหว่าง

^{๒๙} Ibid., 461

ความแปรปรวนก่อนที่จะดับก็เกิดจิตดวงหนึ่งมารับช่วงต่อเป็นสายธาร เหมือนกับจิตทางพระพุทธศาสนา เพียงแต่เจมส์มองผ่านกระบวนการทำงานของร่างกาย “หรือประสบการณ์นั่นเอง” เขาเรียกว่า กระแสแห่งจิตสำนึก ผู้วิจัยขอยกตัวอย่างจากแนวคิดเรื่องความสำนึกแห่งจิตดังนี้

๓.๒.๔ แนวคิดเรื่อง “ความสำนึกแห่งจิต”

เจมส์ได้แสดงความคิดเห็นว่า ในกา^{๓๐}รรู้ไม่มีความสำนึกเป็นตัวรู้ ซึ่งแยกออกจากสสารที่ถูกรู้ คำว่าความสำนึก สำหรับเจมส์หมายถึงส่วนหนึ่งของประสบการณ์ ซึ่งมีบทบาทเป็นผู้รู้ความสำนึกไม่ได้บ่งบอกถึงการมีตัวตนผู้กระทำกร สิ่งที่เราสันนิษฐานได้ว่ามีอยู่คือ “เนื้อหาของความสำนึก” เท่านั้น โดยทั่วไปเชื่อกันว่าความสำนึกต้องผูกพันอยู่กับ “ตัวตนส่วนบุคคล” (Personal Ego) ความเชื่อนี้นำไปสู่ความหมายว่า ความสำนึกต้องมีคุณสมบัติของการมีอยู่ที่แตกต่างจากคุณสมบัติของวัตถุโดยสิ้นเชิง เช่นความคิดทางจิตวิทยายอมรับว่า มีความแตกต่างระหว่างความคิดกับวัตถุ ทุกคนสามารถที่จะมีการหยั่งรู้ถึงความสำนึกโดยตรง การมีความสำนึกคือการสำนึกถึงตัวเอง รู้ว่าตัวเองกำลังคิด มีความสุข มีความทุกข์ มีความตั้งใจเป็นต้น หรือกล่าวได้ว่า เป็นการสำนึกในการมีอยู่ของตนเอง

แต่สำหรับเจมส์ ความสำนึกเป็นเพียงความสามารถในการรับรู้รู้สึกเกิดขึ้นโดยที่ส่วนต่างๆ ของประสบการณ์ถูกรายงานให้อีกส่วนหนึ่งของประสบการณ์รู้ การรู้และการถูกรู้เป็นบทบาทสองอย่างของสิ่งเดียวกัน โดยเขากล่าวว่า “คุณลักษณะของ “ผู้รู้” และ “สิ่งที่ถูกรู้” “สิ่งรับรู้” และมโนภาพ “วัตถุ” และ “ความคิด” นั้น เป็นความแตกต่างในทางปฏิบัติที่สำคัญที่สุด แต่เป็นความแตกต่างที่อยู่ในประเภทของการมีบทบาทเท่านั้น”^{๓๐}

เมื่อเจมส์ปฏิเสธว่า เราไม่มีความสำนึกที่เป็นตัวตนหรือรูปธรรมแล้ว อะไรจะเป็นสิ่งเชื่อมโยงประสบการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นติดต่อกันไปเข้าด้วยกันเป็นกลุ่มประสบการณ์ของฉัน ของท่าน หรือของใครก็ตาม เจมส์ไม่ได้มีความคิดรุนแรงเช่นฮิวม์ ที่ว่าไม่มีตัวตนอยู่เลย มีแต่กลุ่ม (Bundle) ของความรู้สึกและความคิดเท่านั้น แต่เจมส์คิดว่า ความคิดแต่ละหน่วยดูจะเป็นของ “ผู้คิด” (Thinker) คนใดคนหนึ่ง หรือเป็นของ “ความสำนึกส่วนบุคคล” (Personal Consciousness) และมันสามารถแยกความคิดที่เป็นตัวเองออกจากความคิดที่ไม่ได้เป็นของตนเอง โดยที่ความคิดที่เป็นของตนเองจะมีความใกล้ชิด (Intimacy) และอบอุ่น (Warmth) ขณะที่ความคิดที่ไม่ได้เป็นของ

^{๓๐} Ibid., p. 186.

ตนเองนั้นว่างเปล่า (Devoid) และเฉยชา (Cold) รู้ได้ด้วยการเข้าใจเองเท่านั้น แต่ “ผู้คิด” หรือ “ความสำนึกส่วนบุคคล” นี้มีความหมายอย่างไร

เจมส์อธิบายโดยเริ่มต้นที่ ความสำนึกหรือความคิดปัจจุบัน (Present Thought) ซึ่งสิ่งนี้เป็น “ความคิด” ผู้ทำการพิจารณา (The Judging “Thought”) “ความคิด” (Thought) นี้ได้รวมเอาข้อเท็จจริงต่างๆ ในอดีตเข้าด้วยกันและรวมเข้ากับตัวมันเอง ข้อเท็จจริงต่างๆ นี้หมายถึงการที่ “ความคิด” ได้ประจักษ์ถึงตัวตนในปัจจุบัน และตัวตนของเมื่อวานนี้หรือตัวตนในอดีตทั้งหลายในขณะเดียวกัน ซึ่งอธิบายได้ดังนี้^{๓๑}

การที่เจมส์กล่าวว่า “ความคิด” ได้ประจักษ์ถึงตัวตนปัจจุบัน มีความหมายว่า “ความคิด” ได้คิดหรือรู้สึกถึงตัวตนปัจจุบันในวิถีของการค้นเคย ตัวตนปัจจุบันคือ สิ่งที่ “ความคิด” ได้รับรู้ แต่คำว่า ตัวตนปัจจุบันนี้ หมายถึงส่วนที่เป็นร่างกายอันเป็นมวลสารทั้งหมดของร่างกาย และส่วนภายในที่เป็น “ใจกลางของร่างกายส่วนที่เป็นจิต” ซึ่งกระทำกิจกรรมในการคิด

ตัวตนในอดีตได้เคยเป็นตัวตนปัจจุบันมาก่อนแล้ว และได้ถูกรับรู้ในแบบของการค้นเคยเช่นเดียวกัน “ความคิด” จะถูกดูดซึม (Assimilate) ตัวตนปัจจุบันและอดีตเข้าด้วยกัน และจะรู้สึกตัวตนแต่ละหน่วยเป็นของกันและกัน

จากหลักการดังกล่าวผู้วิจัยขอสรุปว่า “ความคิด” จะคิดถึงตัวตนในอดีตต่อเนื่องกันตลอดเวลา ตัวตนที่ใกล้กับปัจจุบันที่สุดต่อเนื่องกับเวลาของตัวตนปัจจุบัน ละลายเข้าไปในตัวตนปัจจุบันอย่างช้าๆ และการรวมกันของตัวตนต่างๆ จะเข้มข้น และความคิดจะรู้สึกกว่าปรากฏการณ์ของตัวตนปัจจุบันคล้ายคลึงกับตัวตนที่ผ่านไปแล้ว การรู้สึกถึงความคล้ายคลึงและการต่อเนื่องกันนี้ทำให้เรากล่าวได้ว่า “ฉันคือคนเดียวกับเมื่อวานนี้” หรือทำให้การเป็น “เอกลักษณ์ของบุคคล” (Personal Identity) เข้าใจอย่างไม่มีควมลึกลับ เมื่อใดที่ไม่มีกรู้สึกถึงความคล้ายคลึงและความต่อเนื่อง ความรู้สึกของเอกลักษณ์ของบุคคลจะหายไป ลักษณะนี้เกิดขึ้นในสมัยที่เราเป็นเด็กเล็กๆ ที่ยังไม่อาจจดจำเรื่องราวต่างๆ ได้ เราจะรู้สึกว่าเด็กที่คือตัวเรานั้นเป็นคนแปลกหน้าที่เราไม่เคยรู้จักเลย นั่นเป็นเพราะการเกิดช่องว่างของเวลาอย่างมากในช่วงระยะต้น

“ความคิด” ปัจจุบันนี้เกิดขึ้นต่อเนื่องกันไป “ความคิด” หนึ่งเกิดขึ้นแล้วก็สลายไป มี “ความคิด” ใหม่มาแทนที่โดยที่ความคิดที่เกิดขึ้นใหม่ได้รู้จัก “ความคิด” ที่เกิดก่อน และพบว่า “ความคิด” นั้นมีความใกล้ชิดและอบอุ่น และรวมเอง “ความคิด” ที่เกิดก่อนไว้ “ความคิด” “เกิดใหม่” แต่ละหน่วยจะเป็นที่รองรับล่าสุด หรือเป็นเจ้าของคนสุดท้ายของความคิดทั้งหมด แต่ละ “ความคิด” จึงเกิดขึ้นในฐานะที่เป็นเจ้าของ และสลายไปด้วยการถูกรับรอง พร้อมกับสืบต่อสิ่ง

^{๓๑} Ibid., p. 187.

ที่มันรู้และเข้าใจว่าเป็นตัวตนของมันไปสู่อำนาจที่ก่อให้เกิดใหม่หน่วยต่อมา แต่ละ “ความคิด” จึงเป็นเสมือนตัวแทนของกระแสความสำนึกทั้งหมดที่ผ่านมา

กล่าวได้ว่า “ความคิด” แต่ละหน่วยเป็นศูนย์กลางของการรวม เสมือนกับว่าเป็นขอเกี่ยวซึ่งตัวตนทั้งหลายในอดีตแขวนรวมกันอยู่ ขอเกี่ยวนี้ตั้งอยู่ในปัจจุบัน แต่ไม่ซ้ำขอเกี่ยวก็จะกลายเป็นอดีตพร้อมกับทุกสิ่งที่ยังแขวนอยู่กับมัน และจะมี “ความคิด” ใหม่มารับช่วงหน้าที่เป็นขอเกี่ยวต่อไป “ความคิด” ใหม่รับเอา “ความคิด” เก่าทั้งหลายและวัตถุของความคิดนั้นไว้ ดังนั้นคำถามที่ว่า “ผู้คิด” คือใคร ก็สามารถตอบได้ว่า คือ “ความคิด” ที่ดำเนินไปเรื่อยๆ (The Passing Thought) หรือ “(กระแสของความคิด) (The Stream of Thought) ที่เกิดขึ้นต่อเนื่องกันไปนั่นเอง

ซึ่งเจมส์ได้ยืนยันสถานะของความรู้สึกรู้จักความคิดหรือจิตในฐานะที่เป็นประสบการณ์ของปัจเจกบุคคลว่า “ความรู้สึกรู้จักของฉันกระทำตามความเป็นจริงในโลกที่ฉันเป็นผู้วิเคราะห^{๓๒}

ดังนั้นผู้วิจัยจึงตั้งข้อสังเกตว่า ความคิดของเจมส์เป็นการนำไปสู่การเป็นสันโดษนิยม (Solipsism) หรือไม่ แต่เจมส์ได้คาดคิดถึงปัญหานี้แล้ว เขาได้ให้คำตอบในเรื่องของความเชื่อที่ว่า จิตหลาย ๆ ดวงได้รู้จักสิ่งเดียวกัน เจมส์ตั้งสมมติฐานว่า สิ่งเดียวกันสามารถนับได้ว่าอยู่ในขบวนการต่างๆ จำนวนมากมายในเวลาเดียวกัน หรือประสบการณ์หน่วยหนึ่งจะปรากฏในกระแสของความสำนึกหรือกระแสของจิตสองกระแสหรือมากกว่าโดยไม่เปลี่ยนแปลงไปเป็นสิ่งสองสิ่งได้

๓.๒.๕ การทำงานของจิตหรือ “กิจกรรมของจิต”

เจมส์เสนอความคิดเกี่ยวกับเรื่องการเรียนรู้ของจิตว่า “เป็นไปอย่างกระตือรือร้น (Activity) ไม่ใช่อย่างเฉื่อยชา (Passively) แนวคิดแบบเก่า เชื่อว่า ความรู้เป็นเพียงปฏิกิริยาที่ได้รับจากการประทับของวัตถุภายนอกมาผสมกันเท่านั้น จึงเป็นการละเลยกิจกรรมของจิตในการจัดการประสบการณ์ มีลัทธิเพียงคนเดียวเท่านั้นที่เชื่อว่า จิตมีความสามารถที่จะสร้างและประดิษฐ์ความคิดทั่วไป (General Idea) ของสิ่งต่างๆ โดยแยกจิตภาพต่างๆ ออกจากจิตภาพอื่นๆ ทั้งหมดที่รวมกันอยู่ในจิต แต่ความคิดทั่วไปไม่ใช่ข้อมูลโดยตรง เป็นเพียงการนำเอาจิตภาพมารวมกันหรือเปรียบเทียบกัน ส่วนเบอร์คเลย์และฮิวมส์ปฏิเสธกิจกรรมในการสร้างความคิดทั่วไปของจิต เพราะว่าเราไม่อาจสร้างความคิดทั่วไปของความคิดสากล (Universal) ที่ไม่ใช่เป็นความคิดของสิ่งเฉพาะได้ เช่น เราไม่อาจสร้างความคิดทั่วไปของ “คน” ที่ไม่มีคุณลักษณะต่าง ๆ ได้ เช่น ไม่

^{๓๒} James, William, *The Writings of William James*, Edited by John J, Macdermott , (New York : Random House, 1967), p.142

สูง ไม่เตี้ย ไม่ขาว ไม่ดำ หรือเราไม่อาจสร้างความคิดทั่วไปของคนที่เป็นตัวแทนของคนทุกกรุปร่าง และคุณสมบัติทั้งหมดได้^{๓๓}

ดังนั้นนักปรัชญานิยมส่วนใหญ่ยกเว้นลึกลับเชื่อว่าเราไม่อาจสร้างคุณลักษณะใดๆ โดยแยกออกจากคุณลักษณะทั้งหลายที่รวมกันอยู่ได้ หรือเราไม่เคยมีมโนภาพทั่วไป เรามีแต่เพียงความคิดเชิงซ้อนของวัตถุในทางรูปธรรมเท่านั้น

แต่เจมส์ไม่เชื่อเช่นนั้น เขาเชื่อว่า “ความสามารถของจิตในการสร้างความคิดทั่วไปเป็นสิ่งสำคัญในการสร้างเหตุผลจากประสบการณ์ จิตสามารถสร้างความคิด รู้ความหมายที่มันให้กับความคิด และเข้าใจในความสัมพันธ์ระหว่างความคิด”^{๓๔}

เจมส์คิดว่า แม้ว่าเรามีภาพของวัตถุอันเป็นสิ่งเฉพาะที่เป็นรูปธรรมเสมอ ก็จริง แต่ไม่ได้หมายความว่า ความรู้สึกในความหมายของเราต่อวัตถุจะต้องเป็นไปตามหลักการนี้ เพราะว่า “ความรู้สึกในความหมายของเราเป็นส่วนประกอบของความคิดที่แปลกประหลาดจริงๆ” เมื่อเราใช้คำว่า “คน” ในประโยคต่างกันสองประโยค เราอาจออกเสียง “คน” และมีมโนภาพของ “คน” เช่นกันทั้งสองครั้ง แต่เราหมายถึงสิ่งสองสิ่งที่แตกต่างกันในช่วงขณะที่เราเปล่งคำพูดและนึกภาพ เช่นเมื่อเรากล่าวว่า “มงคลกานต์ช่างเป็นคนที่มีหัตถ์จรรยาจริงๆ” เราารู้ดีว่า เราหมายถึงคนที่ไม่รวมเอาสมปองหรืออำนาจเข้าไว้ด้วย แต่เมื่อเรากล่าวว่า “คนนี่ช่างเป็นสิ่งมหัศจรรย์แท้ ๆ” เราเข้าใจดีว่าเราไม่ได้หมายถึงเพียงมงคลกานต์เท่านั้น ยังหมายถึงสมปอง อำนาจ และคนอื่นๆ ด้วย นี่คือการเพิ่มที่เพิ่มเติมขึ้นมา “เมื่อเรากล่าวถึงวัตถุเฉพาะ ความรู้สึกในความหมายของเราไม่ได้หยุดเฉพาะสิ่งนั้น เราสามารถรู้ความหมายเพิ่มเติมขึ้นมาได้ ดังนั้นเราสามารถสร้างเหตุผลจากวัตถุเฉพาะโดยการรวมมันไว้ภายใต้กฎที่เป็นความคิดทั่วไป และเราใช้ความคิดทั่วไปนี้เป็นเสมือนสะพานที่เชื่อมโยงวัตถุเฉพาะเข้าด้วยกัน ซึ่งเจมส์ถือว่าความคิดทั่วไปนี้เป็นความจริงประเภทหนึ่ง”^{๓๕}

^{๓๓} Frederick copleston, A History of Philosophy, Vol. 5, (London : Burns and Oates Limited, 1968), p. 25.

^{๓๔} Perry, Ralph, Barton, The Thought and Character of William James, Vol. I, (U.S.A. : Little, Brown and Company, 1935), p. 559.

^{๓๕} Willam James, The Principle of Psychology, Vol. I, p. 472.

๓.๒.๖ เกี่ยวกับมโนภาพ หรือจิตภาพ หรือ"ความคิด"

เจมส์เชื่อว่า วัตถุภายนอกกระทำต่อจิต หรืออำนาจในวัตถุทำให้เกิดผัสสะหรือจิตภาพขึ้นในตัวเรา จิตภาพคือการลอกแบบวัตถุ ดังนั้นจิตภาพต้องอ้างถึงสิ่งที่ผ่านมาแล้ว เพราะมันต้องเกิดจากประสบการณ์เท่านั้น แต่ในชั้นของผัสสะเชิงเดี่ยวนั้น แม้ว่าจะมีการประทับจากวัตถุก็จริง แต่เจมส์เชื่อว่า จิตภาพไม่ได้ลอกแบบวัตถุ หรือความเป็นจริง เจมส์ใช้คำว่ามันเห็นพ้องกับความ เป็นจริง เจมส์จึงให้ความหมายจิตภาพในแง่ของ "ความคิด" มากกว่า และเจมส์ยังขยายคำนี้ออกไปถึงการอ้างถึงความเป็นจริงในอนาคต ซึ่งจะเห็นได้ในความรู้แบบมโนคติที่เราอาจสร้างความคิดขึ้นก่อนก็ได้ มันอาจนำเราไปสู่ความเป็นจริงที่ประจักษ์ได้ และถ้ามันได้นำเราไปสู่ความเป็นจริงได้อย่างแท้จริงแล้ว ก็แสดงว่ามันเห็นพ้องกับความเป็นจริง บทบาทของมันในการให้ความรู้ก็จะสมเหตุสมผลโดยความสัมฤทธิ์ของมัน

ผู้วิจัยเห็นว่าความเชื่อในเรื่องจิตภาพที่เป็นการลอกเลียนแบบความเป็นจริงของเจมส์ เป็นการนำไปสู่ปัญหาทวินิยม คือการแยกประสบการณ์ออกเป็นผู้รู้ กับสิ่งที่ถูกรู้ หรือจิตกับวัตถุ แต่การที่นักปรัชญาอย่างเบอร์คเลย์แก้ปัญหาดังกล่าวด้วยความเชื่อแบบจิตนิยมเชิงอัตนัย (Subjective Idealism) ที่ว่า โดยแท้จริงแล้ว วัตถุมีอยู่ได้ด้วยการรับรู้ของจิตเท่านั้น จิตภาพไม่ใช่เป็นจิตภาพของวัตถุ แต่คือวัตถุนั่นเอง เพราะแก่นแท้ของมันต้องถูกรู้ และแก่นแท้ของจิตคือตัวรูนำไปสู่การยืนยันเฉพาะการมีอยู่ของการประจักษ์และจิตผู้ประจักษ์เท่านั้น เบอร์คเลย์จึงโน้มเอียงที่จะเชื่อว่า ประสบการณ์มีลักษณะในทางจิตเท่านั้น แต่เจมส์เชื่อว่า วัตถุและความคิดเป็นด้านสองด้านของประสบการณ์ที่มีความสำคัญเท่าเทียมกัน ไม่มีอะไรสำคัญมากหรือน้อยไปกว่ากัน

๓.๒.๗ กระแสแห่งความคิด

เจมส์เริ่มการศึกษาความคิดจากภายในตัวตน หนังสือส่วนใหญ่ของเขาเริ่มต้นเนื้อหาด้วยเรื่องเกี่ยวกับความรู้สึกสัมผัส เหมือนว่าเป็นข้อเท็จจริงที่เกี่ยวข้องกับจิตในรูปแบบที่ง่ายที่สุด และตามมาด้วยการสร้างข้อเท็จจริงขึ้นมาเองเป็นขั้นๆ ที่สูงขึ้นไปอันมีพื้นฐานจากข้อเท็จจริงเดิม แต่การทำเช่นนี้ถือว่าการละเลยต่อวิธีการตรวจสอบจากประสบการณ์หรือการทดลองจริง ไม่มีใครที่สามารถมีความรู้สึกสัมผัสอย่างง่ายได้โดยการที่ให้ตัวความรู้สึกสัมผัสนั้นเกิดขึ้นมาเอง นับแต่วันที่เราถือกำเนิดขึ้นมา ความตระหนักรู้ก็ประกอบไปด้วยความซับซ้อนอย่างมากมายของวัตถุและความสัมพันธ์ต่างๆ และสิ่งที่เราเรียกว่าเป็นความรู้สึกสัมผัสอย่างง่ายนั้นก็

คือผลลัพธ์ที่ได้จากการเพ่งเล็งความสนใจอย่างมีการใช้ความคิดไตร่ตรองแยกผิดแยกถูก สิ่งเดียวที่จิตวิทยาสมควรที่จะตั้งสมมติฐานในตอนเริ่มต้นก็คือข้อเท็จจริงเกี่ยวกับการคิดเกี่ยวกับตนเอง

เจมส์กล่าวว่า “ข้อเท็จจริงประการแรกสำหรับเรา ในฐานะนักจิตวิทยา ก็คือการคิดในลักษณะการดำเนินต่อไปเป็นกระแส เจมส์ใช้คำว่าความคิด เพื่อแสดงถึงรูปแบบทุกอย่างของความตระหนักรู้อย่างไม่แยกแยะแต่อย่างใด หากว่าเราสามารถกล่าวเป็นภาษาอังกฤษได้ว่า “มันคิดว่า” อย่างที่เรากล่าว “มันฝนตก” หรือ “มันลมพัด” เราก็ควรพึงกล่าวถึงข้อเท็จจริงที่เรียบง่ายที่สุดและด้วยสมมติฐานเป็นอย่างน้อยที่สุด เมื่อเราไม่สามารถทำเช่นนั้นได้ เราก็แค่กล่าวไปว่า “ความคิดดำเนินไป”^{๓๖}

๓.๒.๘ ความสัมพันธ์ระหว่างจิตกับหลักปฏิบัตินิยมของวิลเลียม เจมส์อันเป็นเครื่องมือนำมนุษย์ไปสู่จุดหมายปลายทางคือความสุข

วิลเลียม เจมส์ เป็นนักจิตนิยมแบบประสบการณ์ ในฐานะที่เขาเป็นนักจิตวิทยาด้วย เขาศึกษาประสบการณ์ หรือสิ่งที่เราเรียกได้อย่างเหมาะสมว่า “กระแสแห่งจิตสำนึก” (The Stream Of Consciousness) เมื่อเจมส์พิจารณาถึงเรื่องสิ่งที่เรารู้จักอย่างแท้จริงนั่นคืออะไร เขาตอบว่า เรารู้จักประสบการณ์ เขาไม่ได้บอกว่าเรารู้จักสิ่งที่เป็นสสารวัตถุ ทรรศนะเช่นนี้เรียกว่า จิตนิยมประสบการณ์ (Mentalism หรือ Empirical) เป็นการยืนยันว่าความคิดกับภาวะการณ่นั้นเป็นสิ่งเดียวกัน เหมือนกับทรรศนะของเฮเกล แต่ในรูปแบบที่แตกต่างกัน เฮเกลนั้นเห็นว่า ความคิดกับภาวะการณ่นั้นเป็นสิ่งเดียวกัน แต่วิลเลียม เจมส์ เห็นว่า ความคิดกับภาวะการณ่นั้นเป็นสิ่งเดียวกัน แต่ประกอบด้วยส่วนต่างๆ มากมาย หรือพูดอีกนัยหนึ่งว่าเจมส์นั้น เป็นนักปรัชญาแบบพหุภาวะนิยม (Pluralism)^{๓๗}

สำหรับเจมส์และบุคคลอื่นๆ ที่มีความเห็นร่วมกับเขานั้น เห็นว่าส่วนที่เป็นองค์ประกอบนั้นมีความสำคัญยิ่งกว่าส่วนเต็ม (The parts are more important than the whole) เพราะฉะนั้นเจมส์เลยนำความคิดเรื่องจิตแบบประสบการณ์มาสร้างเป็นระบบปรัชญา เรียกว่า “ปฏิบัตินิยม”^{๓๘}

^{๓๖} William James, *The Principle of psychology*, p.225.

^{๓๗} อมร ไสภณวิเศษฐวงศ์, *ปรัชญาเบื้องต้น*, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๙), หน้า ๑๒๐.

^{๓๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๒.

ผู้วิจัยเห็นว่าปรัชญาปฏิบัตินิยมเป็นความคิดที่ค่อนข้างใหม่ในวงการปรัชญาที่จริง แต่ความคิดนี้ก็แพร่หลายไปอย่างรวดเร็ว ทั้งนี้เนื่องจากคำสอนส่วนใหญ่เน้นความเป็นไปได้ในชีวิตปัจจุบันมากกว่าความคิดที่ไกลตัวออกไปจนกลายเป็นความเพ้อฝันหรืออุดมคติซึ่งมีทางเป็นจริงได้น้อยมาก

ปรัชญาปฏิบัตินิยมเสนอคำแนะนำที่ฉลาดสำหรับการดำรงชีวิตประจำวัน สามารถช่วยรักษาทางด้านสุขภาพจิตของคนเราได้เป็นอย่างดี คำแนะนำนี้ใช้ความคิดเรื่องประสบการณ์เป็นพื้นฐาน เราจะพบความจริงข้อหนึ่งคือ เรามีชีวิตอยู่ในกระบวนการของความเปลี่ยนแปลง ในกระบวนการนี้ประสบการณ์เกิดขึ้นและจบลงอยู่ตลอดเวลา ประสบการณ์ในอดีตก็อยู่ในอดีต และมักจะสัมพันธ์กับประสบการณ์ในปัจจุบันก็ต่อเมื่อมันเป็นหนทางที่ก่อให้เกิดผลแก่เราในปัจจุบัน ส่วนประสบการณ์ในอนาคตก็ยังไม่เกิดขึ้น แต่มันจะเจริญเติบโตมาจากประสบการณ์ปัจจุบัน

การประสบผลสำเร็จในสถานการณ์ปัจจุบันที่เราเผชิญอยู่จะเป็นตัวกำหนดประสบการณ์ในอนาคต ดังนั้นการมีชีวิตอยู่อย่างฉลาดคือการใช้ประโยชน์อย่างเต็มที่จากประสบการณ์ปัจจุบัน คนที่ติดอยู่กับอดีต หรือฝันถึงอนาคตมากเกินไป จะสับสนวุ่นวายเกี่ยวกับสิ่งเหล่านั้น และไม่มีทางทำให้ความต้องการปัจจุบันของตนลุล่วงไปได้เลย คำแนะนำเช่นนี้น่าจะทำให้คนเรามีความกระฉ่างแจ่มขึ้นในการดำรงชีวิต

ในแง่การหาความรู้ผู้วิจัยเห็นว่า ลัทธิเหตุผลนิยมใช้วิธีนิรนัยเป็นหลัก ส่วนลัทธิประจักษ์นิยมใช้วิธีอุปนัยเป็นหลัก ปรัชญาปฏิบัตินิยมเห็นว่าการใช้วิธีนิรนัยหรืออุปนัยล้วนๆ ไม่เพียงพอสำหรับการหาความรู้ในปัจจุบัน การใช้วิธีนิรนัยอย่างเดียวมันมีแต่ “แบบของการคิด” (Form) ส่วนอุปนัยนั้นก็ค้ำึงถึงแต่ “ข้อเท็จจริง” มากเกินไป ทั้งสองลัทธินี้ต่างก็สุดโต่งไปคนละทาง การใช้วิธีการแบบทดลองโดยมีประสบการณ์เป็นพื้นฐานเพิ่มเติมด้วยจะทำให้การแสวงหาความรู้สมบูรณ์ขึ้น ซึ่งจากข้อสรุปดังกล่าวของผู้วิจัยนั้น ท่านอาจารย์ประทุม อังกูรโรหิตเคยให้เหตุผลไว้ในทำนองเดียวกันว่า

“เนื่องจากปรัชญาปฏิบัตินิยมสอนให้คนเราใกล้ชิดกับประสบการณ์ ทำให้คนเราไม่จำกัดตัวเองอยู่ในวงแคบ ปฏิบัตินิยมจะช่วยให้เรารู้ตระหนักในวิถีทางของประสบการณ์ การแสวงหาและการควบคุมประสบการณ์ ซึ่งจะนำไปสู่จุดหมายของชีวิตอย่างมีประสิทธิภาพ”^{๓๙} อุดมคติของชีวิตมิใช่สิ่งที่ตั้งขึ้นมาอย่างเลื่อนลอย หากแต่เป็นสิ่งที่สามารถเข้าถึงได้ในสภาวะแห่งความเป็นจริงนี้เอง

^{๓๙} ประทุม อังกูรโรหิต, ปรัชญาปฏิบัตินิยม : รากฐานปรัชญาการศึกษาของจอห์น ดิวอี้, หน้า ๑๕.

ปรัชญาปฏิบัตินิยมมีส่วนช่วยในด้านการศึกษาเป็นอย่างมาก แนวความคิดของ เจมส์มีอิทธิพลต่อระบบปรัชญาจอห์น ดิวอี้ อย่างมากมายโดยก่อให้เกิดความคิดในการปฏิรูป การศึกษาจากระบบเก่าหรือแบบอนุรักษมาเป็นแบบก้าวหน้าที่แท้จริง อย่างน้อยก็ทำให้ความจริง ข้อหนึ่งที่สำคัญคือ การศึกษามีได้เกิดขึ้นแต่ในชั้นเรียน แบบฝึกหัด หรือเฉพาะที่ครูสอนเท่านั้น แต่ มันเป็นการทดลองตลอดเวลาในประสบการณ์ของเรา การมองเห็นวัฏจักรของประสบการณ์คือ การตระหนักรู้ถึงวัฏจักรของการเรียนรู้ตนเอง

โดยรวมแล้ว ผู้วิจัยเห็นว่าปรัชญาจิตนิยมเชิงประสบการณ์ หรือ “ปฏิบัตินิยม” ของ เจมส์นั้นให้คุณค่ากับศักยภาพของมนุษย์มากกว่าในยุคกรีก หรือยุคกลาง เป็นยุคที่เสรีภาพแบ่ง บานอย่างสุดขีด คนแต่ละคนนั่นเองที่ก่อให้เกิดความคิดสร้างสรรค์ เป็นผู้ประกอบกิจกรรม และ นำกิจกรรมไปใช้ปฏิบัติให้เกิดประโยชน์ ซึ่งแนวความคิดแบบอัตวิสัย (Subjective) หรือปัจเจกชน (Individual) นี้ เป็นความคิดที่รับมาจากยุโรปและได้มาพัฒนาในอเมริกาโดยให้อิสระแก่จิตของ ปัจเจกชน แต่ก็ย้ำหน้าที่ในเชิงปฏิบัติมากกว่าด้านทฤษฎีความรู้ การให้ค่าแก่จิตของปัจเจกชนนั้น เป็นเพราะว่าจิตของปัจเจกชนเป็นสิ่งสำคัญในการดัดแปลง ปรับปรุงสิ่งต่างๆ ในสถาบันและ ประเพณีของชุมชนนั้น

จะเห็นว่าลักษณะความเป็นปัจเจกชนของชีวิตคนอเมริกันนั้นถือเอาความสะดวก และคล่องตัวทางปฏิบัติก็จริง แต่ไม่ใช่ลักษณะตัวใครตัวมัน หากแต่ปัจเจกชนทั้งหลายสามารถ พัฒนาความคิด หลักปฏิบัติต่างๆ ได้ในสังคม และสามารถเรียนรู้สิ่งต่างๆ ได้ร่วมกัน ซึ่งใน ทำยที่สุดก็จะกลายเป็นจิตของสังคม (Social Mind)^{๔๐} ซึ่งเป็นตัวกำหนดความเป็นไปของชุมชนนั้น ลักษณะร่วมอย่างนี้ ทำให้สังคมอเมริกันเจริญรุดหน้าไปอย่างมาก ในขณะที่เดียวกันแนวคิดแบบนี้ก็ ถูกใจมนุษย์ในยุคปัจจุบันนี้ ที่อำนาจของศาสนาได้มีอิทธิพลมากต่อการใช้ชีวิตเหมือนสมัยกลาง หากแต่มนุษย์มีสิทธิ์เลือกใช้ชีวิต ตามผลที่เกิดขึ้นจากการกระทำของตนเอง โดยไม่ต้องรอคอยโชค วาสนาเหมือนความเชื่อที่เคยยึดถือกันมาแต่เดิม ความสุขที่เกิดขึ้นก็เกิดจากการปฏิบัติ และการใช้ ชีวิตของตนเอง มิใช่เกิดจากการหยิบบ่อนให้ของบุคคลอื่น

^{๔๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖.

๓.๓ สรุปวิเคราะห์

เมื่อได้ศึกษาเรื่องจิตมาพอสมควร ผู้วิจัยเห็นว่า เจมส์นิยามคำว่า "จิต" เพราะเป็นเพียงประสบการณ์ของมนุษย์ที่มีการเปลี่ยนแปลงและเจริญเติบโตไปเป็นกระบวนการของชีวิต เหมือนกับลูกโซ่ที่ต่อกันเป็นแนวยาว จิตมีหน้าที่รับรู้และคัดเลือกการแสดงออกที่พึงประสงค์ ในทางจิตวิทยานั้น จิตมีลักษณะเป็นเพียงปรากฏการณ์ที่เปลี่ยนแปลง แบบมีจุดมุ่งหมาย และมีความสัมพันธ์กับร่างกายและการเลือกสรรสิ่งที่ตั้งงามให้กับมนุษย์ จิตประกอบด้วยเพนทาการที่เป็นกลุ่มก้อน ซึ่งมีความสัมพันธ์กันในภายนอกโดยกฎการสังสรรค์ และเพนทาการที่เกิดขึ้นก็เป็นเพียงสิ่งที่จิตคัดเลือกออกมาจากกระบวนการ

จิตเป็นสิ่งที่จับใจ (Active) ไม่ใช่แค่การคิดและการรับรู้เฉยๆ แต่ต้องทำหน้าที่คัดเลือกด้วย เจมส์จึงมักเรียกว่าเจตจำนง ก็คือหน้าที่ของจิตนั่นเอง

ประเด็นเรื่องจิตต่อการรับรู้ นั้น เจมส์เห็นว่าการรับรู้มิใช่เป็นการรับรู้สิ่งที่เป็นตัวแทนหรือภาพเหมือน แต่จิตตอบสนองและมีปฏิกิริยาต่อสิ่งที่เป็นความจริงโดยตรง ซึ่งเป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงอยู่ตามธรรมดา และเปลี่ยนแปลงเพราะจิตใจด้วย

ลักษณะของความคิดที่ออกมาจากจิต (การทำงาน)

๑. ความคิดเป็นปัจเจกตั้ง คือเป็นของเฉพาะบุคคล ความคิดมิใช่สิ่งสมบูรณ์เหมือนจิตนิยมอย่างพลาโต หรืออย่างที่ได้การ์ดเข้าใจ เพราะว่าความคิดที่เกิดขึ้นนั้นเพื่อสนองวัตถุประสงค์ของบุคคล มิใช่เพื่อรับใช้พระเจ้าผู้เป็นเจ้าของ แต่เพื่อรักษาจุดมุ่งหมายให้คงอยู่ภายใต้สถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงเหมือนดังที่เฮราคลิตุสเคยพูดไว้

๒. ความคิดนั้นอยู่ในภาวะเลื่อนไหลอยู่ตลอดเวลา เจมส์มักยกตัวอย่างเฮราคลิตุส ที่บอกว่า เราไม่สามารถก้าวลงสู่แม่น้ำสายเดียวได้ถึงสองครั้ง เพราะเมื่อเรายกเท้าขึ้นสายน้ำใหม่จะไหลมาแทนที่สายน้ำเก่าอยู่ตลอดเวลา สายน้ำสายใหม่จึงไม่ใช่สายเดิมอีกต่อไป

๓. ความคิดเป็นสิ่งที่มีความต่อเนื่องไม่ขาดสาย และสามารถรู้สึกได้ทุกขณะ แม้จะดูเหมือนแตกต่างกันโดยเวลา แต่บุคคลรู้สึกได้ว่า ความคิดทั้งหลายอยู่ในตัวตนอันเดียวกัน เพราะว่าถูกคิดถูกรู้สึกด้วยคนๆ คนเดียวกัน

เพราะฉะนั้นจากเหตุผลดังกล่าว ชี้ให้เห็นว่าเจมส์ เข้าใจเรื่องจิตว่ามีสภาพแตกต่างจากพวกนักจิตนิยมที่ยืนยันว่า ในร่างกายมนุษย์มีสิ่งที่เป็นเนื้อสารคงที่ไม่มีเปลี่ยนแปลงอยู่ คือ วิญญาณ (Soul) แต่เจมส์บอกว่า จิตมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา อยู่ในภาวะเลื่อนไหลเหมือนสายน้ำ นอกจากนั้นแล้วเจมส์ไม่เห็นด้วยกับทัศนะของคานท์ที่บอกว่าวิญญาณคือสิ่งที่ทำ

หน้าที่ซึ่งเคราะห์ทำความรู้ให้เป็นไปได้ และอยู่เหนือเวลาตลอดถึงความเปลี่ยนแปลงทั้งปวง เป็นอมตะ ซึ่งเจมส์บอกว่าวิญญาณไม่อยู่ในสภาพศักร์ คือไม่สามารถอยู่นิ่งตลอดเวลาได้ วิญญาณเป็นไปตามกฎของความหมุนเวียนเปลี่ยนไปของโลกและจักรวาล โดยไม่มีข้อยกเว้น

เจมส์ยังค้านทัศนะเพนนาการของเดวิด ฮูมที่เห็นว่า วิญญาณเป็นชื่อเรียกกลุ่มประสบการณ์ทางประสาทสัมผัส ไม่มีลักษณะที่แสดงถึงความสัมพันธ์เชิงสืบต่อ (สันตติ) หรือความมีตัวตนที่ถาวรแต่อย่างใด แต่เจมส์บอกว่าวิญญาณมีความสืบต่อ คือ เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป เพราะจิตดวงเก่าดับไป จิตดวงใหม่ก็เกิดขึ้น รับสืบทอดต่อกันไปเป็นสันตติ เหมือนกับมติพระพุทธศาสนา

ตามทัศนะนี้ ทัศนะเรื่องจิตของวิลเลียม เจมส์ จึงมีลักษณะเป็นเพียงปรากฏการณ์ที่เปลี่ยนแปลง มีจุดมุ่งหมายและมีลักษณะสัมพันธ์กับร่างกายเชิงชีวภาพ และประการสำคัญลักษณะสำคัญที่สุดของความคิดหรือจิตคือ มีการเลือกสรร (Selective) สิ่งที่ได้รับรู้แล้ว และประสาทสัมผัสทั้ง ๕ คือ ตา หู จมูก ลิ้นและร่างกาย จึงเป็นอวัยวะเครื่องมือสำหรับการเลือกสรรคของการรับรู้ การจำและการคิด ทำยที่สุดก็นำไปสู่การปฏิบัติอย่างถูกต้องนั่นเอง

บทที่ ๔

วิเคราะห์อิทธิพลทางปรัชญาเรื่องจิตของวิลเลียม เจมส์ ที่มีต่อปฏิบัตินิยม ปัจจุบันและประเมินค่าปรัชญาเรื่องจิตของเจมส์ตามนัยแห่งพุทธปรัชญา

บทนำ

จิตเป็นเรื่องที่มนุษย์ทุกยุคทุกสมัยให้ความสนใจ และมีผู้อธิบายลักษณะของจิตไว้หลายท่าน แต่ก็ยังไม่มีผู้ใดสามารถที่จะสรุปถึงลักษณะของจิตได้อย่างชัดเจน แม้ในยุคปัจจุบันที่มนุษย์คิดว่าตนเองเป็นผู้ที่รอบรู้ก็ตามก็ไม่สามารถศึกษาถึงปัญหาเกี่ยวกับจิตและความเข้าใจเรื่องจิตของมนุษย์ได้ดีพอ ฉะนั้นจิตจึงยังเป็นเรื่องที่คลุมเครือ อย่างไรก็ตามนักปราชญ์ทุกคนยอมรับว่าจิตเป็นสาเหตุแรกแห่งความรู้ของมนุษย์ชาติ ดังที่พลตรีหลวงวิจิตรวาทการ ได้เขียนถึงเรื่องจิตไว้ในหนังสือลัทธิโยคีและมายาศาสตร์ว่า “จิตที่มีกำลังย่อมเป็นบ่อเกิดแห่งความคิดและศิลปวิทยาทั้งหลาย”^๑ ซึ่งเป็นที่ยอมรับกันในหมู่นักปราชญ์ว่า วิชาการทุกแขนงเกิดขึ้นและพัฒนาด้วยความคิดของมนุษย์ทั้งสิ้น แต่มิใช่ความคิดของมนุษย์ทุกคนที่ทำให้เกิดวิชาการขึ้น เพราะแต่ละคนนั้นมีความคิดที่รอบคอบ มีเหตุผลลึกซึ้ง และความคิดสร้างสรรค์แตกต่างกัน ความแตกต่างทางความคิดนี้เองที่ทำให้มนุษย์บางคนรู้จักพัฒนาความคิดของตนเองอย่างมีระบบกฎเกณฑ์ และถ่ายทอดให้บุคคลอื่นอีกเป็นจำนวนมากได้เรียนรู้ คิดและปฏิบัติตาม

ด้วยเหตุนี้นักปรัชญาในยุคต่างๆ จึงได้พยายามศึกษาและค้นคว้าเพื่อหาคำอธิบายถึงสิ่งที่ทำหน้าที่ คิด รู้ จำ วางแผน ตัดสินใจ ตลอดจนการควบคุมพฤติกรรมการแสดงออกทางร่างกาย ซึ่งทุกคนเห็นพ้องต้องกันว่าสิ่งนี้ คือ จิต และยังเชื่ออีกว่าจิตที่มีคุณภาพนี้เป็นตัวการสำคัญในการพัฒนาศักยภาพของมนุษย์ในด้านต่างๆ^๒

ผู้วิจัยเห็นว่าแนวคิดเรื่องจิตของวิลเลียม เจมส์มีอิทธิพลอย่างกว้างขวางต่อนักปรัชญาในยุคต่อมาในกลุ่มเดียวกันคือ จอห์น ดิวอี้ และนักคิดร่วมสมัยอย่างมากมาย ขณะเดียวกันก็สะท้อนให้เห็นถึงการนำหลักปรัชญาของเจมส์ไปปฏิบัติในสังคมตะวันตก

^๑ วิจิตรวาทการ, พลตรี. **ลัทธิโยคีและมายาศาสตร์**, (กรุงเทพมหานคร : พัฒนาการพิมพ์, ๒๕๐๗), หน้า ๘๒.

^๒ วิโรจน์ นาคชาติ, **ปรัชญาจิต**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๗), หน้า ๒.

โดยเฉพาะสหรัฐอเมริกา แนวคิดของเจมส์แทบเป็นลมหายใจของสังคมธุรกิจแห่งประเทศมหาอำนาจดังกล่าว ขณะเดียวกันคนรุ่นใหม่ที่เกิดมากับสังคมแห่งความเชื่อมั่น และไร้ศาสนา แนวคิดแบบปฏิบัตินิยมก็ช่วยทวีความซับซ้อนและเข้มแข็งเป็นที่พึงให้คนยุคปัจจุบันมากขึ้น จนเกิดการตีความกันไปต่างๆ นานาๆ ในบทนี้จึงจำเป็นต้องกล่าวถึงอิทธิพลเรื่องจิตของเจมส์ที่มีต่อปฏิบัตินิยมในยุคปัจจุบัน และนำมาเปรียบเทียบประเมินค่าตามนัยแห่งพุทธปรัชญา เพื่อให้เห็นความแตกต่างระหว่างสองแนวคิดนี้ชัดเจนขึ้น และเพื่อให้เกิดความรู้ใหม่ต่อไป

๔.๑ วิเคราะห์อิทธิพลทางปรัชญาเรื่องจิตของวิลเลียม เจมส์ที่มีต่อจิตแบบปฏิบัตินิยมในยุคปัจจุบัน

ก่อนที่จะเขียนถึง ความจริงเรื่องจิตของวิลเลียม เจมส์ในฐานะเป็นรากฐานของปฏิบัตินิยมนั้น ผู้วิจัยขอทำความเข้าใจเกี่ยวกับ ปรัชญาจิต (Philosophy of Mind) ก่อน ปัญหาทางปรัชญาในยุคปัจจุบันชุดหนึ่งที่เร่ร่อนและใกล้ชิดกับตัวเราอย่างที่สุดเรื่องหนึ่งคือปัญหาเรื่องจิต เราอยากรู้ว่าจิตคืออะไร ต่างกับวิญญาณหรือไม่ ? แล้วก็ความสำคัญ อัตตา บุคลิกภาพ เหล่านี้เป็นอะไรกันแน่

นอกจากนั้น ยังมีปัญหาเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างจิตกับร่างกาย ปัญหาเก่าแก่เรื่องเจตจำนงเสรีลงเอยกันได้แล้วหรือยัง และที่สุดวิญญาณเป็นสิ่งอมตะจริงหรือไม่ ? ปัญหาดังกล่าวนี้อาจจะมีบางคนคิดว่าควรเป็นเรื่องของจิตวิทยาก็ได้ เพราะพูดถึงเรื่องจิต อันที่จริงการศึกษาเรื่องจิตเป็นเรื่องที่สนใจกันมาก จึงได้มีวิทยาศาสตร์ชั้นแขนงหนึ่งสำหรับค้นคว้าหาข้อเท็จจริงเกี่ยวกับพฤติกรรมของจิตและได้ยึดเอาคำว่า "จิตวิทยา" ไปใช้เรียกชื่อวิชาปรัชญาที่ตั้งปัญหาอันดีมะเลยขอบเขตการค้นคว้าของจิตวิทยาออกไปจึงต้องหาชื่อใหม่ จะเรียกว่าปรัชญาจิตก็ได้

ในศตวรรษ ที่ ๑๘ วิทยาศาสตร์ภาคทดลองและจิตวิทยาแบบหาข้อเท็จจริง ได้มีพื้นฐานแน่นนอนขึ้นมา ทำให้ปรัชญาจิตต้องหันไปพึ่งวิธีการอุปนัยมากขึ้น^๓ จึงมีทฤษฎีสำคัญๆ ว่าด้วยจิตในระหว่างศตวรรษที่ ๑๙ มากมาย หนึ่งในนั้นก็คือ ลัทธิปฏิบัตินิยมนั่นเอง ซึ่งปรัชญาว่าด้วยจิตของวิลเลียม เจมส์ก็มีผลต่อลัทธิปฏิบัตินิยมนั่นเองของเขา

^๓ G.T.W. PATRICK, ปรัชญาเบื้องต้น, แปลโดย ศ.กิริติ บุญเจือ, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๘), หน้า ๑๙๙.

กระบวนการใหม่และสำคัญในการศึกษาเรื่องจิตอีกกระบวนการหนึ่งก็คือ ปฏิบัตินิยม การศึกษาค้นคว้าปัญหาเรื่องจิตของฝ่ายปฏิบัตินิยมหนักไปในทางชีววิทยาและวิวัฒนาการ ยิ่งกว่าขบวนการใหม่ๆ อื่นๆ โดยเริ่มจากตัวสิ่งที่มีชีวิตเลยทีเดียว จะเป็นสัตว์หรือคนก็ได้ที่มีปัญหาทางด้านปฏิบัติให้ต้องหาทางออก อาจจะเป็นเรื่องอาหารหรือเรื่องหนีศัตรูก็ได้ เกิดเป็นสถานการณ์ขึ้นมาเป็นปัญหาให้ต้องจัดการแก้ไข มีสิ่งแวดล้อมที่จะต้องคิดดัดแปลงไปตามความต้องการของสิ่งมีชีวิตนั้นๆ วิธีแก้ปัญหาก็ใช้การทดลอง สิ่งที่ได้มาก็คือประสบการณ์ของชีวิตในการทดลองดัดแปลงสิ่งแวดล้อม ประสบการณ์จะมาถึงขั้นหนึ่งที่มีการไตร่ตรองและคิดคำนวณ อาจจะใช้คำว่าถึงขั้นมีจิตหรือความสำนึก^๔

จากการศึกษางานของวิลเลียม เจมส์มาพอสมควรผู้วิจัยพบว่า เจมส์สนใจพูดเรื่องจิตในลักษณะเนื้อหาและจิตในลักษณะของวิญญาณไม่มากนัก เรื่องจิตสำนึกแบบพุทธก็ไม่ค่อยพูดถึง นอกจากหนังสือเรื่องระเบียบทางจิตวิทยาแล้วไม่ค่อยปรากฏ ณ ที่อื่นเลย เพราะฉะนั้นทฤษฎีว่าด้วยจิตของเจมส์จึงกำหนดให้แน่นอนได้ไม่มากนัก เชื่อว่าเท่าที่กำหนดในหนังสือว่าด้วยระเบียบทางจิตวิทยาของเขา คงจะพอใช้เป็นฐานข้อมูลในการศึกษาเรื่องจิตได้พอสมควร

ผู้วิจัยเห็นว่าในการพัฒนาของสิ่งมีชีวิตคือมนุษย์โดยทั่วไป มีอยู่ขั้นหนึ่งก่อนที่จะมีความคิดไตร่ตรอง ลักษณะเฉพาะของขั้นนี้ก็คือรู้จักชอบหรือไม่ชอบ รู้จักพยายามตะเกียกตะกาย และมีระบบประสาทกำหนดกิจกรรมต่างๆ ตายตัว ในขั้นต่อมาจะมีความขัดแย้งเกิดขึ้นในสถานการณ์หนึ่งๆ สิ่งที่เราขัดแย้งแสดงให้เห็นว่าจะต้องมีการตอบสนองที่ขัดแย้งกันด้วย สิ่งมีชีวิตในระดับนี้จะมีความวุ่นวายใจ กระวนกระวายใจ และลังเลใจ จึงมีความจำเป็นที่จะต้องปรับตัวเสียใหม่ สถานการณ์ใหม่จะต้องได้รับการปรับปรุง การตอบสนองจะต้องปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์ใหม่ มีการทดลองแล้วเลือกวิถีทางที่เหมาะสม ผลที่ติดตามมาจะเป็นตัวกำหนดความประพฤติ ผลลัพธ์ในอนาคตจะกลายเป็นตัวเราพฤติกรรม พฤติกรรมปรับตัวเช่นนี้แหละเรียกได้ว่าการไตร่ตรอง มีความสำนึกและเป็นจิต เพราะฉะนั้น จิตเป็นเครื่องมือเพื่อประโยชน์ในการดำรงชีวิต เพราะเหตุนี้ บางคนถึงเรียกปฏิบัตินิยมทำนองนี้ว่าเป็น อุปกรณ์นิยม (Instrumentalism)

จากการศึกษางานของวิลเลียม เจมส์ ผู้วิจัยเห็นว่าลัทธิปฏิบัตินิยมนั้นเริ่มต้นโดยเน้นพฤติกรรมปรับตัว เราจึงเห็นว่าการศึกษาค้นคว้าเรื่องจิตของวิลเลียม เจมส์ไม่แตกต่างอะไรมากนักกับกระบวนการอื่นๆ ในปัจจุบัน จะมีพิเศษก็อยู่ที่ว่าเน้นเป็นพิเศษในเรื่องการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อมโดยกิจกรรมสร้างสรรค์ของหน่วยชีวิต กิจกรรมชนิดนี้เจมส์ชอบเรียกว่า

^๔ G.T.W. PATRICK, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๘.

ปัญญา (Intelligence) และมักจะพูดถึง “ปัญญาสร้างสรรค์” และ “ปัจเจกชนที่คิดค้นอย่างกล้าหาญเพราะมีจิตที่ใช้สร้างสรรค์ได้” และยังคงกล่าวด้วยว่า “อนาคตถูกกำหนดโดยปัญญาของสิ่งมีชีวิต” เพราะสิ่งมีชีวิตสามารถสร้างความเจริญแห่งอารยธรรมได้ เช่นอาคารบ้านเรือน โบสถ์ วิหาร หรือสิ่งที่ให้คุณค่าทางใจเช่นบทกวี คำผญาต่าง ๆ ที่แสดงถึงภูมิปัญญาของชาวบ้าน

สิ่งที่วิลเลียม เจมส์และนักปรัชญาลัทธิปฏิบัตินิยมให้แก่เราก็คือ ภาพแห่งบุคคลที่ใช้พลังอย่างเสรีในการมานะพยายาม บากบั่นกรุยทางสู่ความสำเร็จ แต่เนื่องจากเจมส์ให้ความสำคัญมากแก่วิวัฒนาการและชีววิทยา อาจมีคำถามว่าเขาถือว่าปัญญามีส่วนเกี่ยวข้องกับวิวัฒนาการส่วนอื่นอย่างไร และปรัชญาจิตของเขานั้นเป็นแบบจักรกลหรือไม่ แต่เมื่อตรวจสอบความคิดเรื่องต่างๆ ของเจมส์รอบด้านแล้ว สามารถจัดเป็นจักรกลได้เลย การเน้นเรื่องประสบการณ์เรื่องบุคคลใช้พลังอย่างเสรี เรื่องปัญญาสร้างสรรค์เหล่านี้ จะฟันแนวจักรกลนิยมไปไม่ได้

เจมส์ปฏิเสธว่าในประสบการณ์หาไม้ธาตุจิตต่างหากไม่ มีแต่เรื่องราวของฟิสิกส์และชีววิทยาเท่านั้น เจมส์ไม่ได้ใช้คำว่าจิตหรือวิญญาณ หรือความสำนึกในความหมายว่าเป็นสารดังที่เข้าใจกันมาแต่โบราณ จึงมีปัญหาคิดว่า ถ้าเช่นนั้นปัญญาสร้างสรรค์ที่เป็นตัวสร้างคุณค่านั้นเป็นอะไรกันแน่ ที่เจมส์ถือว่าเป็นเพียงสิ่งที่เป็นตัวสร้างคุณค่านั้นเป็นอะไรกันแน่ ที่เจมส์ถือว่าเป็นเพียงสิ่งที่ปรากฏขึ้นบนเวทีของโลก เหมือนก้อนเมฆเล็กๆ จับกลุ่มกันในท้องฟ้ายามแจ่มใส เราอยากจะทำมันประกอบขึ้นมาจากอะไร อยากได้หลักฐานยืนยันสถานภาพของมัน”^๕

ประสบการณ์อื่นๆ ที่ไม่มีการไตร่ตรองก็เป็นไปในการทำงานของตัวเองกัน ๖ ดิวอี้ (Dewey) เรียกว่าเป็นประสบการณ์ก่อนไตร่ตรอง อาทิเช่น การยกย่อง การรังเกียจ ความทุกข์ ความพยายาม การฮึดสู้ เป็นต้น ประสบการณ์เหล่านี้มาจากไหนกันและเป็นอะไรกันแน่ เจมส์คงจะหมายความว่าประสบการณ์การไตร่ตรองเช่นนี้ก็คือ ที่เราเรียกว่าดิ้นรนเพื่อการอยู่รอดนั่นเอง กล่าวคือ การผลักดัน การตะเกียกตะกาย การอยากมีชีวิต ความต้องการ ชีวิตมีอยู่ที่ไหน การผลักดันเล็กซึ่งเหล่านี้ก็มีปรากฏอยู่ ปัญญาเป็นเพียงเครื่องมือเพื่อส่งเสริมจุดสนใจเหล่านี้ แต่ปัญหาก็ยังมีอยู่ว่าปัญญาได้เสรีภาพและพลังสร้างสรรค์มาจากไหน ถ้ามองในแง่วิวัฒนาการแบบชีววิทยาแล้วจะมีเสรีภาพและกิจกรรมสร้างสรรค์มาจากไหนได้

อย่างไรก็ดี เจมส์อาจจะแก้ปัญหานี้ได้ จุดที่เราควรสนใจพิจารณาในลัทธินี้ก็คือ การเน้นเรื่องพลังสร้างสรรค์ การปฏิบัติงานและประสิทธิภาพของปัญญา

^๕ G.T.W. PATRICK แต่ง, ศาสตราจารย์กิริติ บุญเจือ, แปล, **ปรัชญาเบื้องต้น**, หน้า ๒๐๙.

^๖ **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๒๑๐.

เจมส์กล่าวว่า“คนเราเป็นตัวการกระทำอย่างแท้จริง และคุณสมบัติเด่นชัดของการกระทำของเราประกอบด้วยการขุดคุ้ยในมโนภาพ การวิเคราะห์ข้อดีที่ไม่มีตัวตน และการเดาในมโนภาพถึงอนาคตที่ไม่มีตัวตน นี่คือข้อความเชื่อแรกๆ ของเหล่าปฏิบัตินิยมขนานแท้ ข้อความเชื่อเช่นนี้นับว่าช่วยให้จิตใจสบาย เพราะชีวิตของเราตลอดเวลาต้องการข้อสมมติพื้นฐานธรรมดาอย่างนี้ แน่จนเหลือเกินว่า มนุษย์เราไม่เคยคิดอะไรที่โง่เขลาเบาปัญญาไปกว่าคิดว่ากิจกรรมที่เรียกว่าคิด อันได้แก่ การจำ การวางแผน การอ้างเหตุผล การเดาเหตุการณ์ เหล่านี้เป็นเรื่องไม่เกี่ยวกับตัวมนุษย์เอง ไม่เป็นผลของพฤติกรรมของตัวมนุษย์เอง ทั้งไม่มีผลกำหนดชะตากรรมอนาคตของเขา แต่กลับเป็นเหตุการณ์บังเอิญอย่างลึกลับของเอกภพ ซึ่งถ้าหากไม่มีเหตุการณ์ดังกล่าวนี้ก็คงไม่กระทบกระเทือนอะไรเลย

๔.๑.๑ ความจริงเรื่องจิตของวิลเลียม เจมส์ที่มีผลต่อลัทธิปฏิบัตินิยมในสหรัฐอเมริกา

ในระบบปรัชญาตะวันตกที่ผ่านมามีมากมายหลายระบบ และแต่ละระบบก็พยายามตอบปัญหาเรื่องความจริงสูงสุด หรือความแท้จริงของจักรวาล (Ultimate Reality) ซึ่งเป็นปัญหาอภิปรัชญา แต่ก็ไม่มีใครเห็นพ้องต้องกัน ต่างคนต่างก็คิดสร้างระบบปรัชญาของตนขึ้นมา เมื่อเป็นเช่นนี้ก็มักมีนักคิดพวกหนึ่งเห็นว่า”การค้นหาคำความจริงสูงสุดไม่มีประโยชน์ เพราะไม่มีใครคิดตรงกัน เราไม่สามารถตัดสินได้ว่าอะไรจริง อะไรเท็จ อะไรถูก อะไรผิด หามาตรฐานหรือกฎเกณฑ์ที่แน่นอนตรงกันไม่ได้”^๗

นักคิดกลุ่มนี้จึงคิดว่าถ้าเช่นนั้นก็พวยการจะไปค้นหาว่าความจริงแท้คืออะไรแน่ แต่ควรหาทางยุติปัญหาและข้อโต้แย้งจะเหมาะกว่า เนื่องจากคิดไปก็ไม่จีจวบ นักคิดกลุ่มนี้เราเรียกว่าพวกปฏิบัตินิยม นักปรัชญาปฏิบัตินิยมได้พยายามตีความความคิดและเรื่องจิตที่มีมาแต่ละปัญหาโดยใช้วิธีการทางปฏิบัติ และดูผลที่เกิดขึ้นเป็นหลักแทน

ปรัชญาปฏิบัตินิยมเป็นปรัชญาสมัยใหม่ต่อกับปัจจุบัน เป็นความคิดที่แพร่หลายในสหรัฐอเมริกา เมื่อเรากล่าวถึงปรัชญาอเมริกัน ก็มักจะหมายถึงปรัชญาปฏิบัตินิยม (แม้ว่าปรัชญาปฏิบัตินิยมจะไม่ใช่ปรัชญาสำนักเดียวในอเมริกาก็ตาม) ระบบความคิดปรัชญาในอเมริกาเป็นการปฏิวัติความคิดเก่าๆ ของยุโรป ปรัชญาปฏิบัตินิยมจะแทรกซึมเข้าไปในระบบความคิด วัฒนธรรม

^๗ ประทุม อังกูโรหิต, **ปรัชญาปฏิบัตินิยม**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๕), หน้า ๑๐.

ของอเมริกันทุกระดับ ไม่ว่าจะเป็นความคิดทางการเมือง การศาล เศรษฐกิจ สังคม คุณค่า และ การศึกษา ทั้งนี้ เนื่องจากสมัยอพยพมาจากยุโรปและเข้ามาตั้งหลักแหล่งในประเทศสหรัฐอเมริกา ในปัจจุบัน คนเหล่านั้นต้องดิ้นรนหาทางต่อสู้กับสภาพแวดล้อมเพื่อความอยู่รอดของตน ต้องปรับ ความคิด ความเห็นให้เข้ากับสภาพแวดล้อมใหม่ที่ต้องเผชิญ แนวความคิดที่รับมาจากยุโรป อาจจะไม่เข้ากับสภาพของอเมริกาในขณะนั้นก็เป็นได้

ผู้วิจัยเห็นว่าสิ่งที่ทำให้แนวคิดแบบปฏิบัตินิยม หรือ “จิตนิยมเชิงประสบการณ์” ได้รับความนิยมและแทบจะกลายเป็นรูปแบบวิถีชีวิตให้สังคมอเมริกันยึดถือ ประการสำคัญน่าจะ มาจากการที่ลัทธิหรือแนวคิดนี้ เติบโตขึ้นประสิทธิภาพในการปฏิบัติมากกว่าอื่นใด คือ “สังเกตเห็นว่า ยึดถือแล้วให้ประโยชน์แก่ตนมากที่สุดก็ให้ยึดถือไปพลางๆ ก่อน จนกว่าจะพบทางอื่นที่ให้ผล มากกว่า จึงจะเปลี่ยนไปยึดทางใหม่”^๘

ซึ่งคำดังกล่าวอาจารย์กรีติ บุญเจือ ได้เคยอธิบายไว้ว่า “เปรียบเทียบเราหลงทาง กลางป่า ชาวป่าเขาบอกว่ามีทางออกจากป่าได้ ๕ ทาง แต่ไม่รู้ว่าจะไหนจะใกล้บ้านเราที่สุด เรา ก็ควรเลือกทางที่สะดวกสบาย และรื่นรมย์ที่สุด ถ้าบังเอิญออกมาแล้วปรากฏว่าใกล้บ้านที่สุดด้วยก็ นับเป็นโชคดี ถ้าบังเอิญออกมาแล้วไกลบ้านก็ไม่น่าเสียใจมากนัก เพราะอย่างน้อยก็เดินทางอย่าง สะดวกสบายที่สุด ตรงกันข้าม ถ้าเลือกทางลำบากแล้วยังไกลบ้านก็น่าเสียใจอย่างที่สุด”^๙

ในการตัดสินใจเรื่องความจริงก็เช่นกัน ผู้วิจัยเห็นว่าถ้าเราเลือกทางที่ให้ประสิทธิภาพ มากที่สุด แม้จะเข้าใจผิดก็ไม่เสียเปรียบ ดีกว่าเลือกทางที่ไม่ให้ผลประโยชน์ แล้วปรากฏว่าผิดด้วย จะต้องเสียใจมาก ลัทธินี้จึงถูกใจชาวอเมริกันมาก นักธุรกิจนำไปใช้ในการบริหารธุรกิจ มีการทุ่ม เงินวางแผนเพื่อให้ได้กำไรมากๆ บริษัทใหญ่ๆ จะต้องตั้งงบประมาณก้อนใหญ่ประจำปี เพื่อ วางแผนให้มีประสิทธิภาพ โดยจ้างผู้เชี่ยวชาญและส่งคนไปสืบข่าวความเคลื่อนไหวของบุคคล สำคัญๆ เพื่อส่งข้อมูลมาให้คณะกรรมการวางแผนพิจารณากำหนดนโยบายอย่างมีประสิทธิภาพ บริษัทเล็กๆ ไม่มีทุนมากจึงต้องยอมขึ้นอยู่กับนโยบายและการวางแผนอันทรงพลังของบริษัทยักษ์ ใหญ่ทั้งหลาย “ประเทศอภิมหาอำนาจทุ่มงบประมาณมหาศาล สำหรับองค์การสืบราชการลับของ ตนเพื่อวางนโยบายบริหารประเทศอย่างมีประสิทธิภาพ ประเทศเล็กไม่อาจจะตั้งงบประมาณขึ้น แข่งขัน ก็ต้องอนุโลมตามนโยบายของประเทศใหญ่โดยจำเป็น มิฉะนั้นก็เอาตัวไม่รอด”^{๑๐}

^๘ ศาสตราจารย์กรีติ บุญเจือ, **ปรัชญาประชาชาบ้าน**, หน้า ๑๙๕.

^๙ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๙๖.

^{๑๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๙๗.

ปรัชญาลัทธิปฏิบัตินิยมจึงกลายเป็นปรัชญาการบริหารทุกระดับโดยปริยาย ในปัจจุบันไม่ว่าจะเป็นการบริหารศาสนา บริหารโรงเรียน บริหารมหาวิทยาลัย บริหารองค์กรต่างๆ ล้วนแต่ยึดปรัชญาปฏิบัตินิยมเป็นหลักทั้งสิ้น ทำให้มีการแข่งขันทางด้านประสิทธิภาพกันอย่างเข้มข้น ใครมีพลังต่อรองน้อยก็ต้องยอมจำนนไปตามระเบียบ ผู้ที่ยอมจำนนก็ไม่รู้สึกรู้ว่าตนเสียเปรียบมากนัก เพราะถือว่าเป็นกติกาของการแข่งขัน ต้องมีการแพ้ชนะ แพ้แล้วก็หาทางแก้ตัวใหม่ได้^{๑๑}

ถ้าดูย้อนกลับไปในอเมริกา สมัยประธานาธิบดีโทมัส เจฟเฟอร์สัน ในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ ถือได้ว่าเป็นก้าวแรกของคนอเมริกันที่ก้าวไปสู่ปรัชญาแห่งเสรีภาพ นอกจากเจฟเฟอร์สันแล้วยังมีเอเมอร์สันและวิทแมน ที่ถือได้ว่าเป็นบุคคลสำคัญของแนวความคิดแบบประชาธิปไตย แนวความคิดของบุคคลดังกล่าวได้รับการปรับปรุงและต่อเติมในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ โดยนักปรัชญาที่สำคัญคือ วิลเลียม เจมส์และจอห์น ดิวอี้

นักปรัชญาคนแรกของปรัชญาปฏิบัตินิยมคือ ชาร์ลส์ แซนเดอร์ส เพียส (Charles Sanders Peirce ค.ศ. 1839-1914) เขาเป็นพวกประจักษ์นิยมและเป็นนักตรรกวิทยาด้วย ดังนั้นจึงสนใจในศิลปะและวิธีคิดอย่างแท้จริง โดยเฉพาะอย่างยิ่งศิลปะในการทำให้ความคิด ต่างๆ กระจ่างหรือพอที่จะนำความคิดนั้นไปใช้อย่างได้ผลด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์

นักปรัชญาปฏิบัตินิยมโดยทั่วไป พยายามทำให้ความคิดที่มีอยู่สามารถนำไปปฏิบัติได้จริง เพื่อสนองจุดประสงค์ที่ต้องการอย่างมีเหตุผลมากที่สุดเท่าที่จะทำได้ แต่การพูดเช่นนี้อาจทำให้คิดว่าการกระทำต่างๆ เป็นจุดหมายของชีวิต และการกระทำทั้งหลายเป็นไปเพื่อผลกำไรเฉพาะตน จริงอยู่ที่ทฤษฎีของเพียสเน้นความสัมพันธ์ระหว่างความคิด การกระทำ และความประพฤตินของมนุษย์ แต่การกระทำก็เป็นเพียงวิธีการ มิใช่จุดหมายปลายทาง เพียสมีความเห็นว่า"การพยายามทำให้ความคิดต่างๆ เป็นสิ่งที่ปฏิบัติได้จริงนั้น เป็นสิ่งที่ชี้ให้เห็นว่าความคิดนั้นมีความหมายขึ้นมา แทนที่จะคิดถึงสิ่งที่ประยุกต์กับชีวิตไม่ได้"^{๑๒}

ความคิดของเพียสได้รับการจัดระเบียบให้ดีขึ้นโดยวิลเลียม เจมส์ เขาพยายามเผยแพร่ความคิดแบบปฏิบัตินิยมออกไปในปี ค.ศ. 1898 โดยการเสนอบทความ เขาเห็นว่าความคิดทั้งหลายทางปรัชญาสามารถนำไปสู่การปฏิบัติที่ให้ผลได้จริงในประสบการณ์ของเราในอนาคต ในปี ค.ศ. 1908 เขาเขียนบทความอีกเรื่องหนึ่งย้ำในความคิดดังกล่าว และเสนอต่อไปว่าเมื่อเขาใช้คำว่า "เชิงปฏิบัติ" (Practical) นั้นเขาหมายถึงสิ่งที่จับต้องได้ มีลักษณะเป็นสิ่งเฉพาะ

^{๑๑} ประทุม อังกูโรหิต, **ปรัชญาปฏิบัตินิยม**, หน้า ๑๐.

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑.

และมีผลตามต้องการ ซึ่งตรงกันข้ามกับสิ่งที่เป็นนามธรรม (Abstract) มีลักษณะทั่วไป (General) และเฉื่อย (Inert)

ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่าเจมส์นั้นได้ขยายความคิดของเพิร์ซให้กว้างออกไป “โดยพยายามทำให้หลักการนี้เป็นหลักที่ประยุกต์ได้กับประสบการณ์ใดๆ ก็ตามในอนาคตซึ่งยังมาไม่ถึง ซึ่งผิดกับตอนที่เพ็ชเรียมเสนอความคิด เขาประยุกต์ความคิดแบบปฏิบัตินิยมกับกรณีเฉพาะเท่านั้น”^{๑๓}

ผู้วิจัยเห็นว่าเจมส์นำวิธีการแบบปฏิบัตินี้ไปใช้กับปัญหาทางศาสนาและปรัชญา เขาต้องการสร้างเกณฑ์ที่จะกำหนดว่าปัญหาใดเป็นปัญหาที่แท้จริงคือมีความหมายในชีวิตประจำวัน หรือว่าเป็นเพียงการโต้แย้งกันทางคำพูดเท่านั้น เจมส์เป็นนักมนุษยนิยมที่ปรารถนาจะให้คนทั่วไปรู้ตระหนักถึงปัญหาหรือการถกเถียงต่างๆ ทางปรัชญาซึ่งมีความสำคัญอย่างแท้จริงสำหรับมนุษยชาติ เขาเชื่อว่าความเชื่อต่างๆ ที่คนเรามีอยู่นั้น ถ้าได้นำออกมาใช้จะนำไปสู่พฤติกรรมต่างๆ ด้านของเรา

เจมส์ยกตัวอย่างการโต้แย้งระหว่างพวกเทวนิยมกับสสารนิยม เกี่ยวกับสิ่งที่เป็นสาเหตุพื้นฐานของโลก เขาชี้ให้เห็นว่า “ถ้าเรายอมรับว่าโลกเป็นสิ่งสมบูรณ์ มันย่อมมีค่าเท่ากันไม่ว่าจะยืนยันว่าพระเจ้าหรือสสารเป็นสาเหตุพื้นฐานของโลก ไม่ว่าเราจะเรียกมันว่าอะไร โลกก็ยังเป็นเช่นที่เป็นอยู่ตามที่ปรากฏแก่สายตาของเรา ชื่อที่เราเรียกใช้อธิบายที่มาของโลกเป็นเพียงคำที่เราตั้งขึ้นเท่านั้น โดยแก่นแท้แล้วไม่มีสิ่งใดต่างกัน ซึ่งทั้งหมดนี้เป็นคำบรรยายในเรื่องปฏิบัตินิยม”^{๑๔}

ซึ่งในครั้งนี่เจมส์ประยุกต์ความคิดดังกล่าวในปัญหาปรัชญาเรื่องความเป็นหนึ่งกับความหลากหลาย อันได้แก่ความเชื่อแบบเอกนิยมและพหุนิยม เขากล่าวว่าลัทธิเอกนิยมเป็นความเชื่อในจักรวาลที่ตายตัว ทุกอย่างถูกกำหนดเอาไว้ และประสานกันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ถ้ามองจากตัวมนุษย์ ระบบเอกนิยมจะสอนให้เราคิดอย่างมีระบบที่แน่นอนในลักษณะที่เป็นความเชื่อในเชิงทฤษฎีที่ตายตัว เช่นทฤษฎีโมนาดของไลบ์นิซ (Leibniz) ส่วนลัทธิพหุนิยมนั้นเปิดช่องว่างไว้เสมอสำหรับแนวความคิดใหม่ๆ หรือการทดลองที่เกิดผลขึ้นใหม่ๆ จะยอมรับสิ่งที่เป็นเอกภาพ เมื่อได้ค้นพบสิ่งนั้น แต่จะไม่พยายามบังคับหรือกำหนดให้เหตุการณ์ต่างๆ หรือสิ่งต่างๆ มารวมอยู่ในระบบเดียว

^{๑๓} ประทุม อังกูโรหิต, **ปรัชญาปฏิบัตินิยม**, หน้า ๑๒.

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓

จะเห็นได้ว่าในทัศนะของเจมส์นั้น หน้าที่ของปรัชญาคือการหาทางที่จะทำความคิดหรือเรื่องจิตของคนเราให้ไปด้วยกันได้ ไม่ยึดมั่นในระบบใดระบบหนึ่งอย่างตายตัว ดังนั้นเราจึงมีทางเลือกเสมอไม่ว่าจะใช้ทฤษฎีใด^{๑๕}

ผู้วิจัยเห็นว่าดิวิตได้ประยุกต์ความคิดของเพียสและเจมส์กับการศึกษา โดยเสนอความคิดเรื่องประสบการณ์ของมนุษย์ซึ่งเป็นความหมายในแง่ที่กว้างที่สุด แล้วโยงเรื่องนี้เข้าสู่การศึกษา (Progressive) ว่าต่างก็มีทั้งส่วนดีและส่วนบกพร่อง การใช้เพียงทฤษฎีใดทฤษฎีหนึ่งแก้ปัญหาทางการศึกษาย่อมไม่อาจบรรลุเป้าหมายตามที่ต้องการได้

เราได้เห็นวิวัฒนาการของระบบความคิดแบบปฏิบัตินิยมมาพอสมควร ถ้าจะกล่าวว่ปรัชญาปฏิบัตินิยมเป็นระบบความคิดที่ใหม่เยี่ยมก็ไม่ถูกนัก เพราะแนวความคิดของอเมริกันนั้น แท้ที่จริงก็รับเอาความคิดแบบยุโรปเข้ามา รับเอาภาษากฎหมาย หลักศีลธรรม และศาสนาจากยุโรป แต่ก็ได้พยายามปรับให้เข้ากับสภาพชีวิตใหม่ที่ดินแดนใหม่ ซึ่งทั้งนี้รวมทั้งแนวความคิดทางปรัชญาด้วย นับเป็นเวลาหลายปีที่ความคิดทางปรัชญาของอเมริกันเกือบเป็นเสียงสะท้อนของความคิดจากยุโรป แต่เนื่องจากระบบต่างๆ ได้รับการปรับปรุงทำให้เห็นว่าได้กลายเป็นแนวความคิดที่เป็นแบบฉบับวิถีชีวิตของคนอเมริกันไป แต่ถึงกระนั้นระบบปรัชญาปฏิบัตินิยมก็ไม่ได้ส่งเสริมให้คนเราบูชาการกระทำอย่างเกินเหตุ

ในเรื่องดังกล่าวผู้วิจัยเห็นว่า วิลเลียม เจมส์ต้องการเพียงแค่นี้ให้เห็นว่าการกระทำและโอกาสจะตัดสินใจมันเองตราบเท่าที่มันทำให้ชีวิตเป็นสิ่งที่มีความหมายมากขึ้น และเพิ่มคุณค่าให้แก่ชีวิต ในระบบความคิดนี้ดิวิตอธิบายว่าการกระทำใดๆ ก็ตามจะต้องเป็นการกระทำที่ประกอบด้วยเหตุผลและสติปัญญา เพราะเหนือสิ่งอื่นใด การมีสติปัญญาความคิด เป็นรากฐานสำคัญที่จะรับประกันอนาคตที่เต็มไปด้วยความสุขและน่าพึงพอใจให้แก่เรา สติปัญญาทำให้มนุษย์มองเห็นเป้าหมายของการกระทำ

ดังนั้นจึงไม่น่าสงสัยเลยว่าอุปนิสัยและวิถีชีวิตของคนอเมริกันและอารยธรรมของอเมริกันที่ไม่หยุดนิ่งอยู่กับที่ ทำให้มองโลกนี้ว่าเป็นสิ่งที่อยู่ในกระบวนการต่อเนื่องกันไปเรื่อยๆ ที่เปิดโอกาสรับทุกอย่างที่ใหม่และมีทางเป็นจริงได้ในอนาคต แต่อย่างไรก็ดีเราจะเห็นว่าจากทัศนะดังกล่าวนี้ ทำให้พิจารณาได้อีกแง่หนึ่งว่าคนอเมริกันมีแนวโน้มที่จะประเมินค่าของประเพณีที่มีเหตุผลซึ่งเคยก่อให้เกิดผลสำเร็จในอดีตด้อยลงไป แต่การที่เขาละทิ้งประเพณีในอดีตก็เพราะเขามองเห็นว่าโลกอยู่ในกระบวนการสร้างที่ไม่หยุดนิ่ง อนาคตก็เช่นเดียวกับอดีตที่มันไม่มีค่าอย่างอื่นมากไปกว่าการส่งเสริมให้ปัจจุบันมีความหมายขึ้นมา

^{๑๕} ประทุม อังกูโรหิต, ปรัชญาปฏิบัตินิยม. หน้า ๑๔.

เมื่อผู้วิจัยพิจารณาโดยภาพรวมแล้ว เห็นว่าปรัชญาปฏิบัตินิยมเน้นลักษณะความเป็นปัจเจกชน กล่าวคือคนแต่ละคนนั่นเองที่ก่อให้เกิดความคิดสร้างสรรค์ เป็นผู้ประกอบกิจกรรมและนำกิจกรรมไปใช้ปฏิบัติให้เกิดประโยชน์ ความคิดแบบอัตวิสัยนี้เป็นความคิดที่รับมาจากยุโรป แต่ได้มาพัฒนาในอเมริกาโดยให้อิสระแก่จิตของปัจเจกชน (Individual mind) แต่ก็ย้ำที่หน้าที่ในเชิงปฏิบัติมากกว่าด้านทฤษฎีความรู้

การให้ค่าแก่จิตของปัจเจกชนนั้นเป็นเพราะว่าจิตของปัจเจกชนเป็นอวัยวะสำคัญในการดัดแปลง ปรับปรุงสิ่งต่างๆ ในสถาบันและประเพณีของชุมชนนั้น เราอาจเห็นว่าลักษณะความเป็นปัจเจกชนของชีวิตคนอเมริกันนั้นถือเอาความสะดวก คล่องตัวในทางปฏิบัติเป็นหลักก็จริง แต่ไม่ใช่ลักษณะตัวใครตัวมัน หากแต่ปัจเจกชนทั้งหลายสามารถพัฒนาความคิด หลักปฏิบัติต่างๆ ได้ในสังคม และสามารถเรียนรู้สิ่งต่างๆ ได้ร่วมกัน ซึ่งในท้ายที่สุดมันก็ได้กลายมาเป็นจิตของสังคม (Social Mind) ที่เป็นตัวกำหนดความเป็นไปของชุมชนนั้น

๔.๑.๒ อิทธิพลเรื่องจิตของวิลเลียม เจมส์ที่มีต่อปรัชญาตะวันตก ร่วมสมัย

หากผู้วิจัยจะพูดถึงนักปรัชญาที่ได้รับอิทธิพลจากเจมส์ อาจมีมากมายทั้งทางตรงและทางอ้อม แต่คงไม่สามารถยกมาเป็นอุทาหรณ์ทั้งหมดได้ จึงขอยกนักปรัชญาปฏิบัตินิยมหรือจิตนิยมเชิงประสบการณ์ที่มีชื่อเสียง และเป็นผู้นำแนวคิดของวิลเลียม เจมส์ไปสืบต่อ ปรับปรุงเปลี่ยนแปลงจนเกิดการพัฒนาในวงการปรัชญาอย่างมากมาย นั่นคือ จอห์น ดิวอี้

จอห์น ดิวอี้ (John Dewey ค.ศ. 1859-1952) เป็นนักปฏิบัตินิยม หรือนักจิตนิยมเชิงประสบการณ์คนหนึ่ง ซึ่งมองว่าระบบปรัชญาที่เขาสร้างขึ้นมาเป็นการแก้ไขข้อผิดพลาดและจุดอ่อนของประสบการณ์นิยมเดิมที่แบ่งแยกทฤษฎีกับการปฏิบัติหรือแยกการรู้ (Knowing) ออกจากการกระทำ (Doing) โดยสิ้นเชิง และละเลยที่จะให้ความสนใจกับความต้องการของมนุษย์ในฐานะผู้คิด ดิวอี้จึงพยายามทำให้ปรัชญานั้นเป็นอุปกรณ์เพื่อการปฏิบัติของมนุษย์ ปฏิบัตินิยมของเขาจึงเป็นที่รู้จักกันในนามของ “อุปกรณ์นิยม” (Instrumentalism)

ผู้วิจัยขอสรุปว่า ดิวอี้เห็นว่าควรจะปรับปรุงระบบปรัชญาเดิมของปฏิบัตินิยมเพราะเป็นสิ่งจำเป็นเร่งด่วนที่ชาวประสบการณ์นิยมควรจะทำ โดยสร้างบนพื้นฐานของประสบการณ์นิยมแบบเก่า เพื่อให้ประสบการณ์นิยมนั้นเป็นปรัชญาที่มีพลังชี้นำ และไม่เป็นปรัชญาที่ไร้ประโยชน์ ขาดความเกี่ยวข้องกับชีวิตจริง นอกจากนั้นเขายังเห็นว่าในการที่จะทำให้ปรัชญาสอดคล้องแล้วก้าวไปข้างหน้ากับวิทยาศาสตร์ เราจำเป็นต้องเปลี่ยนแปลงทฤษฎีเกี่ยวกับ

ความรู้ให้ถูกต้องเหมาะสมกับการเปลี่ยนแปลงทางความคิดจากการที่เคยมองโลกในฐานะเป็นสิ่งที่ปิดและจำกัดมาเป็นการมองโลกแบบเปิดกว้างเสรี

แต่เดิมปรัชญานั้นจะเป็นความสนใจและปัญหาที่เกี่ยวข้องเฉพาะกับนักปรัชญา และถือกันว่าการรู้ที่บริสุทธิ์ คือการรู้ที่ไม่ได้เป็นไปเพื่อเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์อื่นใดนอกจาก การรู้เพื่อรู้ คือถือว่าความรู้เป็นสิ่งที่สมบูรณ์ในตัวเอง การรู้แบบนี้เป็นการรู้ในลักษณะที่ปิด (Self Enclosed) กล่าวคือไม่เป็นการเกี่ยวข้องกับสิ่งอื่นใด ดังเช่น การรู้ของอริสโตเติลที่ใช้ระดับของ ความบริสุทธิ์ของความรู้ซึ่งสัมพันธ์กับการเพ่งพินิจไตร่ตรองนั้นเป็นมาตรฐานในการตัดสินคุณค่า ของความรู้ แต่ในศตวรรษที่ ๑๙ และ ๒๐ ที่วิทยาศาสตร์กำลังเจริญก้าวหน้าขึ้น การรู้มีลักษณะ เปลี่ยนไปในแง่ของการเน้นความสำคัญและบทบาทในทางปฏิบัติ^{๑๖}

เพราะฉะนั้นการรู้ไม่ได้เป็นเพียงการไตร่ตรองคิดคำนึง เพ่งพินิจ แต่เป็นการกระทำ การปฏิบัติ การทดลอง และการนำไปใช้ ด้วยเหตุผลดังกล่าว ดิวอี้จึงเห็นว่าปรัชญาก็ควรจะเปลี่ยน ธรรมชาติและบทบาทให้สอดคล้องกับความเป็นไปเหล่านี้ โดยเปลี่ยนลักษณะให้เป็นวิธีการ (Method) ที่จะใช้แก้ปัญหาของมนุษย์ และเปลี่ยนจากปรัชญาที่มีเนื้อหาตายตัวมาเป็น กระบวนการสืบสวนที่เป้าหมายของมันไม่ใช่ความจริงที่เป็นนามธรรม แต่เป็นการเปลี่ยนแปลง สถานการณ์หรือสภาพที่จำเป็นอย่างยิ่งอันจะช่วยให้มนุษย์ไปถึงเป้าหมายหรือไปสู่สิ่งที่ดีกว่าได้

ในทัศนะของผู้วิจัย ดิวอี้พยายามเปลี่ยนความหมายของประสบการณ์ใหม่จาก แบบอย่างดั้งเดิมเป็นการเน้นถึงการกระทำเชิงปฏิบัติ ซึ่งเป็นการเปลี่ยนลักษณะทางธรรมชาติ เนื้อหา และวิธีการของประสบการณ์ให้สอดคล้องเหมาะสมกับความเป็นไป และทำให้ปรัชญามี บทบาทในการชี้นำและเกี่ยวข้องกับชีวิตจริงมากขึ้น ปรัชญาของดิวอี้จึงเป็นปรัชญาที่เริ่มต้นด้วย ประสบการณ์และจบลงด้วยประสบการณ์

ผู้วิจัยเห็นว่าแต่เดิมนั้นชาวประสบการณ์นิยมจะถือว่า การคิด (Thinking) นั้นเป็น การคิดหรืออ้างถึงสิ่งที่ตายตัวที่มีอยู่ ดังนั้นสำหรับทุกความคิดมันจะมีสิ่งที่มีอยู่จริงรองรับเสมอ พูดได้อีกอย่างหนึ่งว่าทุกความคิดจะต้องตรงหรือสมนัยกับสิ่งที่มีอยู่จริง ดิวอี้เรียกทฤษฎีความรู้ แบบนี้ว่าทฤษฎีความรู้แบบผู้ดูเหตุการณ์ โดยมองในแง่ที่ว่า การเห็นสิ่งใดก็คือการมีความคิด เกี่ยวกับสิ่งนั้นตามทรรศนะนี้ธรรมชาติเป็นสิ่งหนึ่ง จิตก็เป็นอีกสิ่งหนึ่ง การรู้ก็คือการมองสิ่งที่มีอยู่ เหมือนกับผู้ดูเหตุการณ์และสิ่งต่างๆ ที่มีอยู่ ในภาวะเช่นนี้จิตนั้นเป็นเหมือนอุปกรณ์ที่ใช้ พิจารณาส่งสิ่งที่มีอยู่อย่างตายตัวและแน่นอนในธรรมชาติ แต่สำหรับดิวอี้แล้ว ความรู้แบบผู้ดู

^{๑๖} Knowing ceases to be contemplative and becomes practical. จาก John Dewey, Reconstruction in Philosophy. (Boston : Press, 1972), p. 116.

เหตุการณ์ซึ่งเป็นทฤษฎีแบบเก่านั้นก็เป็ทฤษฎีที่ใช้ไม่ได้ในทางปฏิบัติ เพราะไม่ก่อให้เกิดผลที่ดี ต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ ดิวอี้เห็นว่าเราควรพิจารณาความสมเหตุสมผลของทฤษฎีที่ ความสำเร็จ เพราะความคิดจะมีคุณค่าในฐานะเป็นเครื่องมือเท่านั้น

ด้วยเหตุที่ดิวยอี้มองว่าจิตไม่ได้เป็นสิ่งที่คงที่ แต่เป็นอุปกรณ์ที่ใช้ในการแก้ปัญหา ความรู้จึงไม่ได้เป็นกลุ่มของความคิดที่คงที่ และการคิดจึงเกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงและไม่อาจ เกิดขึ้นโดยแยกต่างหากจากการกระทำหรือการปฏิบัติ ในทรรศนะของเขา การคิดไม่ใช่การ แสวงหาความจริง รวากับว่าความจริงนั้นเป็นคุณสมบัติที่คงที่และเป็นนิรันดร์ของสรรพสิ่ง หากแต่ เป็นการพยายามที่จะแก้ปัญหาและปรับให้มนุษย์กับสภาพแวดล้อมเข้ากันได้ดี พุดได้อีกอย่างหนึ่ง ว่า ความคิดหรือจิตเป็นอุปกรณ์ซึ่งนำไปสู่การกระทำ เป็นเครื่องมือในการแก้ปัญหาหรือปรับปรุง สภาพแวดล้อมและสังคม กล่าวคือ มันจะเกิดขึ้นเมื่อถูกกระตุ้นด้วยสภาพที่ยุ่งยาก ซับซ้อน สับสน แต่จะจบลงด้วยการสามารถแก้ปัญหาและเอาชนะอุปสรรคได้ในท้ายที่สุด ดิวอี้จึงเรียกทฤษฎีการรู้ เพื่อการแก้ปัญหาของเขาว่า อุปกรณ์นิยม (Instrumentalism) เพื่อที่จะเน้นว่า การคิดนั้นจะเป็น เหมือนอุปกรณ์ในการแก้ปัญหาเสมอ

เมื่อจบหัวข้อเรื่อง อิทธิพลเรื่องจิตของวิลเลียม เจมส์ที่มีต่อปรัชญาตะวันตกร่วม สมัยแล้ว ผู้วิจัยได้นำแนวคิดเรื่องจิตของวิลเลียม เจมส์มาศึกษาเปรียบเทียบกับจิตในพุทธปรัชญา บางประเด็นโดยยกประเด็นที่สำคัญๆ มาเปรียบเทียบ ซึ่งได้นำเสนอแนวคิดเรื่อง จิต มโน วิญญาณทางพระพุทธศาสนา คำนียามของจิตของนักปรัชญาตะวันตก เพื่อทำความเข้าใจเรื่องจิต ก่อนจะนำไปสู่การเปรียบเทียบและประเมินค่าในลำดับต่อไป

๔.๒ แนวความคิดเรื่อง จิต มโน วิญญาณ ทางพระพุทธศาสนา

ก่อนที่ผู้วิจัยจะเขียนถึงเรื่องจิต มโน วิญญาณทางพระพุทธศาสนานั้น ได้ให้ ความหมายของจิตตามนัยพุทธปรัชญาไว้ก่อนซึ่งมีรูปวิเคราะห์ดังนี้

“ จินฺเตติ วิชานาติ จิตตํ แปลว่า ธรรมชาติโดยย่อมคิด คือย่อมรู้แจ้ง เหตุนั้น ธรรมชาติที่นั่นชื่อว่าจิต”^{๑๗} เพราะฉะนั้นจิตจึงแปลตามทรรศนะของพุทธปรัชญานั้นว่า ธรรมชาติที่รู้ อารมณ์ จากความหมายนี้ จิตจึงแตกต่างกับกายโดยสิ้นเชิง เพราะธรรมชาติของกายตามทรรศนะ ของพุทธปรัชญานั้น คิดและรู้อารมณ์ไม่ได้ สิ่งที่คิดหรือรู้อารมณ์ได้นั้นคือจิต

^{๑๗} มหามกุฏราชวิทยาลัย, **อภิธัมมัตถวินิยา วิญญานภาค**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๑๒๓.

คำว่าอารมณ์ในพุทธปรัชญานั้น หมายถึงสิ่งที่จิตรู้ สิ่งที่จิตรู้นี้อาจจะหมายถึงอะไรก็ได้ที่ผ่านมาจากทวาร ๖ คือ ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย และทางใจ ซึ่งเรียกว่าทวาร ๖ โดยมีจิตคอยกำหนดรู้ ทั้งหมดเป็นอารมณ์ทั้งสิ้น อนึ่งการรู้อารมณ์ของจิตนี้อาจแบ่งได้เป็น ๓ แบบคือ

๑. การรู้แบบสัญญา คือจำได้ เช่นจำได้ว่า สีดำ สีขาว คนนั้น คนนี้ ผู้ชาย ผู้หญิง พ่อและแม่ เป็นต้น

๒. การรู้แบบปัญญา คือรู้ตามความจริง เช่นรู้ว่าสิ่งนั้นดีควรประพฤติ และสิ่งนี้ชั่วควรหลีกเลี่ยง เป็นต้น

๓. การรู้แบบวิญญาน คือการรู้อารมณ์ที่เกิดตามทวาร ๖ เช่น เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น รู้รส รู้สิ่งที่ถูกต้องกาย และรู้ธรรมารมณ์ นอกจากนี้ คำว่าจิตยังมีคำไวพจน์ที่ใช้มักจะใช้แทนกันได้ อีก ๒ คำ คือ มโน วิญญาน

ในพระพุทธศาสนาถือว่า จิต มโน วิญญานเป็นอย่างเดียวกันในด้านสภาวะ แต่ชื่อที่ใช้เรียกเท่านั้นที่แตกต่างกัน ดังพระพุทธดำรัสว่า

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็แลธรรมชาติใดที่เรียกว่า จิต บ้าง มโน บ้าง วิญญาน บ้าง ธรรมชาตินั้นขณะใดดวง”^{๑๘} เก่ากำลังดับ ดวงใหม่ก็กำลังเกิดขึ้นเป็นอย่างนี้เรื่อยไป ตลอดวันและคืน”^{๑๙}

พระพุทธพจน์บทนี้ เมื่อนำมาวิเคราะห์แล้ว จะได้แนวความคิดดังนี้คือ จิต มโน วิญญาน เป็นธรรมชาติอย่างเดียวกัน และมีการเกิดดับอยู่เสมอตลอดเวลาทั้งกลางวันและกลางคืนการเกิดดับของจิต มโน วิญญาน เป็นไปในลักษณะสืบต่อ เมื่อดวงเก่ากำลังจะดับ ดวงใหม่ก็อาศัยพลังงานจากดวงเก่าเกิดขึ้น จึงสรุปว่า การดับของดวงเก่าก็คือการเกิดขึ้นของ จิต มโน วิญญานดวงใหม่ เพราะดวงใหม่อาศัยเหตุปัจจัยจากดวงเก่าเกิดขึ้นได้

ในพจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ ของท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎกได้ให้คำอธิบายเรื่องจิตไว้ว่า

“จิต คือธรรมชาติที่รู้อารมณ์, สภาพที่นึกคิด, ความคิด, ใจ หลักอภิธรรมจำแนกจิตเป็น ๘๙ (หรือพิสดารเป็น ๑๒๑) แบ่งโดยธรรมชาติ เป็นอกุศลจิต ๑๒ กุศลจิต ๒๑ (พิสดารเป็น

^{๑๘} ที่เรียกจิต มโน วิญญานว่า ดวง เพราะเรียกตามความเคยชิน สำนวนอภิธรรม เรียกว่า ขณะ

^{๑๙} ส.นิ. ๑๖/๒๓๑/๑๑๕.

๓๗) วิปากจิต ๓๖ (พิสดารเป็น ๕๒) และกิริยาจิต ๒๐ แบ่งโดยภูมิเป็นกามาวจรจิต ๕๔ รูปาวจรจิต ๑๕ อรูปาวจรจิต ๑๒ และโลกุตระจิต ๘ (พิสดารเป็น ๔๐)”^{๒๐}

และยังมีคำอธิบายถึงเรื่องจิตไว้อีกว่า “จิตตะ มคธ (= ผู้รู้อารมณ์) โรมัน Citta ๑ ในชั้น ๕ คือ วิญญาณชั้นนี้ยังเรียกได้ว่า จิต, มนะ, มานสะ, หทยะ, ปันทระ, มนายตนะ, มนินทริยะ วิญญาณะ, มโน, มโนวิญญาณธาตุ, มโนวิญญาณชั้น”^{๒๑} แต่ในปรัชญาเถรวาทจำแนกออกได้ถึง ๑๒๑ ดวง อันประกอบไปด้วยจิตที่เป็นฝ่ายกุศลและจิตที่จัดอยู่ในฝ่ายอกุศลอีกด้วย^{๒๒}

ในธาตุปทัชชีปิกา ท่านแปลว่าจิตใจของมนุษย์ รวมความถึงการทำงานของจิตซึ่งปรุงแต่งอารมณ์ให้เกิดความวิจิตรพิสดารเกิดเป็นความน่าอัศจรรย์ใจขึ้นมา^{๒๓} การนิยามความหมายคำว่าจิตที่ปรากฏในพุทธปรัชญาโดยทั่วไป นั่นคือ “จิตคือธรรมชาติที่คิดหรือรู้อารมณ์ หมายถึงนอกจากจะรู้อารมณ์แล้ว ยังเก็บกักและแสดงพฤติกรรมต่างๆ ของอารมณ์ออกมาด้วย”^{๒๔}

ในอรรถกถาอัฐสาลีนี้ ได้ให้คำนิยามจิตซึ่งสนับสนุนคำนิยามด้านบนไว้ว่า “ธรรมชาติที่ชื่อว่าจิต เพราะอรรถว่าคิดหรือรู้แจ้งอารมณ์ เพราะสังสมสันดานของตน เพราะเป็นธรรมชาติอันกรรมกิเลสสั่งสมวิบาก และเพราะเป็นธรรมชาติวิจิตร” ส่วนในอภิธรรมัตถสังคหบาลี และอภิธรรมัตถวิภาวินีฎีกา ได้ให้คำนิยามจิตต่างไปจากอรรถกถาอัฐสาลีเล็กน้อยว่า “จิตดวงเก่าดับไป ก็ส่งมอบกิจการงานให้แก่จิตดวงใหม่โดยไม่ขาดสายในลักษณะที่เป็นอนันตรปัจจัยและอาเสวนปัจจัย”^{๒๕} เป็นต้น

^{๒๐} พระราชวรมณี (ประยูร ปรยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพมหานคร : ด้านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๒๘), หน้า ๔๓.

^{๒๑} ชุ.ม. ๒๙/ ๑ /๒

^{๒๒} พระสังฆมณฑลสังฆราช, ปรมัตถโชติกะ ปริจเฉทที่ ๑, ๒, ๖ จิต เจตสิก รูป นิพพาน, หน้า ๑๙ – ๒๒.

^{๒๓} หลวงเทพดรญาณุศิษย์, ธาตุปทัชชีปิกา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙), หน้า ๑๓๖.

^{๒๔} สมาคมศูนย์ค้นคว้าพระพุทธศาสนาวิถีสระเกศ, อรรถกถาอัฐสาลี ตอน ๒, หน้า ๑๐๔ และอภิธรรมัตถสังคหบาลีและอภิธรรมัตถวิภาวินีฎีกาแปล, ฉบับแปลโดยมหาจุฬาราชวิทยาลัย, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐), หน้า ๒๐ และ ๑๒๒.

^{๒๕} อนันตรปัจจัย คือธรรมที่ยังจิตูปาทอันเหมาะสมให้เกิดขึ้นในลำดับของตนๆ ด้วยอำนาจจิตที่เกิดก่อนอาเสวนปัจจัย คือธรรมที่เป็นปัจจัยเพื่อให้ธรรมทั้งหลายเกิดซ้ำๆ กันและมีกำลังเหมือนการประกอบกรในต่อนแรก

เมื่อผู้วิจัยรวบรวมความหมายของคำว่า“จิต” ตามทัศนะที่ปรากฏในหลักฐานต่าง ๆ แล้วเห็นว่า ทางพระพุทธศาสนา คำว่า “จิต” มีคำที่เป็นโวพจน์หรือชื่อที่ใช้เรียกแทนกันได้หลายชื่อ ดังที่ปรากฏในบาลีอภิธานปิฎก^{๒๖} แสดงไว้ ๖ ชื่อ มีคำอธิบายที่กล่าวไว้ในคำทั้ง ๖ คำนี้ว่าเป็นชื่อของสิ่งเดียวกันคือ จิต แต่ที่เรียกชื่อต่างๆ แปรลกกันออกไปนั้น เพราะเรียกไปตามชั้นตอนหรือหน้าที่ของจิตที่ไม่เหมือนกัน^{๒๗} คือ

๑. จิตตะ หมายถึงจิตที่ทำหน้าที่คิดโดยมีวัตถุหรือสิ่งที่เป็นอารมณ์ที่ยึดของจิตมารองรับ

๒. เจโต หมายถึงจิตที่ทำหน้าที่ปรุงแต่งอารมณ์ให้พิสดาร

๓. มโน ในพุทธปรัชญากล่าวว่า ธรรมชาติได้นำไปหาอารมณ์ ธรรมชาตินั้นชื่อว่ามีโน ผู้วิจัยขอยกตัวอย่างว่า เมื่อคนเราสนใจหรือประทับใจต่อสิ่งใดแล้ว จิตใจย่อมครุ่นคิดและนำเข้ามาเป็นความประทับใจ เช่นดูหนังที่ทำให้เกิดอารมณ์สะท้อนใจก็ร้องไห้ตามหนัง เป็นต้น

๔. วิญญาน คือความรู้แจ้งอารมณ์ เช่น เมื่อตาเห็นรูป หูได้ยินเสียง จมูกดมกลิ่น ลิ้นได้ลิ้มรส กายถูกต้องสัมผัส ใจยินดีกับธรรมารมณ์แล้วรู้แจ้งอารมณ์เหล่านั้นที่เกิดทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ จึงเรียกว่า “วิญญาน”

๕. หทัย คือธรรมชาติของจิตที่รวบรวมอารมณ์ ทั้งที่เป็นทุกขเวทนา สุขเวทนา และอทุกขมสุขเวทนาไว้ในใจ เรียกว่า หทัย คือ เก็บอารมณ์ทั้งที่ดี ไม่ดี และเป็นกลางๆ ไว้กับตนเอง

๖. มานสะหรือมานัส หมายถึง ธรรมชาติที่มีฉันทะคือความพอใจไว้ในจิต ยกตัวอย่างเช่น เมื่อเราพอใจในอารมณ์หรือในสิ่งใด ก็อยากจะเก็บความรู้สึกนั้นๆไว้นาน ไม่อยากให้มันจากหายไปไหน เช่น คนที่กำลังมีความรักย่อมอยากจะทำให้ความรักอยู่กับตนเองนานนาน เป็นต้น

ในปรัชญาคริสต์มักแบ่งจิตออกเป็น ๔ ประเภทคือ

๑. จิตผู้สร้าง ได้แก่พระเจ้า (God) เป็นจิตใหญ่ที่สร้างโลกและจักรวาลขึ้นมา

๒. จิตที่ถูกสร้าง อันประกอบไปด้วยจิตที่ไม่ต้องการอยู่ในร่างกายและจิตที่จงรักภักดีต่อพระเจ้า ได้แก่เทวดา (Angel)

^{๒๖} ตรี นาคประทีป, บาลีอภิธานปิฎก พร้อมทั้งสุจิตร์, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๐), หน้า ๒๔.

^{๒๗} สมาคมศูนยคั่นคว่าทางพระพุทธศาสนาวัดสระเกศ, อรรถกถาอัฐฐสาลินี ตอน ๒ , หน้า ๑๔๓-๑๔๕.

๓.จิตที่ถูกสร้างขึ้น ไม่ต้องการอยู่ในร่างกาย และไม่จงรักภักดีต่อพระเจ้าได้แก่
ปีศาจ (Devil)

๔.จิตที่ถูกสร้าง ที่ต้องอยู่ในร่างกาย เรียกว่าวิญญาณ (Soul) หรือเรียกว่าจิต
วิญญาณก็ได้^{๒๘}

๔.๓ เปรียบเทียบแนวคิดเรื่องจิตของวิลเลียม เจมส์กับจิตในพุทธปรัชญา

เมื่อทราบความหมายของคำว่า”จิต มโน วิญญาณ และนิยามเรื่องจิตตามนัยพุทธ
ปรัชญาที่มีผู้ให้ความหมายไว้หลายประการแล้ว ผู้วิจัยขอสรุปให้เข้าใจความหมายที่นิยมใช้กัน
โดยทั่วไปได้ในทางพระพุทธศาสนาได้แก่

๑) จิต หมายถึง สิ่งที่มีหน้าที่รู้ คิดและนึก คือรู้ต่อสิ่งที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้าและทำการ
คิดวิเคราะห์แยกแยะ นึกปรุงแต่งไปต่าง ๆ

๒) ใจ หมายถึง สิ่งที่รับความรู้สึก เช่น ความรู้สึกดีใจ เสียใจ พอใจ น้อยใจ ไม่
สมหวัง เป็นต้น

๓) วิญญาณ หมายถึง ความรู้สำนึก, ความรู้สึกกลัว, ความคิด, ความในใจ,จิต,ใจ,
สิ่งที่สิงอยู่ในร่างกายของคน ทำให้เป็นเป็นบุคคลขึ้น เมื่อร่างกายเปื่อยเน่าแล้วก็ยังอยู่ต่อไป
อาการที่จิตรับรู้อารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ^{๒๙}

นักปรัชญาตะวันตกออกเรียกชื่อธาตุอันหนึ่งซึ่งมีอำนาจทำให้วัตถุทั้งหลายรวมตัวกัน
อยู่ได้ เคลื่อนไหว และสามารถรับรู้อารมณ์ได้นานาชนิดต่างๆ กันว่า จิตบ้าง มโนบ้าง วิญญาณ
บ้างฉันใด นักปรัชญาตะวันตกก็ฉันนั้น^{๓๐} ผู้วิจัยจึงขอนำชื่อของจิต มโน วิญญาณที่เป็นภาษา
ตะวันตก ที่ชาวตะวันตกนิยมใช้พร้อมทั้งความหมายมาแสดงไว้เพื่อศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่อง
จิต ของวิลเลียม เจมส์กับจิตในพุทธปรัชญาเพื่อให้เห็นแนวคิดเรื่องจิตของวิลเลียม เจมส์ชัดเจนขึ้น

๑) Soul^{๓๑} แปลว่าวิญญาณหรือผี อาจารย์บรรจบ บรรณรุจิให้ความหมายคำว่า
“Soul” ในทางศาสนาไว้ว่า “หมายถึงวิญญาณทั้งหลายที่เชื่อกันว่า มนุษย์เรานั้นหลังจากตายแล้ว

^{๒๘} กীরติ บุญเจือ, สารานุกรมปรัชญา, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๒), หน้า ๙๑.

^{๒๙} วิทย์ เทียงบุรณธรรม, พจนานุกรมไทย ฉบับมหาวิทยาลัย, (กรุงเทพมหานคร : ประชุมทอง
การพิมพ์, ๒๕๓๖), หน้า ๖๑๕.

^{๓๐} บรรจบ บรรณรุจิ, จิต มโน วิญญาณ, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๐), หน้า ๑๗๗.

^{๓๑} Encyclopaedia Britannica ๑/๙๘๗, ๓/๖๔๔-๖๔๕, ๑๗/๑๕๙

ยังจะต้องมีชีวิตตัวตนมีรูปร่างเหมือนเมื่อตอนยังไม่ตาย สภาพของชีวิตตัวตนรูปร่างที่มีอยู่หลังจากตายไปแล้วนั้นแหละที่พวกเขาเรียกว่า โชล”

๒) Spirit แปลว่าจิตใจ, สิ่งลึกลับ, ผี, วิญญาณและหมายถึงสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติ (Supernatural Being) ที่มีอยู่ในมนุษย์ สามารถแยกออกไปจากร่างกายได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเวลาตาย

๓) Mind แปลว่า ความคิด หัวสมอง มันทรง จิตใจ สติ^{๓๒} เป็นคำที่นำมาใช้คู่กับคำว่าร่างกาย (Body) บรรยายลักษณะที่เป็นนามธรรม เช่น ความคิด ความปรารถนาและความรู้สึกต่างๆ

๔) Psyche (ไซคี) หมายถึงสิ่งที่วิวัฒนาการมาจากโซล (Soul) โดยถือว่าโซลหรือจิตหรือวิญญาณดั้งเดิมของมนุษย์ที่อยู่ในสภาพของนกหรือแมลงนั้นก็วิวัฒนาการขึ้นมาเรื่อยๆ จนกระทั่งกลายมาเป็นมนุษย์และวิญญาณในร่างมนุษย์ที่วิวัฒนาการขึ้นมา นั้น เรียกว่า ไซคี

๕) Nous (เนาส์) คำนี้มีปรากฏในทฤษฎีปรัชญาของอานักซาโกรัส (Anaxagoras) ซึ่งเป็นนักปรัชญาสมัยกรีกโบราณ หมายถึงความนึกคิด ความมีเหตุผล ทศนคติ อานักซาโกรัสได้อธิบายว่า “เนาส์เป็นพลังงานซึ่งทำให้สิ่งต่างๆ เคลื่อนไหว ทำให้เกิดโลกขึ้น เป็นพลังงานที่มีความนึกคิดมีเหตุผล ความมีระเบียบ ความงามและความกลมกลืนของจักรวาลล้วนแสดงให้เห็นว่า เกิดมาจากพลังงานที่มีเหตุผล^{๓๓}

๖) Consciousness (คอนเชียสเนส) คำนี้ผู้รู้หลายท่านให้ความหมายว่าเป็นสสาร เนื่องจากเริ่มใช้เมื่อต้นศตวรรษที่ ๑๙ ซึ่งเป็นยุคสมัยที่วิชาจิตวิทยาเริ่มแยกตัวออกมาเป็นสาขาหนึ่งของวิชาธรรมชาติวิทยา และศึกษาเรื่องจิตในแง่ของพฤติกรรมมากขึ้น คำว่าคอนเชียสเนสสามารถอธิบายความหมายของศาสตร์ เพราะมีความเห็นว่าคำนี้มีความหมายกว้างและรวมเอาอาการของจิตชนิดอื่นๆ ไว้ได้หมดซึ่งอาจารย์บรรจบได้เขียนไว้คือ

“เพทนาการ (Sensation)

มโนภาพ (Mental Image)

จิตนาการ (Thought)

ความปรารถนา (Desire)

อารมณ์ (Emotion)

^{๓๒} เรียงร้อย เตียมวรรณ, พจนานุกรมอังกฤษ-ไทย, (กรุงเทพมหานคร: ประชุมทองการพิมพ์, ๒๕๓๖), หน้า ๙๒๗.

^{๓๓} บรรจบ บรรณรุจิ, จิต มโน วิญญาณ, หน้า ๑๙๐.

เจตนา (Volition)

ความชอบ (Like)^{๓๔}

ผู้วิจัยเห็นว่า จากการศึกษาเรื่องจิตของวิลเลียม เจมส์นั้นมีคำหลายคำที่เจมส์นำมาใช้ในหนังสือว่าด้วยระเบียบแห่งจิตวิทยาคือคำว่า “เพทนาการ มโนภาพ จิตนาการ เจตนา” ซึ่งล้วนเป็นความหมายที่ตรงกับ “จิต มโน วิญญาณ” ในทางพุทธปรัชญาทั้งสิ้น และนอกจากนั้น เจมส์ยังหมายรวมถึงชีวิตที่อยู่นอกสสาร (อสสาร) ด้วย เช่น ภูติ เจตภูติ เทวดา เทพเจ้า พระเจ้า รวมถึงผีसानางไม้ด้วย^{๓๕}

๗. ฮาร์ต มีความหมายว่า เป็นอวัยวะส่วนหนึ่งของร่างกายที่ทำหน้าที่สูบฉีดโลหิตต่อไปตามระบบต่างๆ ของร่างกายและอีกความหมายหนึ่งคือศูนย์กลางแห่งอารมณ์ทั้งหลาย เช่น ความรักและความเกลียดเป็นต้น^{๓๖}

เหตุผลที่ผู้วิจัยให้ความหมายกว้างๆ ไว้ก็เพราะว่าต้องการที่จะให้ครอบคลุมแนวคิดของวิลเลียม เจมส์ที่เป็นชาวตะวันตกโดยแท้ ซึ่งย่อมมีทัศนะเรื่องจิตแตกต่างจากชาวตะวันออก โดยเฉพาะพุทธปรัชญาอยู่บ้าง เพื่อให้งานวิจัยเป็นเอกภาพและเข้าใจได้ง่ายขึ้นเมื่อกล่าวถึงศัพท์นั้นๆ

อนึ่งการเปรียบเทียบเรื่องจิตของวิลเลียม เจมส์กับจิตในพุทธปรัชญานั้น มิได้นำมาเปรียบเทียบไว้ทุกประเด็น เพราะไม่ใช่จุดประสงค์ของวิทยานิพนธ์เล่มนี้ จุดประสงค์เพียงแค่นำมาวิเคราะห์เปรียบเทียบบางประเด็นที่มีลักษณะคล้ายคลึงกัน และเป็นประเด็นที่น่าสนใจ โดยแบ่งประเด็นในการเปรียบเทียบออกเป็น ๓ ประเด็นคือ ประเด็นเรื่องลักษณะของจิต เรื่องกระแสแห่งความคิดของมนุษย์และเรื่องสุดท้ายคือการหลุดพ้นของจิต ดังที่ผู้วิจัยนำเสนอไว้ดังนี้

๔.๓.๑ ประเด็นเรื่องลักษณะของจิต

ในปรัชญาเรื่องจิตของวิลเลียม เจมส์นั้นผู้วิจัยเห็นว่าลักษณะและการดำรงอยู่ของจิตมีความสอดคล้องกันกับเรื่องจิตในพุทธปรัชญาดังนี้คือ

^{๓๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๙๓.

^{๓๕} กิริติ บุญเจือ, **มนุษย์รู้อย่างไร เล่มต้น**, (กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๖), หน้า ๑๐๔.

^{๓๖} ข้างแล้ว, หน้า ๑๙๖

ความคิดมีลักษณะเป็นของเฉพาะส่วนบุคคล^{๓๗} ไม่ใช่เป็นของบุคคลอื่น ซึ่งในพุทธปรัชญาถือว่าเป็นปัจเจกัตถ์ ใครคิดจะทำดีหรือชั่ว ไม่มีใครสามารถคิดหรือทำแทนกันได้ ความบริสุทธิ์แห่งจิตใจขึ้นอยู่กับบุคคลคนนั้น ไม่มีใครสามารถรับรองความบริสุทธิ์ของคนอื่นได้

ภายในความตระหนักของบุคคลแต่ละบุคคลนั้น ความคิดมักจะมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ^{๓๘} ไม่มีการคงอยู่เป็นอมตะตลอดไป ซึ่งในแง่ของความเปลี่ยนแปลงนั้น ในพุทธปรัชญาได้กล่าวไว้ว่า การทำงานของจิตก็เหมือนกับแสงไฟที่เรามองเห็นอยู่ตลอดเวลา แต่แท้จริงแล้วกระแสไฟฟ้าวิ่งวนอยู่เป็นรอบๆ ตลอดเวลา จิตก็เช่นเดียวกัน มันเกิดขึ้นติดต่อกันไปมาจนเราไม่รู้สึกละไร และจิตจะรับอารมณ์อยู่ทุกขณะ จิตจึงเป็นกระแสที่ต่อเนื่องกันไปเป็นสันสติ (ความสืบต่อไม่ขาดสาย)

ความคิดมีลักษณะต่อเนื่องทางประสบการณ์ การเปลี่ยนแปลงภายในจิตของท่านวิลเลียม เจมส์ นั้นอาศัยประสบการณ์เป็นตัวผลักดันให้เป็นไป จากระยะเวลาหนึ่งไปสู่อีกระยะเวลาหนึ่ง เจมส์ยกตัวอย่างเรื่องคนเป็นโรคประสาทว่า เมื่ออาการโรคประสาทเปลี่ยนแปลงไป มีผลทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของจิตตามไปด้วย แม้ว่าอัตราของการเปลี่ยนแปลงอาจเร็วกว่าในขณะใดขณะหนึ่ง ณ เวลาถัดๆ ไปก็ตามที่^{๓๙}

ด้านพุทธปรัชญานั้นคำว่าจิต ก็เป็นสิ่งที่สามารถแสดงพฤติกรรมต่าง ๆ ซึ่งขยายออกจากการทำงานของจิตเมื่อจิตมีประสบการณ์ได้ เช่น บางครั้งโกรธ บางครั้งรัก บางครั้งเกลียด บางครั้งซึ้ง บางครั้งเฉยๆ เรียกได้ว่ามีทั้งทุกขเวทนา สุขเวทนา และอทุกขมสุขเวทนา ซึ่งเกิดจากการทำงานของจิตที่เกิดขึ้นภายหลังมนุษย์มีประสบการณ์ต่อสิ่งแวดล้อม^{๔๐}

ความคิดของมนุษย์มีอิสระจัดการทุกสิ่งในตัวเอง หรือมีหน้าที่รู้ต่อวัตถุหรือสิ่งต่างๆ ที่ปรากฏขึ้นมาแล้วเกิดการตีค่าหรือ เลือกว่าจะทำหรือไม่ทำอย่างเป็นอิสระจากการบังคับของคนอื่น เราเลือกที่จะใช้ความคิดแก้ปัญหาเกี่ยวกับทุกสิ่งทุกอย่างที่เกิดขึ้นกับชีวิตของตนเองได้^{๔๑}

^{๓๗} James, William, The Principle of Psychology, Vol. I, (U.S.A. Dover Publication, Inc., 1918) p.225.

^{๓๘} James, William, Ibid., p.229.

^{๓๙} Ibid., p.237.

^{๔๐} สวามีสังฆนายก, ปรัชญาโยคะ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ศูนย์การพิมพ์, ๒๕๒๑), หน้า ๑๕-๑๖.

^{๔๑} It always appears to deal with objects independent of itself.

ในทางพุทธปรัชญานั้น หมายถึงการรู้แจ้งอารมณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้น^{๔๒} ด้วยตัวของตัวเอง ไม่มีใครมารู้สึกแทนได้ว่า มีความโกรธมากขึ้นเท่าใด มีความรักเกิดขึ้นมากเท่าไร แล้วสามารถกำหนดหรือจำกัดความรู้สึกต่างๆ นั้นให้อยู่ในขอบเขตที่ควรจะเป็น ไม่มีใครสามารถกำหนดแทนความรู้สึกของเราได้ เรามีอิสระจัดการกับอารมณ์ผัสสะต่างๆ ที่เกิดขึ้นด้วยตนเองตามประสบการณ์ของเรา

ความคิดมีลักษณะสนใจในส่วนตัวส่วนหนึ่งของวัตถุไม่ว่าตอนแรกเราจะยอมรับหรือปฏิเสธ ความคิดก็ยังคำนึงถึงอยู่^{๔๓} คือยังทำงานต่อไปเพราะนั่นเป็นหน้าที่ของมันโดยตรงในทางพุทธปรัชญาหน้าที่ของจิตประการหนึ่งก็คือ ทำให้วิจิตรพิสดาร ตกแต่งวัตถุสิ่งของที่มีอยู่ในโลก และความประพฤติของสัตว์โลกให้มีประการต่างๆ คือมีทั้งงดงาม น่าดู แปลกประหลาด น่าเกลียด และน่าสะพึงกลัว เป็นต้น ซึ่งทั้งหมดเกิดจากจิตหรือเป็นไปตามที่จิตคิดปรุงแต่งทั้งสิ้น

จะเห็นได้ว่าแนวคิดเรื่องจิตของวิลเลียม เจมส์และจิตตามแนวพุทธปรัชญา เมื่อว่าโดยเนื้อหาแล้ว การตีความเรื่องจิตค่อนข้างจะสัมพันธ์กันคือคล้ายกันในสามประเด็นดังกล่าว แต่โดยพยัญชนะและเนื้อหาของจิตแล้วแตกต่างกันเพราะบริบทของสังคม ภาษาและหลักของการตีความเป็นต้น เมื่อว่าโดยภาพรวมแล้วทั้งจิตของพุทธปรัชญาและของวิลเลียมเจมส์ก็ยังมีลักษณะคล้ายคลึงกันอยู่ แม้ว่าจิตของเจมส์นั้นโดยเนื้อหาแท้ๆ ไม่ค่อยจะพูดถึงเรื่องเนื้อหาของจิตโดยตรงโดยเลี่ยงไปใช้คำว่าทศนะ ความคิด หรือการทำงานของสมองมากกว่า ซึ่งทางพุทธศาสนาเรียกว่า “เจตสิก” คือการทำงานของจิตหรือพฤติกรรมของจิต เนื่องจากเขาเล็งเห็นความสำคัญและความมีอยู่ของจิตในฐานะประสบการณ์หรือการนำไปปฏิบัติมากกว่าการยืนยันความมีอยู่ของจิตในฐานะ (Being) ตามที่ปรากฏในพุทธปรัชญา ทำให้ยืนยันถึงการสร้างระบบปรัชญาแบบปฏิบัตินิยม โดยมีแนวคิดเรื่องจิตเป็นพื้นฐานของท่านเด่นชัดขึ้น

๔.๓.๒ ประเด็นเรื่องกระแสแห่งความคิดของมนุษย์

ในทางพุทธปรัชญานั้น พระพุทธเจ้าทรงใช้ความเป็นเหตุผลในการอธิบายเกี่ยวกับการปฏิเสธเรื่องอัตตา แต่ที่คนสับสนอย่างยิ่งก็เพราะว่าเมื่อพระพุทธองค์ทรงปฏิเสธอัตตา

^{๔๒} สยามคมค้นคว้าพระพุทธศาสนาวัดสระเกศ, **อรรถกถาอัฐรสาลีนิ ตอน ๒**, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๑), หน้า ๒๐.

^{๔๓} It is interested in is some parts of these objects to he exclusion of others, and welcomes or reflects-chooses from among them, in a word-all the while.

แล้ว ทำไมพระองค์จะต้องใช้ศัพท์เช่น “ฉัน” “ของฉัน” “คุณ “ ของคุณ” ในหลายๆ แบบที่แสดงถึง อุตตาด้วย สถานการณ์ที่น่าสับสนแบบนี้ ได้นำนักปรัชญาส่วนใหญ่ไปสู่การสมมติว่า ในขณะที่ พระองค์ทรงปฏิเสธการเหมือนกันทุกประการของอิตตาเชิงปัจเจกกับฉันท์ ๕ พระพุทธองค์ก็ทรง ยอมรับในอิตตาอย่างแน่นอนว่า อยู่เหนือประสบการณ์ธรรมดาของมนุษย์^{๔๔}

เมื่อเป็นเช่นนี้พระพุทธองค์จึงทรงอธิบายถึงฐานะของนักคิดที่เกี่ยวกับคัมภีร์ อุปนิษัตของศาสนาฮินดูที่เก่าแก่ที่สุดของอินเดียซึ่งมีมาก่อนพระพุทธองค์ บ่อยครั้งที่การปฏิเสธ ของอิตตาที่เราเรียกกัน สามารถละทิ้งความประทับใจของมนุษย์เกี่ยวกับประเพณีนิยมโดย ปราศจากความเป็ความจริง

คานที่ซึ่งเป็นนักเหตุผลนิยมคนหนึ่ง ไม่พอใจกับความเห็นของฮูมในเรื่องอิตตา การ อธิบายการสอนของพระพุทธเจ้าในประเด็นเรื่องแสงสว่างของความคิดเห็นที่ชัดเจนแจ่มแจ้ง ปราศจากความคลุมเครือ ทำให้ความเห็นของฮูมและคานท์กลายเป็นความผิดพลาดที่ยิ่งใหญ่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้าปัญหาทางปรัชญาที่พวกเขาพยายามจะแก้ไขนั้นใช้ทฤษฎีของอิตตา ที่สร้าง ขึ้นจากมุมมองของพวกเขาเองในธรรมชาติและกระบวนการของประสบการณ์เท่านั้นก็เป็นเรื่องที่ ไม่ถูกต้อง พระพุทธเจ้าไม่ได้วิเคราะห์ประสบการณ์แบบแยกพิจารณา พระองค์ทรงวิเคราะห์องค์ ธรรมแบบปัจเจกสมุปบาท แต่สิ่งที่คนเข้าใจผิดก็เพราะว่าสาวกของพระองค์ในยุคต่อมาชักจูงให้ เข้าใจคำสอนผิดไปต่างหาก

มีโรงเรียนหลายโรงเรียน ที่อธิบายถึงเรื่อง”ความคิด”ของพระพุทธเจ้าในรูปแบบ ของความเปลี่ยนแปลงและความเป็นอนิจจัง ให้เป็นแบบทฤษฎีอภิปรัชญาที่ว่าด้วยเรื่องความ ประทับใจ มีบางครั้งที่การสอนเรื่องพระพุทธศาสนาในโรงเรียนได้เสนอทัศนะของตนเอง แล้วนำไป กล่าวว่าเป็นของพระพุทธเจ้าทั้งหมด

ผู้วิจัยเห็นว่า ในทัศนะของนักคิดในศาสนาฮินดู มักมองว่าพระพุทธเจ้าเป็น ผู้สนับสนุนในความแตกต่างที่สมบูรณ์ในเรื่องที่เกี่ยวกับประสบการณ์ การวิพากษ์วิจารณ์พุทธ ศาสนาโดยทั่วไปสำหรับสนับสนุนมุมมองดังกล่าวของนักปรัชญาฮินดู โดยเฉพาะอย่างยิ่งปรัชญา เวทานตะ ที่สามารถสร้างระบบความคิดของตนเองให้เป็นความจริงอันติมะ นอกเหนือไปจาก คำอธิบายที่เกี่ยวกับภาษาศาสตร์และการให้คำจำกัดความ แต่ก็มีนักปรัชญาสำนักเวทานตะและ นักปราชญ์สมัยใหม่จำนวนมาก นิยมชมชอบการอธิบายเหมือนกับการสอนของพระพุทธเจ้า^{๔๕}

^{๔๔}David J. Kalupahana , The PRINCIPLES OF BUDDHIST PSYCHOLOGY, (New York : State University , 1987), p. 22.

^{๔๕} David J. Kalupahana, The PRINCIPLES OF BUDDHIST PSYCHOLOGY, p. 23.

ดังนั้นแทนที่จะหาทางแก้ไขสิ่งที่ไม่แท้จริงเกี่ยวกับปรัชญา พระพุทธเจ้าไม่เพียงแต่หลีกเลี่ยงการสร้างปัญหาญาณวิทยาของคนที่ซึ่งเป็นการปฏิบัติที่เกี่ยวกับ นิโคไลส โคเปอร์นิคัส เท่านั้น แม้แต่พื้นฐานของการวิเคราะห์สิ่งต่างๆที่สุ่มสร้างขึ้นในประสบการณ์หนึ่งไปสู่เหตุการณ์หนึ่งที่ไม่ปะติดปะต่อกัน ณ เวลาใดเวลาหนึ่ง ตลอดถึงการปฏิบัติทางใจของลือค “และการละทิ้งคำอธิบายเกี่ยวกับประสบการณ์ของจอห์น ลือค และฮูม จัดเป็นปัญหาในยุคต่อมา มีผลทำให้โครงสร้างทางจิตใจของชาวตีในยุคต่อมากลายมาเป็นสิ่งที่มีมากเกินความต้องการ ไม่ใช่ความโดดเด่นที่สมบูรณ์ และไม่ใช่ความแตกต่างที่สมบูรณ์ แต่เหมือนต้องการนำไปสู่ข้อถกเถียงที่เกี่ยวกับปัญหาทางปรัชญามากยิ่งขึ้น^{๔๖}

โดยการหลีกเลี่ยงความสุดโต่งของอภิปรัชญา พระพุทธเจ้าทรงวางรากฐานสำหรับการอธิบายที่ไม่ใช่แนวอภิปรัชญา พระองค์ทรงหลีกเลี่ยงความสุดโต่งของอภิปรัชญา โดยทรงค้นพบ “ทางสายกลาง” ซึ่งไม่เป็นอุตรภาพในแนวคิดของนักปรัชญาทั่วไป แนวคิดของพระพุทธองค์มุ่งไปสู่ความสมเหตุสมผล และหลีกเลี่ยงความประทับใจที่บริสุทธิ์แบบประเพณีนิยมเหมือนสำนักปรัชญาเวทานตะ และไม่ได้เน้นความรู้สึกที่เป็นอชฌัตติกญาณเหมือนอังรีแบร์กซอง^{๔๗}

หลังจากที่พระพุทธองค์ทรงคัดค้านความสุดโต่งของอภิปรัชญาดังกล่าวแล้ว พระพุทธองค์ทรงอธิบายประสบการณ์ของมนุษย์ว่าเป็นเหมือนสายธารของความคิดหรือพิกาน สายธารของความคิดคือหลักสำคัญอันยิ่งใหญ่ของพระพุทธเจ้า การระลึกชาติของมนุษย์ก็จัดเป็นหน้าที่ของพิกานในการตื่นตัวของความจำ การระลึกชาติดังกล่าวไม่ได้ถูกจำกัดถึงชีวิตในปัจจุบัน แต่ในความเป็นจริงนั้น หมายถึงพลังงานที่แผ่ออกไปเหนือชีวิตปัจจุบัน ซึ่งทำให้เรายอมรับความเป็นไปได้ของการมีอยู่หรือการเกิดใหม่ ซึ่งเจมส์ไม่ได้ให้ความสำคัญกับความคิดเรื่องนี้

นอกจากนี้แนวคิดเรื่อง “กระแสแห่งจิตสำนึก” กลายเป็นประเด็นที่มนุษย์ประสงค์จะแสวงหาคำอธิบายที่มีความใกล้เคียงกับความเป็นจริงมากขึ้นว่า กระแสแห่งจิตสำนึกมีความเกี่ยวข้องกับความจริงและความเสื่อมของมนุษย์อย่างไร ตลอดถึงแนวคิดที่ว่าด้วยเรื่องการพัฒนาในลัทธิที่เชื่อว่าสสารเป็นสิ่งที่อยู่จริง (สสารนิยม) ซึ่งเชื่อว่าอตตาสสามารถทำให้เกิดความชั่วและได้สร้างข้อผูกมัดให้แก่มนุษย์ สำหรับพระพุทธเจ้าผู้ทรงปฏิเสธอตตาสและอภิปรัชญา การกำหนดจิตนั้นสามารถสร้างกระแสแห่งความคิด หรือการทำงานของจิตเพื่อชีวิตที่ดีขึ้น ซึ่งสามารถอธิบายเหตุของความเจริญและความเสื่อมของมนุษย์ได้

^{๔๖} Ibid., p. 24-25.

^{๔๗} Op. Cit.

ความเข้าใจในหลักการของพระพุทธเจ้าในเรื่อง “กระแสแห่งจิตสำนึก” ทำอย่างเป็นระบบมา ๒๕ ศตวรรษมาแล้ว ดังที่ผู้วิจัยพบรายละเอียดในหนังสือตำราที่เป็นหลักสำคัญในจิตวิทยา ของวิลเลียม เจมส์ ผู้กลายเป็นนักอภิปรายด้วย ซึ่งแนะนำถึงหลักการของ “สายธารของจิต หรือสายธารแห่งความคิด” ไปสู่โลกตะวันตกว่า

พิชาน ไม่ได้ปรากฏรูปของมันเป็นเหมือนกับว่าถูกสืบเป็นชิ้นเล็ก ๆ เหมือนโซ่หรือรถไฟ แต่มันอธิบายตัวของมันเองได้ ดังเช่นที่ตัวมันเองปรากฏในตอนแรก มันไม่มีอะไรที่เชื่อมต่อกัน มันไหลไปเหมือนแม่น้ำหรือสายธารซึ่งเป็นคำอุปมาอุปไมยของจิต ซึ่งนับว่าเป็นการอธิบายอย่างเป็นธรรมชาติที่สุด ในการพูดถึงจิตหรือพิชาน ขอให้เราเรียกมันว่า “สายธารแห่งความคิด หรือสายธารของชีวิต แบบอัตวิสัย”^{๔๘}

คำสอนของพระพุทธเจ้า ถูกยอมรับอย่างทันทีทันใดหลังจากการตรัสรู้ของพระองค์ ซึ่งกล่าวถึงเรื่องกระแสของจิตสำนึกในมุมมองที่เหมือนกับประจักษ์นิยมของเจมส์^{๔๙} เมื่อปรากฏการณ์ที่พิเศษนี้เกิดขึ้น ทำให้มนุษย์ผู้มีความสนใจอย่างลึกซึ้งและผู้มีอุปนิสัยในการพิจารณาเกิดความเชื่อขึ้นว่า “พระองค์ทรงเข้าใจเหตุผลความเป็นไปของมนุษย์และของธรรมชาติอย่างดียิ่ง”^{๕๐}

คำกล่าวนี้ไม่ให้การสนับสนุนกับนักประสบการณ์นิยมทั้งหลาย ที่ยอมรับความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์อย่างเดียวโดยไม่มีความสัมพันธ์กับสิ่งอื่น แต่สำหรับนักตรรกวิทยาผู้รู้ถึงความเกี่ยวข้องกันของทุกสรรพสิ่งในโลกเช่น การเห็นความแตกต่างในการเกิดขึ้นและดำรงอยู่ของชีวิตมนุษย์และสัตว์ และเรื่องการเปลี่ยนแปลงสมองของมนุษย์ล้วนเป็นความต่อเนื่องทั้งนั้น พระพุทธเจ้าใช้คำว่า สังสารวัฏ เพื่ออธิบายถึงการเที่ยวไปโดยไม่รู้จุดหมาย โดยอ้างถึงกระบวนการของชีวิตที่ต้องดำเนินต่อไปเรื่อยๆ ไม่มีที่สิ้นสุดตามความดีและความชั่วที่ติดตัว ซึ่งพระองค์ทรงอธิบายต่อว่าคล้ายกับความต่อเนื่องของกระแสแห่งจิตสำนึกของมนุษย์

ในการอธิบายความเข้าใจอย่างลึกซึ้งในธรรมชาติของการดำรงอยู่ดังเช่น “การอิงอาศัยซึ่งกันและกันของชีวิต” หมายถึงการเกิดขึ้นที่ต้องอิงอาศัยซึ่งกันและกันของเหตุปัจจัยมากมายไม่ใช่การประกอบขึ้นของจิตอย่างเดียวโดยปราศจากความดีหรือความชั่วที่ติดตัวมนุษย์

^{๔๘} Op. Cit.

^{๔๙} Op. Cit.

^{๕๐} Op. cit.

นี่คือการอธิบายคอนเซปต์เรื่อง”การอิงอาศัยซึ่งกันและกันของพระพุทธเจ้าที่ยืนยันว่า กระแสแห่งจิตสำนึกของมนุษย์เปรียบได้กับบุคคลคนหนึ่งมีการพึ่งพาคนอื่นเพื่อทำในสิ่งที่ตนเองทำไม่ได้ ซึ่งสะท้อนให้เห็นแนวคิดที่เรียกว่า “ปฏิจจสมุปบาท”

ผู้วิจัยเห็นว่าวิลเลียม เจมส์ใช้ประโยชน์จากแนวคิดเรื่อง “กระแสแห่งความคิด” หรือการทำงานของจิตมนุษย์เพื่อตัดสินมูลฐานของลัทธิประสบการณ์นิยม ซึ่งถูกตรวจสอบอย่างระมัดระวัง คือวิลเลียมเจมส์นำแนวคิดแบบจิตนิยมเชิงประสบการณ์ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอธิบายไว้ประยุกต์ใช้กับหลักปฏิบัตินิยมเพื่อให้เกิดความน่าเชื่อถือมากขึ้น เมื่อศึกษาอย่างจริงจังแล้วจะพบว่าประจักษ์นิยมของเจมส์ ไม่แตกต่างจากประสบการณ์ขั้นพื้นฐานของมนุษย์ที่พระพุทธเจ้าได้ทำให้เป็นระบบในทฤษฎี เรื่อง”การอิงอาศัยซึ่งกันและกัน” เลย

เจมส์กล่าวถึงเรื่องกระแสแห่งจิตสำนึกอีกว่าเปรียบเสมือนการตื่นจากการหลับหรือความไม่สงบจากสภาพของการหยุดชั่วคราว ซึ่งคนหนึ่งสามารถรู้ว่าอีกคนหนึ่งไม่มีสติสำนึกอยู่ ซึ่งอาจจะไม่เป็นจริงก็ได้ เพราะคนที่กำลังนอนหลับ กระแสจิตก็ยังทำงานเป็นปกติ แต่อยู่ในสภาพของการพักผ่อนชั่วคราว เมื่อเขาตื่นขึ้นก็สามารถออกจากสภาพของการหลับด้วยตัวของเขาเอง โดยไม่จำเป็นต้องอาศัยการกระตุ้นจากบุคคลอื่น

พระพุทธเจ้าเข้าใจในภายหลังอย่างลึกซึ้งซึ่งในหลักการพึ่งพาตนเองหลังจากที่ทรงตรัสรู้แล้ว และเจมส์ได้พึ่งแนวคิดนี้สร้างรากฐานของลัทธิประสบการณ์นิยมของเขาเอง ไม่ได้ต้องการทฤษฎีอภิปรายที่สร้างขึ้นโดยไร้จิตสำนึกเป็นฐานแต่อย่างใด

๔.๓.๓ ประเด็นเรื่องการหลุดพ้นของจิต

ในทางพระพุทธศาสนา ได้สอนวิธีปฏิบัติเพื่อทำลายอกุศลธรรมที่เป็นอุปสรรคต่อการบรรลุถึงวิมุตติอันเป็นจุดหมายสูงสุด

การวิเคราะห์กายและจิตเพื่อให้ทราบถึงธรรมชาติของกายและจิต ตลอดจนกระบวนการทำงานของกายและจิตที่กระทำต่อโลกในแง่ต่างๆ ตามความเป็นจริงนั้น นับว่าเป็นพื้นฐานแรกที่น่าไปสู่การปฏิบัติธรรมอย่างถูกต้องตรงตามความเป็นจริง การปฏิบัติธรรมอย่างถูกต้องนำไปสู่วิมุตติคือความหลุดพ้นจากกิเลสและทุกข์โดยสิ้นเชิง การไม่รู้ธรรมชาติของกายและจิตอย่างถูกต้องตามความเป็นจริง ทำให้เกิดความคิดเข้าใจผิด หลงผิดในกายและจิต ในนามรูป ชันธ์ ๕ อายตนะ อินทรีย์ และธาตุเป็นต้น เมื่อไม่รู้และหลงผิด ก็ทำให้เกิดการเข้าไปปฏิบัติต่อกายและจิตอย่างไม่ถูกต้อง เช่น การเข้าไปยึดติดในกายและจิต หรือชันธ์ ๕ เป็นต้นในรูปแบบต่างๆ การเข้าไปยึดถือและหลงพัวพันทำให้เกิดกรรมและสภาพที่ต้องเสวยผลของกรรมนั้นสืบต่อกันเข้า

เป็นรูปของวงจรเรื่อยไปโดยไม่มีจุดจบ แต่เมื่อรู้ธรรมชาติของกายและจิตอย่างถูกต้องตามความเป็นจริง ทำให้หมดความหลงผิด ไม่เข้าไปยึดถือหรือพัวพันด้วยอำนาจแห่งตัณหาและอุปาทาน ก็จะทำให้ตัดขั้วต่อของกิเลสที่เกิดจากความหลงผิดในธรรมชาติของกายและจิตได้ เมื่อกิเลสไม่มีวงจรต่อกับกิเลสคือกรรมและผลที่เกิดจากอำนาจผลักดันของกิเลสและกรรมก็ไม่มี เมื่อเป็นเช่นนั้น วงจรของกิเลส กรรม และวิบากก็จะขาด หยุดการทำงานในรูปกระบวนการสังสารวัฏลงได้อย่างเด็ดขาด ในสัมมาทิฏฐิสูต^{๕๑} ได้แสดงแนวการปฏิบัติไว้อย่างกว้างๆ ดังนี้

เวทนา สัญญา เจตนา ผัสสะ มนสิการ อันนี้เรียกว่านาม มหาภูตรูป ๔ (และ) รูปที่ อาศัยมหาภูตรูป ๒๔ (อุปาทายรูป) อันนี้เรียกว่ารูป นามและรูปดังกล่าวนี้ เรียกว่า นามรูป เหตุเกิดนามรูปย่อมมีวิญญาณเป็นสมุทัย (เป็นเหตุเกิด) ความดับแห่งนามรูป ย่อมมีเพราะวิญญาณดับ อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ นี้แหละ คือ ความเห็นชอบ (สัมมาทิฏฐิ ความเห็นถูกต้อง) ฯลฯ สมာธิชอบ (สัมมาสมาธิ ความตั้งใจถูกต้อง) ชื่อว่า ปฏิปทาที่จะให้ถึงความดับแห่งนามรูป
เมื่อใดแล อริยสาวกย่อมรู้ชัดซึ่งนามรูป เหตุเกิดแห่งนามรูป ความดับแห่งนามรูป และปฏิปทาที่จะให้ถึงความดับแห่งนามรูปนั้นๆ เมื่อนั้นท่านจะละระาคานุสัย..... อวิชชานุสัย แม้ด้วยเหตุเพียงเท่านั้น อริยสาวกชื่อว่าเป็นสัมมาทิฏฐิ...

ดังนั้น การรู้ธรรมชาติของกายและจิตตามความเป็นจริง จึงมีความสัมพันธ์กับการปฏิบัติธรรมและความหลุดพ้นจากกิเลสและทุกอย่างสำคัญที่สุดซึ่งโสภณ ศรีกฤษดาพรได้กล่าวไว้ว่า "ปริยัติธรรมซึ่งเป็นธรรมะเป็นภาคทฤษฎีหรือเกี่ยวกับความรู้ นั้น ถึงจะกล่าวไว้มากและแสดงเป็นนัยต่างๆ เช่น ชันท์ ธาตุ อายตนะ ทวาร อินทรีย์ สติปัฏฐาน เป็นต้น แต่กล่าวได้ว่า เรื่องทั้งหมดนั้น เป็นเรื่องเกี่ยวกับการปฏิบัติและจิตทั้งสิ้น ความเห็นผิด ความรู้ผิด และการปฏิบัติผิด ทั้งหมดล้วนดำเนินไปไม่สอดคล้องกับธรรมชาติของกายและจิต ตามความเป็นจริง และความเห็นถูก ความรู้ถูก และการปฏิบัติถูก เพราะดำเนินไปอย่างสอดคล้องหรือตรงตามธรรมชาติของกายและจิตตามความเป็นจริง"^{๕๒}

^{๕๑} ม. มุ ๑๒/๑๒๕/ ๘๐

^{๕๒} โสภณ ศรีกฤษดาพร, การศึกษาวิเคราะห์ความคิดเรื่องกายและจิตในพุทธปรัชญา, (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต (บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๗), หน้า ๒๘๑.

ผู้วิจัยเห็นว่าในทัศนะของเจมส์นั้น จิตตามทัศนะของเขา สามารถปฏิบัติเพื่อให้เข้าถึงความหลุดพ้นได้โดยการปฏิบัติให้สอดคล้องกันกับระบบวิถีชีวิต ความหลุดพ้นในทัศนะของเจมส์มิได้หมายถึงการทำลายกิเลส เช่น ตัณหา และอุปาทาน เป็นต้นที่เกิดขึ้นกับจิตเหมือนทรรณะของพุทธปรัชญา แต่การหลุดพ้นของจิตเกิดจาก การลงมือปฏิบัติและผลที่เกิดจากการปฏิบัตินั้นเป็นที่น่าเชื่อถือได้ นำมาสู่ความสุขของตนเองและต่อสังคมในชาตินี้โดยไม่ต้องคำนึงถึงชาติหน้าภพหน้า หรือหากล้มเหลวผู้ปฏิบัติสามารถเริ่มต้นใหม่ ด้วยการพยายามค้นหาแนวทางใหม่จนกว่าจะพบ ซึ่งต่างจากการอธิบายจิตของนักปรัชญาตะวันตกส่วนใหญ่ที่บอกว่า จิตแบ่งออกเป็น ๓ ระดับตามคุณสมบัติ คือ ๑. จิตที่ตกอยู่ในอำนาจของฝ่ายต่ำ ๒. จิตที่มีความต้องการทางกามคุณ ๓. จิตที่มาจากพระเจ้า ดังที่พระมหाराเชนทร์ ฐมกามาโม (ธาดูเงิน) ได้กล่าวไว้ว่า

“จิตที่ตกอยู่ในอำนาจของความชั่วนั้น จะไม่สามารถพัฒนาเพื่อเข้าอยู่กับพระเจ้าได้เลย เพราะความมืดแห่งอวิชชาตลอดถึงความแปดเปื้อนของกิเลสนานาประการที่อยู่ในชั้นกสันดานของมนุษย์ปกปิดไว้ และจิตที่มีความต้องการมีการเสพกามเป็นต้น ก็เพียงต้องการ กิน กาม เกียรติเท่านั้น ด้วยเหตุนี้จิตทั้ง ๒ ประเภทนี้ถูกทำลายหรือถูกเผาหรือถูกฝังไปพร้อมกับร่างกาย ส่วนจิตที่มีเหตุผลเป็นคุณสมบัติของจิตที่มาจากพระเจ้า เมื่อชำระจิตให้บริสุทธิ์แล้วก็จะเข้าไปอยู่กับพระเจ้าตามเดิม^{๕๓}

การพัฒนาจิตตามทัศนะของปรัชญาตะวันตกบางสำนัก คือการพยายามทำลายความเห็นแก่ตัวให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ และในขณะเดียวกัน ก็พยายามสร้างความดี เมื่อตายไปแล้วก็จะได้กลับมาไปอยู่กับพระเจ้าตามที่จิตเคยอยู่มาแล้ว จะมีแต่ความสุขชั่ววันวันคร

แต่วิลเลียม เจมส์ ไม่ได้เน้นย้ำว่าจิตที่มีเหตุผลเป็นคุณสมบัติของจิตที่มีจากพระเจ้า เพียงแต่บอกวามมนุษย์นั้นมีเจตจำนงที่จะเชื่อ “The Will to Believe” เป็นพื้นฐานซึ่งหมายความว่ามนุษย์เรานั้นหากจะมีความเชื่ออะไรที่เป็นความชัดเจนอย่างที่สุดเพื่อเป็นเหตุให้ต้องกระทำบางสิ่งบางอย่าง ความเชื่อมั่นว่ามีพระเจ้าอยู่เบื้องหลังน่าจะเป็นเหตุผลที่พอฟังขึ้น เพราะมนุษย์นั้นยังบกพร่องอยู่ จำเป็นต้องมีสิ่งที่ทรงอำนาจมากกว่าเพื่อทำให้มนุษย์เชื่อและตัดสินใจในการกระทำเหตุผลทางศาสนาจึงเป็นสิ่งที่นอนเป็นตะกอนอยู่ในเบื้องลึกแห่งจิตมนุษย์ทุกคน และทำให้มนุษย์ดิ้นรนที่จะมีชีวิตขึ้นโดยการลงมือปฏิบัติเพื่อทดสอบทฤษฎีของตนเอง

^{๕๓}พระมหाराเชนทร์ ฐมกามาโม (ธาดูเงิน), การศึกษาเปรียบเทียบความจริงเรื่องจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับจิตในปรัชญาตะวันตกสมัยโบราณ, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาปรัชญา, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๑๔๗.

ขณะเดียวกันการเสนอทัศนะของวิลเลียม เจมส์นั้นมีขึ้นเพราะต้องการค้านทฤษฎีทางญาณวิทยาของค่านที่เน้นเรื่องเหตุผลมากจนเกินไป แล้วพยายามใช้เหตุผลอธิบายเพื่อเข้าถึงความจริงสูงสุด ในขณะที่เดียวกันก็ต้องการบอกว่า สิ่งที่ฮูม เสนอไปนั้นผิด ฮูมเสนอแนวคิดเรื่องประจักษ์นิยม เพื่อเป็นบันไดเข้าถึงความจริงสูงสุดจนเกินไปและสุดโต่ง โดยไม่คำนึงถึงเหตุผลมันเป็นไปไม่ได้ เพราะมนุษย์เป็นสัตว์ที่มีจิตและมีเหตุผลแตกต่างจากก้อนดินหรือก้อนไม้ สิ่งที่ควรจะเป็นก็คือ ไม่ละทิ้งความสำคัญทั้งของประสบการณ์และทั้งของจิตทั้งสองอย่างมีความสำคัญเท่าเทียมกัน เพียงแต่ควรนำทฤษฎีที่มีอยู่ในจิตใจของมนุษย์ออกมาสู่การปฏิบัติเพื่อยืนยันความถูกต้องและเพื่อยืนยันความมีอยู่แห่งจิตซึ่งสามารถทดสอบได้ด้วยการนำไปใช้ได้เท่านั้นจึงเป็นที่มาของ “จิตนิยมเชิงประสบการณ์” ของวิลเลียม เจมส์

๔.๔ ประเมินค่าปรัชญาเรื่องจิตของวิลเลียม เจมส์ตามนัยพุทธปรัชญา

จิตหรือวิญญาณ มีจุดกำเนิดมาอย่างไรนั้น เป็นหัวข้อใหญ่ทางปรัชญาที่ถกเถียงกันตลอดมานักปรัชญาตะวันตกได้ศึกษาและแสวงหาความจริงแท้เกี่ยวกับต้นตอของจิตหรือวิญญาณและสรุปสุดท้ายว่า วิญญาณมีต้นกำเนิดมาจากพระเจ้า ศาสนาคริสต์ถือว่า อาดัมกับอีฟชายหญิงสองคนนี้เป็นมนุษย์คนแรกของโลก นักปรัชญาตะวันตกอีกท่านหนึ่งคือวิลเลียมเจมส์ ท่านเชื่อเรื่องของวิญญาณโดยสอนว่า^{๕๔} แม้เราจะมีควมสงสัยว่าวิญญาณมีอยู่จริงหรือไม่ก็ตามแต่ความสงสัยนี้จะจบลงตรงที่ ทำไมมนุษย์ถึงมีความชัดเจนในจิตเมื่อคิดถึงพระเจ้า และรู้จักพระเจ้าในเมื่อมนุษย์บางคนไม่เคยเห็นด้วยซ้ำ แต่มนุษย์ก็เชื่อว่ามีพระเจ้าอยู่ในจิตใจอยู่ตลอดเวลา ความมีอยู่ของพระเจ้าเป็นความชัดเจนของมนุษย์เหนืออื่นใดและฟังพาได้ ท่านจึงสรุปว่า จิตหรือวิญญาณก็ต้องมีอยู่จริง วิญญาณของมนุษย์เราเริ่มแรกจุดมาจากสรวงสวรรค์ของพระเจ้าผู้เป็นเจ้าของ^{๕๕}

ทางด้านพุทธศาสนาเถรวาท ถือว่า วิญญาณหรือจิตนั้นไม่ได้มีใครเป็นผู้สร้าง (The Creator) หรือเนรมิตขึ้นมา แต่วิญญาณหรือจิตนั้นอาศัยเหตุปัจจัยจึงเกิดขึ้นได้ แบ่งตามทางที่เกิดวิญญาณ มี ๖ อย่างคือ

๑. อาศัยรูปกระทบตา เกิดความรู้ขึ้น เรียกจักขุวิญญาณ
๒. อาศัยเสียงกระทบหู เกิดความรู้ขึ้น เรียกว่าโสตวิญญาณ

^{๕๔} รศ. ทวี วัฒนภพ, **ปรัชญาศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง), หน้า ๒๒๒.

^{๕๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๔.

๓. อาศัยผัสสะกระทบจรมุก เกิดความรู้ขึ้น เรียกว่าฆานวิญญาน
๔. อาศัยรสกระทบลิ้น เกิดความรู้ขึ้น เรียกว่าฆานวิญญาน
๕. อาศัยโผฏฐัพพะกระทบกาย เกิดความรู้ขึ้น เรียกว่ากายวิญญาน
๖. อาศัยธรรมเกิดกับใจ เกิดความรู้ขึ้น เรียกว่ามโนวิญญาน^{๕๖}

เพราะฉะนั้น เมื่อกล่าวถึงความความเป็นจริง (Reality) ของจิต หมายความว่า เรากำลังศึกษาจิตในฐานะเป็นสิ่งที่เป็นจริงเชิงภววิทยา (Ontologically Real) คือเป็นสิ่งที่มีอยู่อย่างแท้จริง เหมือนร่างกายมีอยู่ ไม่ใช่มีอยู่แบบสมมติ ตามหลักพุทธศาสนาจิตถือว่าเป็นปรมาตถสัจ คือเป็นสิ่งที่มีอยู่จริง ไม่ใช่จินตนาการ (Imagination)

จิตในพุทธปรัชญา มีลักษณะเป็นนามธรรม (Abstract) ที่เกิดดับตลอดเวลา ทำหน้าที่รับรู้ รู้สึก คิด จำ เป็นต้น^{๕๗} เป็นฐานของชีวิต การรู้สึกตัว การรู้สึกสัมผัสและการนึกคิดต่างๆ แต่ไม่มีลักษณะเป็นตัวตน (Person) อัตตาหรืออัตมัน (Self) ซึ่งเป็นลักษณะของวิญญาน (Soul) ในทัศนะของนักคิดบางคนและเป็นลักษณะของจิตในศาสนาอื่นๆ จิตตามนัยพุทธปรัชญา จึงมีลักษณะต่างจากจิตที่เป็นสภาวะ (Substance) อย่างหนึ่งในปรัชญาตะวันตก เพราะนักปรัชญาตะวันตกที่เชื่อว่า จิตเป็นสภาวะอย่างหนึ่งนั้น จะเห็นว่าจิตมีลักษณะเป็นตัวตน (Person) ไม่มีการเกิดดับ และจิต (Mind) นี้จะเป็นอันเดียวกับวิญญาน (Soul) แต่บางคนเห็นว่า จิตกับวิญญานต่างกัน ส่วนทางพุทธปรัชญาจะถือว่า ทั้งจิตและวิญญานก็คือสิ่งเดียวกัน แต่มีลักษณะเป็นนามธรรมที่เกิดดับ ไม่ใช่ตัวตนที่ถาวร (Permanent Self) จึงนิยมใช้คำว่า Consciousness แทนคำว่าจิต ในภาษาอังกฤษ เพื่อไม่ให้สับสนกับ Mind ที่หมายถึงจิตในทัศนะของนักปรัชญาตะวันตก

นักปราชญ์ตะวันตกหลายท่านมีความเห็นแตกต่างกันเกี่ยวกับสภาพของจิต เช่นเดียวกับวิลเลียม เจมส์ ท่านเห็นว่า จิตเป็นสภาวะ มีอยู่อย่างแท้จริง เป็นสิ่งเดียวกับวิญญาน จิตมีอยู่จริงแต่เป็นเพียงกิจกรรมอย่างหนึ่งของวิญญาน จิตเป็นเพียงการทำงานของสมอง จิตและวิญญานที่เป็นตัวตนหรือเป็นเนื้อหาของจิตจริงๆ นั้น ไม่มีอยู่จริง

วิลเลียม เจมส์ ถือเอาความรู้สึคนึกคิด ซึ่งเป็นเพียงการทำงานของวิญญาน หรือกิจกรรมทางสมองนั้นว่าเป็นจิต ซึ่งไม่ใช่สิ่งที่เรียกว่า จิต ในพุทธปรัชญา แต่เป็นสิ่งที่เรียกว่า เจตสิก อันเป็นอาการหรือคุณสมบัติของจิตหรือวิญญานในพุทธปรัชญา ดังนั้น จิตที่เป็นกิจกรรม

^{๕๖} มหามกุฏราชวิทยาลัย, นวโกวาท, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย พิมพ์ครั้งที่ ๗๖/๒๕๓๓), หน้า ๔๗.

^{๕๗} มหามกุฏราชวิทยาลัย, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๘.

ของวิญญาน จึงไม่มีในพุทธปรัชญา เพราะจิตและวิญญานเป็นสิ่งเดียวกัน สิ่งที่เราเรียกว่าเป็นกิจกรรมของวิญญานในที่นี้ก็คือ เจตสิก และจิตที่เป็นการทำงานของสมองก็ไม่มี เพราะสิ่งที่เห็นว่าเป็นการทำงานของสมองนั้นไม่ใช่จิต แต่คือเจตสิก และเจตสิกก็เป็นการทำงานหรืออาการของจิต ไม่ใช่สมอง สมองเป็นเพียงอวัยวะที่เป็นสื่อหรือเครื่องมือที่ทำงานร่วมกับจิต ทำให้ติดต่อกับร่างกายและโลกภายนอกได้

ในฐานะที่ผู้วิจัยเป็นนักบวชในพระพุทธศาสนา จุดประสงค์ของการเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องจิตของวิลเลียม เจมส์กับจิตในพุทธปรัชญาในประเด็นนี้ก็เพื่อให้เห็นความแตกต่างกัน และเพื่อให้ทราบแนวคิดเรื่องจิตของวิลเลียม เจมส์ เเด่นชัดขึ้น มิได้มีจุดประสงค์ที่จะเน้นว่าของใครดีกว่าแต่ประการใด เพราะบริบททางสังคมเป็นตัวกำหนดวิถีคิดและปฏิบัติของคนแต่ละสังคมให้แตกต่างกันอยู่แล้ว แต่ในความแตกต่างกันนั้น มีองค์ความรู้ที่เกิดขึ้นมากมายจากการศึกษาเปรียบเทียบ

โดยสรุปแนวคิดเรื่องจิตของวิลเลียม เจมส์ นั้นเน้นการทำงานภายใต้สมองสั่งการ ให้ปฏิบัติตามทฤษฎีที่วางเอาไว้ นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงถ้าทฤษฎีนั้นใช้ไม่ได้ผล หากได้ผลก็ปฏิบัติตามแนวทางนั้น ทั้งยืนยันว่าจิตมีอยู่จริงด้วย ในหนังสือบางเล่มจึงเรียกว่า “จิตนิยมเชิงประสบการณ์” เบื้องหลังแนวคิดเรื่องจิตของเจมส์ น่าจะได้รับอิทธิพลจากแนวคิดนักปราชญ์ทางเอเชียโดยเฉพาะศาสนาพุทธบ้าง เพราะพระพุทธศาสนาเกิดก่อนนานมาก การค้นคว้าทำวิจัยต่างๆ ของเจมส์น่าจะส่งผลให้เขาได้รับอิทธิพลจากทางพุทธศาสนาไปไม่มากนักน้อย

ในทัศนะของผู้เขียนแล้วเห็นว่า พุทธศาสนา จัดได้ว่าเป็นแนวคิดเชิงปฏิบัตินิยมด้วย และเจมส์ก็เป็นปฏิบัตินิยม หากแต่วิธีการเข้าถึงจุดมุ่งหมายนั้นแตกต่างกัน พุทธศาสนาเน้นการฝึกปฏิบัติกายและจิตเพื่อทำลายกิเลสให้เข้าถึงความหลุดพ้น คือพระนิพพานเป็นเป้าหมายสูงสุด แต่เจมส์เน้นเรื่องการประยุกต์ทฤษฎีจิตไปสู่ภาคปฏิบัติให้สอดคล้องกัน ซึ่งจะนำไปสู่ความสุขในปัจจุบันนี้ เป็นเป้าหมายหลัก ในขณะที่เดียวกันพระเจ้าก็มีอิทธิพลสำหรับเจมส์ ในแง่ของการดำเนินชีวิต และเป็นความเชื่อที่ไม่จำเป็นต้องพิสูจน์อะไร อยู่นอกเหนือบริบทของการพิสูจน์ เพราะบางสิ่งบางอย่างแม้แต่การพิสูจน์ก็สายเกินไป พระเจ้าในทัศนะของเจมส์กลายเป็นเจตจำนงที่จะต้องเชื่อโดยไม่มีข้อยกเว้นแต่ประการใด ยกตัวอย่างเช่น ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับพระเจ้าก็เป็นไปอย่างอัตโนมัติ มนุษย์ไม่จำเป็นต้องสงสัยว่าพระเจ้านั้นมีอยู่จริงหรือไม่ เพราะทุกครั้งที่มีมนุษย์เจ็บปวด และผิดหวังมนุษย์ต่างก็มีพระเจ้าอยู่ในใจคอยช่วยเหลืออยู่แล้ว แม้จะไม่เคยเห็นเลยก็ตาม

เพราะฉะนั้นจิตตามนัยพุทธปรัชญาจึงต่างจากจิตในทัศนะของนักปรัชญาตะวันตก ซึ่งมีลักษณะต่างกันไปตามทัศนะของนักคิดและอิทธิพลที่ได้รับมาของแต่ละคน และจิตในความเห็นของนักปรัชญาตะวันตกบางคนมีลักษณะคล้ายกับเจตสิกมากกว่าจิตในพุทธปรัชญา เช่นเดียวกับวิลเลียม เจมส์ จิตในพุทธปรัชญาเถรวาทจึงมีความเป็นจริงที่ต่างจากความเป็นจริงของจิตในปรัชญาของวิลเลียม เจมส์ทางทางด้านเนื้อหาของจิต และการทำงานของจิต

๔.๕ สรุปและวิจารณ์

ผู้วิจัยขอสรุปว่าปรัชญาปฏิบัตินิยม (Pragmatism) เกิดขึ้นในขอบเขตของปรัชญาวิทยาศาสตร์ ปรัชญาวิทยาศาสตร์มนุษยศาสตร์และตัดเมตาฟิสิกส์ออกไป ส่วนปรัชญาปฏิบัตินิยมตั้งอยู่บนความเชื่อที่ว่า ความรู้ทุกอย่างไม่มีอะไรมากไปกว่าความเชื่อที่ปฏิบัติได้ เน้นความสำเร็จในการปฏิบัติงานของการรับรู้สิ่งต่างๆ นั้น มิใช่ก่อรูปความจริง แต่ต้องทำความเชื่อให้ปรากฏผลซึ่งสามารถทำให้บุคคลปฏิบัติอย่างมั่นใจและบรรลุผลสำเร็จได้

บนพื้นฐานนี้ เพียงสามารถพัฒนาทฤษฎีความรู้ของปรัชญาปฏิบัตินิยมเคียงข้างไปกับปรัชญาจิตนิยมภาววิสัย และอภิปรัชญาทางศาสนา ในขณะที่ผู้ก่อตั้งอีกคนหนึ่งคือวิลเลียม เจมส์ ได้ดึงเอาทฤษฎีเรื่อง “เจตนารมณ์สู่ความเชื่อ” หรือเจตจำนงที่จะเชื่อซึ่งเป็นมรดกในตัวของมนุษย์และ “ความเป็นประโยชน์” ของศาสนา ความชอบธรรมของประสบการณ์และชีวิตศาสนา ในฐานะที่เชื่อว่ามีระเบียบหนึ่งที่ไม่เห็น ควบคุมโลกและชีวิตอยู่ และนั่นแหละที่ความดีสูงสุดของเราวางอยู่ในการปรับตัวเองให้เข้ากันอย่างประสานกลมกลืนกับสภาพนั้น

ผู้วิจัยเห็นว่าด้วยความช่วยเหลือของวิลเลียม เจมส์ ทำให้ปรัชญาปฏิบัตินิยม หรือจิตนิยมเชิงประสบการณ์ สามารถเอาชนะอภิปรัชญาทั้งลัทธิวัตถุนิยมและลัทธิจิตนิยม อ้างประสบการณ์และเฉพาะประสบการณ์เท่านั้น ยอมรับการปฏิบัติในฐานะมาตรฐานการเดียวเท่านั้น อ้างถึงขบวนการปรัชญาวิทยาศาสตร์โดยทั่วไป และดึงพระเจ้าองค์เดียวออกมาได้สำเร็จจากสิ่งเหล่านั้นเพื่อวัตถุประสงค์ของการปฏิบัติทั้งปวง

ในทัศนะเรื่องเจตจำนง หรือการทำงานของจิตมนุษย์ ผู้วิจัยเห็นว่าเจมส์พยายามเลี้ยงที่จะใช้คำว่าจิต โดยหันมาใช้คำว่าทัศนะ หรือความคิด หรือเจตจำนงมากเพราะให้ภาพที่ชัดเจนต่อความเข้าใจของมนุษย์มากกว่า เนื่องจากพูดแล้วเข้าใจง่าย หลักจิตนิยมแบบ “มนุษย์เป็นเครื่องวัดทุกสิ่ง” ไบรททอริส นั้นทำให้เจมส์มีแนวคิดพื้นฐานต่อการมองโลก และทำความเข้าใจต่อชีวิตว่า ในระยะเริ่มแรกมนุษย์เราต้องยอมรับข้อเท็จจริงที่ว่า โลกนี้เต็มไปด้วยความชั่วช้าก่อน เพราะข้อเท็จจริงอันนี้แหละที่ทำให้เราเห็นว่าชีวิตมีค่า เพราะการที่มีความชั่วนั้นได้ทำให้เรามี

สิ่งที่มีค่าที่สุดคือความหวัง หวังที่จะหลุดพ้นจากความชั่ว ความหวังคือกัมมันตภาพทางศีลธรรม ที่กระตุ้นให้เราต่อต้านและปราบปรามความชั่ว มันทำให้เรามีความกล้าหาญที่จะ “มีชีวิตอยู่ด้วยความดีนบน” นักปรัชญาผู้ประกาศว่าโลกกำลังดีขึ้น โดยไม่เกี่ยวข้องกับเจตจำนงของเรา ก็ถือว่าหลงทางเท่าๆ กับพวกที่ถือว่าโลกจะยังคงชั่วอยู่ไม่ว่าเจตจำนงของเราจะเป็นเช่นไร เราเท่านั้นที่อาจทำให้โลกดีขึ้น และเราจะทำดังนี้ได้ก็ด้วยเจตจำนงของเรา

ความเชื่อดังกล่าวบวกกับความเป็นคนอเมริกันสมัยใหม่ ย่อมกลายเป็นความปิติที่จะได้ต่อสู้ ในการต่อสู้ที่ดีแม้ผลที่จะเกิดขึ้นอาจอยู่ในแง่สงสัยว่าจะดีขึ้นหรือไม่ อย่างไรก็ตามแม้ผลที่เกิดขึ้นอาจจะไม่แน่สำหรับบุคคล ก็เป็นการแน่ที่จะเป็นชัยชนะสำหรับเชื้อชาติของคนอเมริกัน เขาเชื่อว่าเพราะเรามีสัมพันธไมตรีอันมีประสิทธิภาพอยู่ข้างฝ่ายเรา คือพระเจ้าเป็นเจ้า

ในปรัชญาจิตของวิลเลียม เจมส์ พระเจ้าไม่ได้ทรงอยู่เหนือสิ่งใดๆ ทั้งหมดพระองค์เป็นเพียงแรงอย่างหนึ่งในบรรดาของแรงเบื่องบนทั้งปวง เป็นผู้ช่วยคนหนึ่ง ในท่ามกลางของผู้ที่วางโชคระตาของโลกอันยิ่งใหญ่ทั้งปวง พระองค์ทรงเป็นที่หนึ่งในบรรดาผู้ที่ทรงอำนาจเท่าๆ กัน พระองค์ทรงเป็นครูของเรา เป็นผู้นำของเรา เป็นเพื่อนของมนุษย์ในการดีนบนอย่างมีเกียรติที่จะทำให้โลกดีขึ้น บทบาทและความมีอยู่พระเจ้าจึงทรงเป็นความชัดเจนในห้วงสำนึกของเจมส์ อย่างไม่ต้องสงสัย ซึ่งเจมส์เรียกว่าเป็นหนึ่งใน “พิชานนิยมถึงรากเหง้า” หรือ “ประจักษ์นิยมแบบสุดโต่ง” นั่นเอง

ผู้วิจัยเห็นว่าสิ่งสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้แนวคิดจิตนิยมเชิงประสบการณ์ หรือ “ปฏิบัตินิยม” ของเจมส์เป็นที่ชื่นชอบของคนอเมริกันมาก ก็คือเรื่องของความสมเหตุสมผลในการปฏิบัติ สิ่งใดที่เหมาะสมในด้านปฏิบัติแล้ว สิ่งนั้นเท่านั้นที่เป็นจริง และเจมส์ยังเคยถูกคนร่วมสมัยที่หวังจะกอบโกยเอาแต่ความมั่งคั่งไว้อย่างบ้าคลั่ง เขาเคยดูเพื่อนอเมริกันที่ไปหลงบูชา “เจ้าแม่แห่งความสำเร็จ” โดยไม่คำนึงถึงการลงมือกระทำ ซึ่งไม่ใช่จุดประสงค์

ผู้วิจัยเห็นว่าวิลเลียม เจมส์ต้องการกระตุ้นเตือนทางจรรยาในทางปฏิบัติให้เกิดการร่วมมือร่วมใจกันระหว่างสมาชิกอิสระแห่งสังคมประชาธิปไตยด้วย เขาเชื่อว่าความหมายของชีวิตไม่ได้อยู่ที่การต่อสู้ด้วยตนเองเพียงลำพัง เช่นระหว่างมนุษย์ต่อมนุษย์ สถาบันต่อสถาบัน แต่อยู่ที่การต่อสู้อย่างร่วมมือกันของมนุษยชาติ ต่อการกำราบความชั่วทั้งปวงบนผืนพิภพนี้

แม้ว่าปรัชญาของเจมส์ จะเป็นความคิดที่ค่อนข้างใหม่ในวงการปรัชญา แต่ความคิดนี้ก็แพร่หลายไปอย่างรวดเร็ว ทั้งนี้เนื่องจากคำสอนส่วนใหญ่เน้นความเป็นไปได้ในชีวิตปัจจุบันมากกว่าความคิดที่ไกลตัวออกไปจนกลายเป็นความเพ้อฝันหรืออุดมคติซึ่งมีทางเป็นไปได้น้อยมาก ต่อความคิดเรื่องจิตก็เช่นเดียวกัน เป็นความหมายจากการตีความใหม่ของเจมส์ โดยให้

ค่าของน้ำหนักเอนไปทางกัมมันตภาพของจิตมากกว่า นี่คือลักษณะโดยรวมของจิตในปรัชญาศตวรรษที่ ๑๙

เจมส์ไม่ให้คุณค่าแก่คำว่า “มีอยู่” หรือ “เป็นอยู่” เลย เมื่อเจมส์อธิบายว่าสิ่งหนึ่งมีอยู่ “หมายความว่าสิ่งนั้นปรากฏอยู่ในกระบวนการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลง การมองเช่นนี้เท่ากับพิจารณามันในแง่ “การทำงาน” ไม่ได้ดูว่ามันมีอยู่อย่างไร โดยแก่นแท้ของสิ่งนั้น แต่ดูว่ามันทำงานอย่างไรในกระบวนการนั้น คำว่า Is จึงมีความหมายเท่ากับ Work หรือ Operational เช่น การมีอยู่ของจิต (Spirit) ในทัศนะของพวกนักปรัชญาจิตนิยม อย่างเพลโต เป็นต้น ย่อมแตกต่างจากการมีอยู่ของจิตในปรัชญาของเจมส์ ซึ่งเป็นปฏิบัตินิยม จึงกลายเป็นจิตนิยมเชิงประสบการณ์มากกว่า

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัย วิเคราะห์และข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

ในด้านอภิปรัชญาของวิลเลียม เจมส์นั้น เจมส์มองธรรมชาติหรือความเป็นจริงว่าเป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงเคลื่อนไหวตลอดเวลา ความเป็นจริงไม่ได้มีลักษณะเป็นสภาวะที่มีแก่นแท้แน่นอนตายตัว หรือมีลักษณะเป็นความจริงอันที่สุดเหมือนปรัชญาจิตนิยมหรือสสารนิยม แต่มีลักษณะเป็นกระบวนการไหลต่อเนื่องกันไป ในกระบวนการนี้เองที่มนุษย์ดำเนินชีวิตอยู่ เผชิญปัญหา คิดแก้ปัญหา และนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมของตน

ธรรมชาติของโลกคือแหล่งของการประกอบกิจกรรมของมนุษย์หรือปัจเจกชนหรือรวมกลุ่มกันในรูปของสังคม มีกระบวนการและมีการเปลี่ยนแปลงเหมือนสายน้ำที่ไหลต่อเนื่องกันไป ทุกอย่างที่เกิดขึ้นหน้ากับประสบการณ์ของมนุษย์เป็นกระแสของความเปลี่ยนแปลงและเคลื่อนไหวตลอดเวลา ชีวิตก็เช่นเดียวกัน มันเต็มไปด้วยความเปลี่ยนแปลงและความเคลื่อนไหว เราเกิดขึ้น เจริญเติบโต พัฒนาไปสู่การมีวุฒิภาวะ และในที่สุดก็เสื่อมสลาย เหตุการณ์ต่างๆ ผ่านเข้ามาและผ่านไป สภาพแวดล้อมหนึ่งถูกแทนที่ด้วยอีกสภาพแวดล้อมหนึ่งต่อเนื่องกันไป โลกในแง่นี้จึงมิใช่สิ่งหยุดนิ่งอยู่กับที่หรือคงทนถาวร

มนุษย์กับโลกมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน มนุษย์ไม่ใช่สัตว์โลกที่มีเหตุผลแยกตัวเป็นอิสระจากธรรมชาติ เขาเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติและติดต่อกับธรรมชาติโดยไม่ขาดสาย ดังจะเห็นได้จากความเชื่อของดิวงอ์เรื่องทฤษฎีวิวัฒนาการที่มีสิ่งใหม่ๆ เกิดขึ้นในสายของวิวัฒนาการของโลก ความคิดและเหตุผลในตัวมนุษย์มิใช่สารัตถะที่ทำให้มนุษย์เป็นอิสระจากธรรมชาติ มันไม่ได้แยกจากธรรมชาติหรือสภาวะแวดล้อมของตน เหตุผลของมนุษย์กับเหตุการณ์ในธรรมชาติต่างก็สัมพันธ์ซึ่งกันและกันอย่างใกล้ชิดเมื่อมนุษย์มีปฏิริยาโต้ตอบต่อเหตุการณ์ มนุษย์สร้างความคิดให้เหตุผลขึ้น เป็นลูกโซ่ต่อเนื่องกันไปในกระบวนการเดียวกัน

โลกเป็นสิ่งแท้จริง แต่โลกไม่ใช่สิ่งที่สร้างสำเร็จสมบูรณ์แล้ว จะต้องมีการสร้างเพิ่มเติมตามความต้องการตามความปรารถนาและความมุ่งหมายของมนุษย์ โลกเป็นสิ่งที่ยืดหยุ่นถูกสร้างขึ้นโดยพระเจ้าและจิตมนุษย์ โลกไม่สมบูรณ์ปรับตัวเองไม่ได้และไร้ระเบียบ โลกจะต้องได้รับการชำระให้พ้นจากความชั่ว ความไม่สมบูรณ์ การกระทำอย่างเสรีของมนุษย์สามารถขจัดความชั่วออกไปได้

โลกประกอบด้วยส่วนต่างๆ มากมายกระจัดกระจายกันอยู่ ส่วนต่างๆ มีสัมพันธภาพระหว่างกันเพียงภายนอกไม่มีสัมพันธภาพภายในระหว่างส่วนต่างๆ เหล่านี้ และไม่มีเอกภาพ เจมส์ยึดถือทฤษฎีสัมพันธภาพภายนอก และปฏิเสธสัมพันธภาพภายในเช่นเดียวกับนักสังคมนิยมใหม่ เขาถือว่าโลกไม่เป็นเอกภาพ แต่เป็นพหุภาพ โลกไม่ใช่เอกภาพที่เป็นระบบไม่ใช่การแสดงออกของวิญญานสัมบูรณ์เหมือนที่เฮเกเลียยึดถือ นักเอกนิยม นักสัมบูรณ์นิยม และนักจิตนิยมเป็นผู้บูชาจำนวน “หนึ่ง” แต่เจมส์เชื่อในพหุนิยมในเช่นเดียวกับนักสังคมนิยมใหม่

เจมส์ได้ทัศนะของนักสัมบูรณ์นิยมว่า โลกเป็นสิ่งที่เคลื่อนไหว เปลี่ยนแปลง เติบโต และมีการพัฒนาอยู่เสมอ โลกไม่ใช่เอกภาพที่หยุดนิ่ง ปิดประตูตายเหมือนนักสัมบูรณ์นิยมยึดถือ หากแต่มีความเปลี่ยนแปลง ความเคลื่อนไหว การกระทำ เสรีภาพ การปรับตัว และโอกาสกาลวิวัฒนาการ ความก้าวหน้าล้วนเป็นสิ่งแท้จริง ไม่ใช่เป็นเพียงอาการปรากฏเท่านั้น

ในด้านญาณวิทยา (ทฤษฎีความรู้) เมื่อพิจารณาโดยรวมจะพบว่าวิธีการหาความรู้ของวิลเลียมเจมส์ไม่ได้เริ่มต้นจากความจริงสากล แล้วใช้หลักเหตุผลถอดเอาความจริงปลีกย่อยออกมาดังที่ปรากฏในลัทธิเหตุผลนิยม ในทางตรงกันข้าม เจมส์ค่อนข้างจะไม่เห็นด้วยกับหลักความจริงทั่วไป หรือความจริงสากลไม่ว่าจะได้มาในลักษณะก่อนหรือหลังการรับรู้ด้วยประสาทสัมผัส เจมส์ยืนยันในประสบการณ์ว่าเป็นสิ่งเฉพาะที่เกิดและดำเนินอยู่ในกระบวนการของความเปลี่ยนแปลงในธรรมชาติ มันไม่มีลักษณะเป็นสากล

ทฤษฎีความรู้ของวิลเลียม เจมส์อาจมีลักษณะคล้ายเหตุผลนิยมในแง่ที่ไม่ยอมรับว่าคำพิงข้อเท็จจริงแท้ๆ จะประกอบขึ้นเป็นความรู้ได้ แต่ปรัชญาของวิลเลียม เจมส์ก็ต่างจากเหตุผลนิยม เพราะเจมส์ถือว่าการรวบรวมจัดระเบียบข้อเท็จจริงนั้นจะนำไปสู่การตั้งสมมติฐานเพื่อพิจารณาดูว่า มันทำงานได้ผลหรือไม่ในสถานการณ์นั้นๆ มากกว่า มันไม่ใช่เป็นเพียงรายการที่ว่าด้วยข้อเท็จจริง แต่มันเป็นวิธีที่มนุษย์ปฏิบัติเพื่อให้ได้ผลตามต้องการ

วิธีการที่เจมส์คิดว่าใช้ได้ผลในกระบวนการหาความรู้คือวิธีการทดลอง การทดลองเกิดขึ้นตลอดเวลาในประสบการณ์ของมนุษย์ ในกระบวนการที่ประสบการณ์ดำเนินต่อเนื่องกันไปในนั้นจะมีบางสิ่งเกิดขึ้น กล่าวคือ ประการแรกมีการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นกับชีวิต ชีวิตไม่เคยหยุดนิ่งอยู่กับที่ บางทีการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงนี้ก็ราบรื่น บางทีก็มีอุปสรรคซึ่งบังคับให้เราต้องหาทางแก้ไขสถานการณ์ที่เราประสบขณะนั้น ประการที่สองสถานการณ์นั้นได้กลายเป็นสถานการณ์ที่เป็นปัญหา คือเป็นสถานการณ์ที่ไม่น่าพึงพอใจ ปัญหาสำคัญคือเราต้องหาหนทางใหม่อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ และไม่ว่าหนทางที่ว่ามันจะเป็นอย่างไร ประการที่สาม เมื่อปัจเจกชนก็ดี

หรือกลุ่มคนในสังคมก็ดีเผชิญปัญหาหรืออุปสรรคเหล่านั้น การมีปฏิริยาโต้ตอบอย่างได้ผลมีประสิทธิภาพและมีหนทางที่แน่นอนซึ่งหมายความว่าต้องประกอบด้วยสติปัญญานั้นก็คือ การสังเกตข้อเท็จจริงทั้งหมดที่เกี่ยวข้องกับหน่วยของประสบการณ์ที่กำลังเผชิญกับอุปสรรค การรวบรวมข้อมูลนี้ไม่ใช่เพียงการนำเอาข้อเท็จจริงมาวางเรียงกัน แต่เป็นข้อเท็จจริงที่มีจุดหมายปลายทางที่แน่นอน ซึ่งไม่ใช่เพื่อการหาความจริงทั่วไปดังในวิธีอุปนัยที่เราเข้าใจกัน ประการที่ดีข้อมูลที่ได้นี้จะนำไปสู่การจัดระเบียบเพื่อสร้างสมมติฐานอธิบายแก้ไขสิ่งที่เป็นอุปสรรคนั้น

ประเด็นสำคัญทางญาณวิทยา หรือทฤษฎีความรู้ คือเราจะรู้ความจริงได้อย่างไร ? นั้น เจมส์ถือว่า ความรู้ของมนุษย์มาจากประสบการณ์ล้วนๆ ประสบการณ์ไม่เพียงแต่ให้ความจริงตรงหรือเพทนาการเท่านั้น แต่ยังให้ความรู้เรื่องสัมพันธ์ภาพระหว่างความจริงตรงนั้นๆ ด้วย ความจริงตรงของเจมส์ไม่ใช่ความจริงตรงที่ไม่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน อย่างที่ฮิวม์และคานท์ยึดถือ ฮิวม์ถือว่ากฎแห่งการสังสรรค์เป็นตัวเชื่อมต่อความจริงตรงเข้าด้วยกันและกัน คานท์ถือว่า คาทิกอรีแห่งการรับรู้และคาทิกอรีแห่งความเข้าใจเป็นตัวเชื่อมต่อความจริงตรงเหล่านั้น แต่เจมส์ถือว่าไม่มีตัวแทนหรือตัวกลางมาเชื่อมความจริงตรงเข้าด้วยกันและกัน สัมพันธ์ภาพมีอยู่แล้วในประสบการณ์

เจมส์เห็นว่าจิตกับสสารเป็นเพียงนามธรรม ซึ่งสร้างให้เกิดความคิดรวบยอด โลกนี้เป็นโลกแห่งประสบการณ์ล้วนๆ เจมส์ปฏิเสธทวินิยมแบบเก่าที่ว่าด้วยจิตและสสาร ประสบการณ์ล้วนๆ เป็นสิ่งกลางๆ เป็นจิตหรือวัตถุขึ้นอยู่กับส่วนประกอบที่แตกต่างกัน ทรรศนะนี้คล้ายๆ กับเอกนิยมว่าด้วยสิ่งที่เป็นกลาง แต่ลัทธิประสบการณ์ล้วนๆ ของเจมส์ไม่ใช่จิตนิยมของเบอร์คเลย์ เจมส์กล่าวว่า “เพทนาการเป็นความคิดอันแรกและอันสุดท้ายของจิต เราควรตั้งเป็นจุดหมายเพื่อค้นหาที่สุดของเพทนาการด้วยความคิดของเรา” นี่หมายความว่าความคิดของเราเริ่มด้วยเพทนาการ และสิ้นสุดด้วยเพทนาการ

ในด้านจริยศาสตร์ความคิดเรื่องค่าหรือสิ่งประเสริฐสุดสำหรับชีวิตเป็นปัญหาที่สำคัญอีกปัญหาหนึ่งในปรัชญา ความคิดเรื่องค่าโดยเฉพาะค่าทางจริยะในปรัชญาของวิลเลียม เจมส์ถูกวิพากษ์วิจารณ์จากปรัชญาลัทธิจิตนิยมมากในเรื่องที่มาของความคิดในเรื่องค่าในตัวมนุษย์ และเกณฑ์การตัดสินค่า ปรัชญาจิตนิยมแทบทุกระบบเชื่อว่าความรู้สึกเรื่องค่าทางจริยะคือความรู้สำนึกในตัวมนุษย์ที่เรียกว่ามโนธรรม หรือบางทีระบบอธิบายต่อไปอีกว่าเป็นเสียงของพระเจ้าในตัวมนุษย์ องค์ประกอบนี้เป็นคุณธรรมที่ปรากฏในตัวมนุษย์ และเป็นที่มาของความคิดเรื่องค่าทางจริยะ ในปรัชญาของวิลเลียม เจมส์มีทัศนะที่ต่างไปจากทัศนะดังกล่าว

ผู้วิจัยเห็นด้วยกับเจมส์ในเรื่องที่ว่ามันมีอยู่ในลักษณะที่สัมพันธ์กับกิจกรรมของมนุษย์และสังคม มันไม่ได้มีอยู่ในฐานะที่เป็นความจริงอันที่สุดซึ่งสมบูรณ์สูงสุด “ค่า” มีอยู่เพราะมันมีหน้าที่ก่อให้เกิดผลในกระแสแห่งกิจกรรมของปัจเจกชนกับสังคมซึ่งต่อเนื่องกันไปตลอดเวลา การกล่าวเช่นนี้เท่ากับยอมรับว่าต้องมีเงื่อนไขหลายประการในการรู้ตระหนักเรื่องค่า เงื่อนไขเหล่านั้นได้แก่ภาษาซึ่งเป็นสื่อกลางสำหรับการติดต่อเพื่อสื่อความหมายความติดต่อกัน นอกจากภาษาแล้วเงื่อนไขอีกประการหนึ่งคือ สำนึกในความเป็นตัวของตัวเองว่าเป็นส่วนหนึ่งของกระแสแห่งเหตุการณ์และมีความสัมพันธ์กับเหตุการณ์ สังคม และข้อเท็จจริงในธรรมชาติ เงื่อนไขเหล่านี้สร้างความคิดเรื่องค่าขึ้น มันเป็นเงื่อนไขที่มีประสพการณ์เป็นพื้นฐาน และประสพการณ์นี้ก็อยู่ในกระบวนการแห่งความเปลี่ยนแปลง ซึ่งเป็นลักษณะของความเป็นจริงในหลักจริยศาสตร์ของ เจมส์

ในด้านการยืนยันเรื่องความเป็นจริงของจิต หรือความสำนึกนั้น เจมส์นั้นอยู่ระหว่างลีดลอค เบอริคเลย์กับฮิวม์ ลีดลอคเชื่อว่าภายในตัวมนุษย์มีจิตที่ไม่อยู่ในสภาพของสสาร เป็นตัวจัดการอยู่ภายใน เช่น คิด เข้าใจ เจตนา รู้ และเป็นสาเหตุของการเคลื่อนไหว ซึ่งลีดลอคเรียกว่า “จิตสสาร” (Spiritual Substance) เราไม่อาจกล่าวได้อย่างแน่นอนลงไปว่ามันคืออะไร แต่เราสามารถรู้ได้อย่างแน่นอนว่ามีภาวะบางอย่างที่เป็นจิตภายในตัวเราซึ่งทำการมองเห็นและได้ยินสิ่งต่างๆ ส่วนเบอริคเลย์กล่าวถึง “ตัวตน” ที่เป็นจิตว่าเป็นความแท้จริง เพราะเหตุว่า วัตถุต้องมีอยู่ในลักษณะที่เป็นจิตภาพของเราหรือขึ้นอยู่กับการรับรู้ของเรา จึงต้องมีจิตเป็นผู้รู้ จิตเป็นสิ่งที่มีการกระทำและอยู่ในลักษณะเป็นสสารที่ไม่อาจแบ่งออกได้ ขณะที่วัตถุเป็นสิ่งเฉื่อย ไม่คงทน และต้องขึ้นอยู่กับสสารที่เป็นจิตเท่านั้น แต่ฮิวม์ปฏิเสธอย่างเฉียบขาดว่า ไม่มีจิตหรือตัวตนใดๆ มีแต่เพียงกลุ่มก้อนหรือการรวมกันของการประจักษ์ต่างๆ ซึ่งเกิดติดต่อกัน

ฮิวม์เชื่อว่าถ้าเราพิจารณาถึงความสำนึกภายในตัวของเราอย่างลึกซึ้งแล้ว ก็มักจะพบแต่การประจักษ์เฉพาะบางอย่าง เช่น ความร้อน ความเย็น ความรัก ความขัง ความทุกข์ และความสุข เป็นต้น เท่านั้นเอง แต่เราไม่เคยมีการประทับใดที่ทำให้เกิดจิตภาพของตัวตนขึ้นมาเลย เพราะถ้ามีการประทับนั้นมันต้องเหมือนเดิมตลอดไป แต่ไม่มีการประทับใดที่คงที่ไม่เปลี่ยนแปลง ผัสสะและความรู้สึกเกิดติดต่อกันเสมอ สุขแล้วทุกข์ อิ่มแล้วก็หิวอีกไม่มีสิ่งใดคงอยู่^๑

เมื่อมาพิจารณาความคิดของเจมส์ ไม่มีความจำเป็นใดที่จะต้องอ้างถึงจิตสสารในการรู้ เพราะในการรู้จิตในฐานะเป็นบทบาทหนึ่งเท่านั้น หรืออาจเรียกว่า ความสำนึก แต่ถ้าจะอธิบายถึงความสำนึกเฉพาะตัวแล้ว ก็ต้องสันนิษฐานถึงความสำนึกที่เป็นกระแสซึ่ง “ความคิด”

^๑ Hume, A Treatise of Human Nature, Book I, pp. 301-302.

เกิดต่อเนื่องกัน มีความรู้ ความเข้าใจและรับเอาเนื้อหาของกันและกัน “ความคิด” นี้ไม่เป็นอมตะเหมือนวิญญาน เพราะมันสลายไปได้ แต่มันก็ไม่ได้สลายสูญไปเลยเพราะ “ความคิด” หน่วยใหม่ที่เกิดต่อมารับมันเอาไว้ แต่ละ “ความคิด” จะเป็นส่วนของกระแสทั้งหมด เจมส์เชื่อว่า การอธิบายเช่นนี้ทำให้หลักการเรื่องเอกลักษณะปัจเจกภาพและความไม่เป็นสสารซึ่งปรากฏในชีวิตทางจิตเป็นสิ่งที่เกี่ยวกับข้อเท็จจริงอันเป็นปรากฏการณ์และอยู่ในเวลา โดยไม่ต้องอ้างถึงวิญญานหรือจิตสารที่ลึกลับใดๆ จะเห็นว่า เจมส์ไม่ละเลยความสำคัญของ “เอกภาพของความสำนึก” เหมือนเช่นฮิวม์ ความเชื่อในแบบฮิวม์มีแต่กลุ่มของความสำนึกแต่ไม่มีตัวกลางที่จะเชื่อมโยงมันเข้าด้วยกัน ทำให้เข้าใจการรวมกันได้ยาก ดังนั้นเจมส์จึงให้ “ความคิด” ปัจจุบันทุกหน่วยเป็นตัวเชื่อมโยงความคิดทุกหน่วยเข้าด้วยกัน

ในทัศนะของผู้วิจัยเห็นว่าแนวความคิดเรื่องจิตของวิลเลียม เจมส์มีความคล้ายคลึงกับเรื่องจิตในพุทธปรัชญา ซึ่งอธิบายจิตโดยไม่ได้แสดงถึงการมีวิญญานที่มีตัวตนแต่อย่างใด พุทธปรัชญาอธิบายว่า จิตของคนเรานั้นประกอบขึ้นด้วย ๓ ขณะ คือ อุปาทขณะ คือ ขณะที่จิตเกิดขึ้น สุตติขณะ คือ ขณะที่จิตตั้งอยู่ และภังคขณะ คือขณะที่จิตดับไป ทั้ง ๓ ขณะเรียกว่าจิตดวงหนึ่ง เมื่อจิตดับไปก็เกิดจิตดวงใหม่เกิดขึ้นมาติดต่อกันไปอย่างรวดเร็ว เหมือนกับแสงไฟฟ้า ที่เรามองเห็นว่ามีแสงสว่างอยู่ตลอดเวลา แต่แท้จริงแล้วกระแสไฟฟ้าวิ่งวนอยู่เป็นรอบๆ ตลอดเวลา จิตก็เช่นเดียวกัน มันเกิดขึ้นติดต่อกันไปจนเราไม่รู้สึกละอะไร และจิตจะรับรู้อารมณ์อยู่ทุกขณะ จิตจึงเป็นกระแสที่ต่อเนื่องกันไป หลักการนี้เป็นการปฏิเสธการมีวิญญาน มีบุคคล หรือตัวตนที่จะเวียนว่ายตายเกิดต่อไป เพราะสิ่งนี้เป็นเพียงธรรมชาติล้วนๆ ที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป “วิญญานเป็นเพียงปฏิจจสมุปบาทธรรม หมายความว่า ไม่มีตัวตน เพียงแต่อาศัยเหตุปัจจัยปรุงแต่งเกิดขึ้นสืบต่อกันไปชั่วคร่าวๆ เท่านั้น

โดยสรุปเรื่องจิตของเจมส์นั้น เจมส์เชื่อว่า จิตมนุษย์มีเสรีภาพ มีอำนาจริเริ่ม มีอำนาจสร้างค่านิยมใหม่ และสามารถกำหนดเป้าหมายใหม่ จิตไม่ใช่สิ่งไร้สำนึกซึ่งได้รับพลังงานมาจากเจตจำนงสมบูรณ ถ้าเอกภพเป็นสิ่งที่หยุดนิ่ง ก็ไม่มีที่ว่างสำหรับเสรีภาพของมนุษย์ เพราะจิตมนุษย์ขึ้นอยู่กับเจตจำนงสมบูรณทั้งสิ้น

พระผู้เป็นเจ้าของไม่ใช้สิ่งสมบูรณหรือประมวลของสิ่งทั้งหลาย เป็นเพียงมโนภาพในโลก มีเสรีภาพในขอบเขตจำกัด คือถูกจำกัดโดยโลกและวิญญานที่จำกัด พระผู้เป็นเจ้าของเอาชนะความชั่วได้ด้วยความร่วมมือของจิตที่จำกัด เพราะพระผู้เป็นเจ้าของเป็นเพื่อน ผู้ช่วยเหลือและผู้ร่วมงานของมนุษย์

ความรู้เป็นสิ่งจำเป็นสำหรับชีวิต ความคิดเป็นเครื่องมือของการกระทำ เป็นการวางแผนสำหรับการกระทำ ถ้าไม่มีการกระทำแล้ว ความคิดก็ไร้ความหมาย การรับรู้ ความจำ จินตนาการ และความคิด เป็นวิธีที่อินทรีย์ปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมที่เหมาะสมขึ้นเป็นลำดับ ความคิดไม่ใช่เพียงสิ่งที่มีอยู่ในจิต ไม่ใช่เพียงการถ่ายแบบความแท้จริง แต่พัฒนาไปตามระยะวิวัฒนาการของอินทรีย์ และขึ้นอยู่กับการปะทะสังสรรค์ระหว่างอินทรีย์กับสิ่งแวดล้อม สติปัญญาเป็นเครื่องมือช่วยให้เป้าหมายของชีวิตสำเร็จลง นี่คือนอนเซปต์ของจิตนิยมเชิงประสบการณ์ของวิลเลียม เจมส์

๕.๒ วิจารณ์

ในภาพรวมปรัชญาของวิลเลียม เจมส์นั้น ลักษณะการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงโลกที่ดี เสรีภาพของจิตมนุษย์และความสามารถสร้างสรรค์ของจิตมนุษย์ที่ดี ความมีอยู่เชิงปฏิฐานของความชั่วก็ดี และการที่มนุษย์สามารถเอาชนะความชั่วได้ก็ดี ล้วนเป็นส่วนที่ดีของปฏิบัตินิยมโดยแท้ แต่ทว่าทฤษฎีเชิงพหุนิยมว่าด้วยโลก ประจักษ์นิยมสุดโต่ง เจตจำนงที่จะเชื่อ การถือว่าความต้องการกำหนด ความเชื่อและความคิด การถือว่าการใช้ปฏิบัติได้เป็นเครื่องทดสอบความจริง และความคิดรวบยอดว่าด้วยพระเจ้าผู้เป็นเจ้าของที่จำกัด เหล่านี้ล้วนพิสดารไม่ได้ทั้งสิ้น

ผู้วิจัยเห็นว่าประเด็นเรื่องการเน้นวิทยาศาสตร์ เป็นเครื่องมือเสริมสร้างศรัทธามองดูผิวเผินน่าจะทำให้ศรัทธามีเหตุผล แต่วิทยาศาสตร์ก็ไม่ได้ทำให้เกิดการสำนึกถึงคุณค่าทางศีลธรรม ศรัทธาที่เกิดขึ้นอาจเป็นศรัทธาบอดเป็นตัวแทนของมิชฌาทิภูมิจุฑุใหม่ คนปัจจุบันได้รับการศึกษาตามแนวปฏิบัตินิยมอย่างสหรัฐอเมริกามากมาย จึงมักเป็นพวกนักติกาบาท อภิริยวาท และ

อเหตุกวาท อันเป็นรูปจำแลงของมิชฌาทิภูมิจุฑุ

ถ้าเจาะลึกลงไปอีก จะพบความน่ากลัวของลัทธิปฏิบัตินิยมตะวันตก ดังนั้นถ้าพระพุทธศาสนาจะเป็นลัทธิปฏิบัตินิยมอย่างที่เคยพูดกัน ก็เป็นปฏิบัตินิยมแบบพุทธ ไม่ใช่ปฏิบัตินิยมแบบวัตถุนิยมอย่างตะวันตก

ผู้วิจัยมีความเห็นแย้งเพิ่มเติมว่า โลกเป็นเอกภาพของความแท้จริงที่เกี่ยวข้องกันเป็นเอกภาพ ไม่ใช่พหุภาพ ประสบการณ์สามารถให้เฉพาะความจริงเป็นอย่างไร ไม่สามารถให้ความจริงสากล ประจักษ์นิยมสุดโต่งไม่สามารถกำหนดพิจารณาความรู้อย่างถูกต้อง เจตจำนงที่จะเชื่ออาจสร้างความเชื่อถือขึ้นได้ก็จริง แต่ไม่สามารถประกันได้ว่า ความเชื่อนั้นสมเหตุสมผล ความเชื่อนั้นอาจใช้ปฏิบัติได้ในชีวิต แต่การใช้ปฏิบัติได้จะถือเป็นเครื่องพิสูจน์ความจริงไม่ได้ ความคิดอาจ

ได้รับอิทธิพลจากความต้องการ แต่ความต้องการก็พิสูจน์ความสมเหตุสมผลของความคิดไม่ได้ การที่พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าที่จำกัดร่วมมือกับมนุษย์เอาชนะความชั่ว เป็นการยกย่องศักดิ์ศรีของมนุษย์ และลดศักดิ์ศรีของพระผู้เป็นเจ้าของเจ้าลง พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าที่ไม่จำกัดเท่านั้นจึงเรียกว่าพระผู้เป็นเจ้าของเจ้าได้ มิฉะนั้นก็เป็นเพียงมนุษย์ผู้ยิ่งใหญ่เท่านั้น จิตใจและสติปัญญาไม่ใช่พฤติกรรมในเชิงปรับตัว หรือเป็นเครื่องมือปรับอินทรีย์ให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมเท่านั้น แต่ยังเป็นสิ่งที่หยั่งรู้ สร้างสรรค์และพิจารณาอย่างลึกซึ้งอีกด้วย ความคิดที่มีบ่อเกิดจากจิตไม่เพียงแต่เป็นการวางแผนจะกระทำ ยังเป็นการถ่ายแบบความแท้จริงอีกด้วย สติปัญญาสามารถหยั่งรู้ธรรมชาติของความแท้จริงโดยอาศัยจิต การที่สติปัญญาเป็นสิ่งที่ใช้ปฏิบัติได้เป็นเพียงวิธีทำงาน ไม่สามารถพิสูจน์ความจริงของจิตอย่างกระจ่างชัดได้ ดังนั้น ปรัชญาของวิลเลียม เจมส์จึงให้ทรรศนะเรื่องความแท้จริงเพียงบางส่วนเท่านั้น ไม่ใช่ทั้งหมด

๕.๓ ข้อเสนอแนะ

การทำวิทยานิพนธ์เรื่องดังกล่าวนี้เป็นการศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องจิตเฉพาะกรณีของวิลเลียม เจมส์ โดยเฉพาะ แต่การแตกบทย่อยๆ จำเป็นต้องกล่าวถึงเรื่อง อภิปรัชญา ญาณวิทยา และจริยศาสตร์ ด้วยเพราะเป็นความเชื่อที่เกาะเกี่ยวมาด้วยกับแนวคิดเรื่องจิต ว่าโดยหลักแล้ว แม้เราจะทราบกันดีว่าปรัชญาของเจมส์ เป็นปรัชญาปฏิบัตินิยม แต่ปฏิบัตินิยมก็เป็นเพียงเครื่องมือของจิตในการถ่ายทอดทุกสิ่งทุกอย่าง ทำให้การทำงานของจิตเป็นจริงเป็นรูปธรรมขึ้นมา นั่นเอง เราอาจเรียกอีกอย่างว่า “จิตนิยมเชิงประสบการณ์” ก็ได้

๑. ในการทำงานวิจัยครั้งต่อไป อาจศึกษาทัศนะของนักปฏิบัตินิยมคนอื่นๆ ในระยะหลังจาก เจมส์ เช่น จอห์น ดิวอี้ก็ได้ เพื่อจะได้ทราบแนวคิดเรื่องจิตว่าพัฒนาไปในรูปแบบใด

๒. อาจศึกษาเปรียบเทียบกับ ระหว่างจิตของเจมส์กับจิตในพุทธปรัชญาเถรวาทอย่างลึกซึ้งก็ได้ เพื่อจะได้เข้าใจความแตกต่างของทั้งสองแนวคิดได้อย่างชัดเจนมากขึ้น

๓. การศึกษาความคิดเรื่องจิต ของ เจมส์นั้นอยู่ในยุคของการตีความ คำว่าจิตแตกต่างจากสมัยโบราณและสมัยกลาง คือเน้นพฤติกรรมมากขึ้นแทนที่จะเป็นศึกษาเนื้อหาของจิตโดยตรง กลับเน้นพฤติกรรมที่เกิดจากการทำงานของจิต โดยสิ่งที่ผลของจิตเป็นประการ เพราะฉะนั้นหากจะนำความคิดของนักจิตวิทยาร่วมสมัยมาเพื่อปรึกษาเปรียบเทียบก็อาจได้องค์ความรู้ใหม่ที่ใกล้เคียงกับยุคของเจมส์มากขึ้น

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

กรมการศาสนา, กระทรวงศึกษาธิการ, พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่ม

ที่ ๑๓,๑๔,๑๖,๒๒,๒๕,๒๗,๒๘,๒๙,๓๔,๓๕,

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๕.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. มหาจุฬาเตปิฎก ฉบับภาษาบาลี เล่มที่

๑๓,๑๔,๑๖,๒๒,๒๕,๒๗,๒๘,๒๙,๓๔,๓๕, ฉบับ พ.ศ. ๒๕๐๐. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕..

-ภาษาอังกฤษ

James, William. Essays in Pragmatism, New York :A Division of Macmillan

publishing Co, 1948.

_____. The Principles of Psychology, New York : Dover Publication, Inc, 1918.

James, William. On the Notion of Reality. as Changing

_____. Pragmatism. Edited by F. Burkhardt and R. Bowers. Cambridge :

Harvard University Press, 1975.

_____. The Varieties of Religious Experience, London ,Longmans :1916.

_____.The Writings of William James, Edited by John J, Macdermott.

New York : Random House, 1967.

_____. The Will to Believe. New York : Dover Publications Inc, 1956.

_____. Perry, Ralph. The Thought and Character of William James. Vol. I

USA : Little, Brown and Company, 1935.

ข. ข้อมูลวิทยุภูมิ

กীরติ บุญเจือ, ศ. **ปรัชญาประสาชาชาวบ้าน**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดับเบิลนายน์, ๒๕๔๓.

_____ **สารานุกรมปรัชญา**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช,
๒๕๒๒.

_____ **มนุษย์รู้ได้อย่างไร เล่มต้น**. กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๓.

_____ (ผู้แปล). **ปรัชญาเบื้องต้น**. แปลจากต้นฉบับของ G.T.W. PATRICK.
กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๘.

จินดา จันทร์แก้วและคณะ. **สารัตถะแห่งปัญญา**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๖.

จุฑาทิพย์ อุมะวิชนี, ผู้แปล. **วิวัฒนาการแห่งความคิด: ภาคมนุษย์และโลก**. กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๔.

จำนง คี ทองประเสริฐ. **ปรัชญาประยุกต์ชุดตะวันตก**. กรุงเทพมหานคร : ต้นอ่อนแถมมี จำกัด,
๒๕๓๙.

เฉลิมเกียรติ ผิวนวลบรรณานิการและคณะ. **แนวปรัชญาตะวันตกฉบับ “สรรนิพนธ์”**.
กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๑.

ชัยวัฒน์ อุตพัฒน์, ร.ศ. **ญาณวิทยา**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง,
๒๕๓๙.

_____ **ปรัชญาตะวันตกร่วมสมัย**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัย
รามคำแหง, ๒๕๓๐.

นภาเดช กาญจนะ, ดร. **ปรัชญาชีวิตยุค IMF 2000 : วิธีแห่งอิสรภาพของมนุษย์**.
กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สร้อยทอง, ๒๕๔๑.

เดือน คำดี. **ปรัชญาตะวันตกจากยุคโบราณถึงปัจจุบัน**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๒.

ตรี นาคประทีป. **บาลีอภิธาน์ปทีปิกา พร้อมทั้งสุจิตร์**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ไทย
วัฒนาพานิช, ๒๕๒๐.

บรรจบ บรรณรุจิ. **จิต มโน ญาณ**. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๐.

บุญมี แทนแก้ว, ผ.ศ. **ปรัชญาตะวันตกสมัยใหม่**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์,

๒๕๔๕.

ประทุม อังกูรโรหิต. **ปรัชญาปฏิบัตินิยม**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

_____. **ปรัชญาปฏิบัตินิยม : รากฐานปรัชญาการศึกษาของจอห์น ดิวอี้**, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๘.

พระทักษิณคณาธิกร. **ปรัชญา**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดวงแก้ว, ๒๕๔๔.

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

พระราชวรมุนี (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). **ปรัชญากรีก**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๔๐.

พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ. **ปรมาตถโชติกะ มหาอภิธัมมัตถสังคหฎีกา**. กรุงเทพมหานคร : ศรีเมืองการพิมพ์, ๒๕๑๗.

พุทธทาสภิกขุ. **ปฏิจสุมุปาบทคืออะไร**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมบุชา, ๒๕๒๘.

ฟื้น ดอกบัว. **ปวงปรัชญากรีก**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ไอเดียนส์ไตร์, ๒๕๓๒.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. **อภิธัมมัตถวิภาวินิยา ปฐมภาค**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหา
มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. **นวโกวาท**. กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ครั้งที่ ๗๖, มหามกุฏราชวิทยาลัย :
๒๕๓๓.

โยสไตน์ กอร์เดอร์. **โลกของไซไฟ**. แปลโดย สายพิณ ศุภุททมมงคล. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์คบไฟ, ๒๕๔๕.

ทวี ผลสมภพ,ร.ศ. **ปรัชญาศาสนา**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง,
๒๕๓๐.

เจริญชัย เอี่ยมวรเมธ. **พจนานุกรมอังกฤษ-ไทย**. กรุงเทพมหานคร : ประชุมทองการพิมพ์, ๒๕๓๖.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมศัพท์ปรัชญาอังกฤษ – ไทย**. กรุงเทพมหานคร : บริษัท
อมรินทร์ พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๒.

ลักษณะวิบัติ ปาละรัตน์. **ญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาทเป็นประสบการณ์นิยมหรือไม่**.
กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

วศิน อินสระ. **จริยศาสตร์ : ศาสตร์ที่ว่าด้วยความดีและศิลปะในการตัดสินใจ**.
กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณกิจ, ๒๕๔๔.

วิทย์ เพียงบูรณธรรม. **พจนานุกรมไทย ฉบับมหาวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร : ประชุมทองการพิมพ์, ๒๕๓๖.

วิทย์ วิศทเวทย์, ศ.ดร. **ปรัชญาทั่วไป : มนุษย์ โลก และความหมายของชีวิต**. กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๔๒.

วิลลี่ ดูเรนท์ เขียน. วันเพ็ญ บงกชสถิตย์ แปล. **สายธารแห่งปรัชญา**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๕.

สถิต วงศ์สุวรรณ, ร.ศ. **ปรัชญาเบื้องต้น**. กรุงเทพมหานคร : บริษัทรวมสาส์น จำกัด, ๒๕๔๐.

สนิท ศรีล้ำแดง. **ปรัชญาเถรวาท**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

สมักร บุราวาส. **ปัญญาวิวัฒน์**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๔๐.

_____ **วิชาปรัชญา**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๔๔.

สมาคมศุนย์ค้นคว้าพระพุทธศาสนาวัดสระเกศ. **อรรถกถาอัฐฐาสินี ตอน ๒ และอภิธัมมัตถสังคหบาลีและอภิธัมมัตถวิภาวินีฎีกาแปล : ฉบับแปลโดยมหาหมกุฎราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาหมกุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐.

สวามีสัตยานันทบุรี. **ปรัชญาโยคะ**. กรุงเทพมหานคร : ศูนย์การพิมพ์, ๒๕๒๘.

สุเมธ เมธาวิทยกุล, ร.ศ. **ปรัชญาเบื้องต้น**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๐.

_____ **วิชาปรัชญา**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๔๔.

สุธรรม ชูสัตย์สกุล. **ปรัชญาเปรียบเทียบ**. กรุงเทพมหานคร : จงเจริญการพิมพ์, ๒๕๔๕.

หลวงเทพคุณานุกิษย์. **ธาตุปทัธิปกา**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาหมกุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙.

อมร ไสภณวิเศษวงศ์. **ปรัชญาเบื้องต้น**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๙.

ค.วิทยานิพนธ์

พระมหาประสิทธิ์ สิริปัญญา (ฤทธิมหันต์). “การศึกษาวิเคราะห์เรื่องมนุษยนิยมในพุทธปรัชญาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. สาขาวิชาปรัชญา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

สมพิศ ศรีประไพ. “ประจักษ์นิยมแบบจัดของวิลเลียม เจมส์”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต**. สาขาวิชาปรัชญา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๑.

พระมหาราชเชนทร์ ฐมกกาโม (ธาดุงเงิน). “การศึกษาเปรียบเทียบความจริงเรื่องจิตในพระพุทธานุศาสนเถรวาทกับจิตในปรัชญาตะวันตกสมัยโบราณ”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. สาขาวิชาปรัชญา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

สมถวิล ธนวิทยาพละ. “การศึกษาวิเคราะห์ความคิดเรื่องจิตในพระสูตรตันตปิฎก”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**. สาขาวิชาปรัชญา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๗.

โสภณ ศรีกฤษดาพร. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ความคิดเรื่องกายและจิตในพุทธปรัชญาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต** สาขาวิชาปรัชญาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๗.

๒. หนังสือภาษาอังกฤษ

Copleston, F. A History of Philosophy. vol. 5 /parts, New York :Image Book, 1964.

_____, ___. A History of Philosophy. vol.5, London :Burns and Oates Limited, 1968.

David J. Kalupahana. The Principle of Buddhist Psychology. New York :State University, 1987.

Dagobert D. Runes. Dictionary of Philosophy. New York :Little field, A doms & co, 1976.

Dewey, John. Reconstruction in Philosophy. Boston :Press, 1972.

Patta, D.M. The Chief Current of Philosophy. Culcutta :The University of Culcutta, 1961.

Hume, D A **Treatise of Human Nature**. Edited by C.W. Hendel New York :Charles
Scribner & Sons, 1955.

Samuel Enoch Stumpf. **Philosophy : History and Problem**. New York : Vanderbilt
University, 1977.

Steven M. Cahn, "Chance," **The Encyclopedia of Philosophy**. Vol. 2 Edited by Paul
Edwards, New York : The Macmillan Company & the Free Press, 1967.

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ – สกุล** พระมหามงคลกานต์ วิจิตรมูโม (กลางพนม)
- วัน เดือน ปีเกิด** ๑๒ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๒๓
- ภูมิลำเนาเดิม** ๑๖๖ หมู่ ๔ บ้านอังกัญ ต. บุกาชี อ. เมือง จ. สุรินทร์ ๓๒๐๐๐
- ที่อยู่ปัจจุบัน** วัดยางสุทธาราม ๗๖๗ ซ. วัดยาง ถ. พวานนง แขวงบ้านช่างหล่อ เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร
- ประวัติการศึกษา** นักธรรมชั้นเอก เปรียญธรรม ๖ ประโยค สำนักเรียนวัดระฆังโฆสิตาราม พธ.บ (ปริญญา, เกียรตินิยมอันดับ ๑) รุ่นที่ ๔๗ ศษ.บ (การสอบภาษาไทย, เกียรตินิยมอันดับ ๒) จากมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช ประกาศนียบัตรวิชาชีพครู รุ่นที่ ๕ จากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่
- ประวัติการทำงาน**
- เป็นครูสอนพระปริยัติธรรมแผนกธรรม ณ สำนักเรียนวัดหนองบัว จ. สุรินทร์
 - เป็นครูสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลี ณ สำนักเรียนวัดจำปา จ. สุรินทร์
 - เป็นครูสอนวิชาพระพุทธศาสนาในวิทยาลัยเทคนิค จังหวัดเชียงราย
 - เป็นครูสอนจริยศึกษาในโรงเรียนเทศบาล ๒ (หนองบัว) จังหวัดเชียงราย
 - เป็นครูสอนพิเศษ “หลักภาษาไทย” แก่นักเรียนชาวเขา อ. ขุนยวม จ. แม่ฮ่องสอน
 - เป็นครูสอนวิชาภาษาไทยแก่นักเรียนชั้น ม.๓ โรงเรียนปริยัติธรรม วัดบ้านขุน อ. ฮอด จ. เชียงใหม่
 - เป็นครูสอนธรรมศึกษาในโรงเรียนวัดยางสุทธาราม เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร ฯลฯ